

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnológie

Historické vedy

Mgr. Tereza Habáňová

KAŽDODENNOSŤ ŽIDOVSKÝCH SPOLOČENSTIEV

NA MORAVE 18. STOROČIA VO SVETLE

ARCHÍVNYCH PRAMEŇOV.

HISTORICKO-ANTROPOLOGICKÁ ANALÝZA.

A Look at the Day-to-day Life of Jewish Communities

in 18th Century Moravia as Viewed through

Archive Sources.

A Historical-Anthropological Analysis.

Dizertačná práca

Vedúci práce - Doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

2010

ČESTNÉ PREHLÁSENIE

Prehlasujem na svoju česť, že predloženú dizertačnú prácu som vypracovala samostatne a využila všetky pramene, uvedené v zozname použitej literatúry, internetových zdrojov a archívnych dokumentov.

Mgr. Tereza Habáňová

V Prahe, dňa

POĎAKOVANIE

Chcela by som veľmi poďakovať predovšetkým mojim rodičom. Jednak za pochopenie a trpezlivosť v priebehu môjho dlhého doktorantského štúdia, pretože vedia, že vzdelanie sa oplatí, a že je jednou z veľmi mála vecí, ktoré človek v živote skutočne vlastní a nesie si so sebou. Som im veľmi vďačná aj za mnohorakú pomoc, ale aj odbornú inšpiráciu a podporu. Za trpezlivosť a podporu ďakujem tiež môjmu bratovi Pavlovi a aj Samuelovi (Thank you for waiting for me with other plans until I have finished this disertation.) a všetkým mojim priateľom. Za ochotu ďakujem pracovníkom archívov, ktorí mi boli nápomocní, predovšetkým zamestnancom archívu Židovského múzea v Prahe a Moravského zemského archívu v Brne. Nakoniec chcem vopred poďakovať každému jednému, kto si túto prácu skutočne prečíta, pretože je za ňou veľký kus poctivej roboty a more stráveného času.

ABSTRAKT

Dizertačná práca *„Každodennosť židovských spoločenstiev na Morave 18. storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza.“* sa zaoberá viacerými aspektami každodenného života židovských spoločenstiev na Morave v období od začiatku 18. storočia do roku 1780 (nástup vlády Jozefa II.). Jadro práce tvoria tri kapitoly, venované ekonomickým stratégiám židovského obyvateľstva, demografickým a hospodárskym stratégiám židovských rodín a interakciám židovského a kresťanského obyvateľstva. V rámci týchto okruhov sa zameriava na prax, uplatňovanú židovskými spoločenstvami predovšetkým z hľadiska ich reakcie a adaptácie na špecifické životné podmienky, ktoré sa sformovali v priebehu dejín predovšetkým pôsobením mocenských štruktúr (prostredníctvom štátnej legislatívy) do podôb výrazne odlišných od tých, aké malo väčšinové kresťanské obyvateľstvo. Práca prezentuje poznatky získané analýzou textov archívnych dokumentov, získaných na základe vlastného bádania, uskutočneného v niekoľkých archívoch na území Českej republiky v rokoch 2006 – 2010.

ABSTRACT

The dissertation entitled: *„A Look at the Day-to-day Life of Jewish Communities in 18th Century Moravia as Viewed through Archive Sources. A Historical-Anthropological Analysis.“* examines several aspects of the everyday life of Jewish communities in Moravia, during the period from the beginning of the 18th century until the end of 1770s. The focus of the dissertation consists of three main chapters examining the economic strategies of Jewish inhabitants, demographic and economic strategies of Jewish families and interactions between Moravia's Jewish and Christian inhabitants. The dissertation focuses within these areas on the practices of Moravian Jewish communities particularly in terms of reactions and adaptations to specific life conditions. These conditions, shaped throughout the history primarily by the impact of state power (legislation), resulted in forms very different from those of the majority Christian population. The dissertation presents results of textual analysis based on archive documents acquired by the author's own research in various archives in the Czech Republic during 2006 – 2010.

OBSAH

Úvod

1. HISTORICKÉ A SOCIÁLNE RÁMCE ŽIVOTA MORAVSKÉHO ŽIDOVSTVA V 18. STOROČÍ	13
2. EKONOMICKÉ STRATÉGIE UPLATŇOVANÉ ČLENMI ŽIDOVSKÝCH SPOLOČENSTIEV	27
2.1 Charakteristika prameňov	27
2.2 Židia ako zdroj finančnej hotovosti štátu a panstva	29
2.2.1 Židia ako zdroj príjmu štátu	30
2.2.2 Židovské živnosti a panské podnikanie	31
2.2.3 Židovské obce a ich tlak smerom k platobnej schopnosti ich členov	39
2.3 Existencia židovských živností vedľa cechov a súvisiace právne úpravy	40
2.4 Stratégie a praktiky židovských živností	45
2.4.1 Vyhľadávanie zákazníka a priestorová mobilita	45
2.4.2 Predaj za nižšie ceny	50
2.4.3 Zníženie výrobných nákladov prostredníctvom menšej spotreby surovín	53
2.4.4 Pohotovité reagovanie na stav trhu	57
2.4.5 Výroba zakázaných produktov a kamufláž v medziach zákona	58
2.4.6 Hromadná výroba na sklad	60
2.4.7 Najímanie kresťanských pracovných síl do výroby	62
2.4.8 Znížená kvalita produktov	68
3. DEMOGRAFICKÉ A HOSPODÁRSKE STRATÉGIE ŽIDOVSKÝCH RODÍN – ŠTÚDIA NA PRÍPADE ŽIDOVskej KOMUNITY V MESTE UHERSKÝ OSTROH V ROKU 1727	74
3.1 Bádanie židovskej rodiny a domácnosti a problematika pramennej bázy	74
3.2 Stav historického bádania problematiky židovskej rodiny a domácnosti v českých zemiach	75
3.3 Židovská rodina a domácnosť v meste Uherský Ostroh podľa súpisov z roku 1727	77
3.3.1 Charakteristika použitých prameňov a metodológia	79
3.3.2 Demografické charakteristiky rodiny a domácnosti – analýza dát	83
3.3.2.1 Výpovedné možnosti použitých prameňov, vo vzťahu k demografickým charakteristikám rodiny a domácnosti	83

3.3.2.2 Vymedzenie pojmov a terminológia	84
3.3.2.3 Socio-ekonomické rozvrstvenie spoločnosti	85
3.3.2.4 Typy židovskej rodiny	88
3.3.2.5 Skladba a početnosť židovskej rodiny a domácnosti	90
3.3.2.6 Dynamika židovskej rodiny a domácnosti v čase	97
3.3.3 Situácia bývania židovských rodín v Uherskom Ostrohu v prvej polovici 18. storočia	103
4. INTERAKCIE ŽIDOVSKÉHO A KREŠŤANSKÉHO OBYVATEĽSTVA V KAŽDODENNOM ŽIVOTE A FENOMÉN ZAMESTNÁVANIA KREŠŤANSKÉHO SLUŽOBNÍCTVA ŽIDMI	112
4.1 Vzťahy židov a kresťanov na hospodárskej báze	112
4.2 Fenomén zamestnávania kresťanského služobníctva židmi, segregačné reštrikcie a prax	114
4.2.1 Vymedzenie pojmu „služba“	115
4.2.2. Právne úpravy v súvislosti s najímaním kresťanského služobníctva a iných námezdných síl židmi	116
4.2.3. Rozbor materiálu	120
4.2.3.1 Výpomoc kresťanských osôb počas židovského šabatu	121
4.2.3.2 Zamestnávanie mužského služobníctva - paholkovia	125
4.2.3.3 Zamestnávanie mužských nádennických síl	126
4.2.3.4. Rozsah zamestnávania kresťanského služobníctva	128
4.2.3.5. Sociálne zaradenie kresťanov zamestnávaných židmi	129
4.3 Prax prenajímania priestorov pre židovské obchody – „kvelby“ – v domoch kresťanov	132
ZÁVER	138
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY A INTERNETOVÝCH ZDROJOV	151
ZOZNAM POUŽITÝCH ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV A PRÍSLUŠNÝCH SKRATIEK	167
ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ	170
TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK	171
PRÍLOHY	

ÚVOD

Dizertačná práca „Každodennosť židovských spoločenstiev na Morave 18. storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko- antropologická analýza“ je vyústením úsilia sprostredkovať poznatky, ktoré som nazhromaždila predovšetkým prostredníctvom archívneho bádania v priebehu niekoľkých rokov.

Môj záujem o židovské spoločenstvá a ich rolu v spoločnosti v obdobiach predchádzajúcich prevratné i desivé dvadsiate storočie, spočíva hlavne vo vedomí veľkých neznámych priestorov v ich poznaní. Tento záujem je podnecovaný potrebou naplniť dané historické rámce, ktoré vďaka pozornosti a relatívne plodnej práci českých i zahraničných historikov celkom dobre poznáme, obsahom v podobe poznatkov o sociálnych a kultúrnych charakteristikách týchto spoločenstiev, predovšetkým v súvislosti s realitou ich každodenného života. Po dobrej odozve na moju diplomovú prácu¹, ktorá bola prípadovou štúdiou o židovskom spoločenstve v západoslovenskom mestečku Stupava, som sa rozhodla v skúmaní židovských komunít aj v rámci doktorantského štúdia pokračovať.

Predmet dizertačnej práce, teda židovské spoločenstvá Moravy (resp. historického Markrabstva moravského, t.j. bez Sliezska) vyplynul z historického významu, ktorý moravským židom náležal. Moravské židovstvo malo svoje dôležité miesto nielen v kontexte židovských spoločenstiev Európy, ale aj v rámci spoločnosti českých zemí a v konečnom dôsledku i habsburskej monarchie ako takej. Tvorilo menšinu, ktorá bola súčasťou moravskej spoločnosti kontinuálne prítomná približne po dobu 800 rokov. Nemalú úlohu pri výbere moravského židovstva, ako objektu bádania, zohrala tiež skutočnosť, že som sa s daným spoločenstvom bližšie stretla už v priebehu diplomového štúdia. Táto oboznámenosť sa stala aj dôvodom historického zamerania dizertačnej práce.

V rámci moravskej spoločnosti malo židovstvo v 18. storočí dôležitú rolu, a to predovšetkým hospodársku. Životné podmienky moravských židov mali svoje špecifiká, vo veľkej miere súvisiace s odlišnosťami zemských legislatív voči židom. Časové rozmedzie, v ktorom budem dané spoločenstvá sledovať, vymedzuje začiatok 18. storočia na jednej strane a na strane druhej rok 1780, resp. koniec vlády cisárovnej Márie Terézie. Skúmané obdobie bolo takto vytýčené z dôvodu,

---

¹ „Židovská obec v Stupave v 18. storočí – pokus o historicko-antropologickú analýzu“ (HABÁŇOVÁ 2003).

že v dejinách židov habsburského štátu sa jedná o špecifickú epochu. Z historického a politického hľadiska ju charakterizuje silnejúci antijudaizmus a antisemitizmus, predovšetkým na úrovni panovníckeho dvora, spojený so zavedením mnohých vážnych reštrikčných opatrení voči židom, smerujúcich k ich hospodárskym obmedzeniam, redukovaniu ich počtu a segregácii od kresťanského obyvateľstva. Pre toto obdobie je zároveň príznačné pretrvávanie židovských komunít s vysokým stupňom autonómie, ba dokonca upevnenie ich tradičných štruktúr. Táto éra končí s nástupom vlády cisára Jozefa II., ktorá sa prostredníctvom mnohých reforiem významne dotkla aj židov a odštartovala proces emancipácie, integrovania židov do väčšinovej spoločnosti a rozpúšťania tradičných štruktúr ich spoločenstiev.

Svoju dizertačnú prácu som sa rozhodla založiť na vlastnom archívnom bádani, mojím cieľom bolo priniesť „čerstvý“ materiál, ktorý by bol nielen podrobený dôkladnej analýze, ale bol by aj dostatočne transparentne prezentovaný v texte práce. Jej hlavným zámerom je prostredníctvom bádania primárnych prameňov získať poznatky o sociálnych a kultúrnych charakteristikách moravských židovských spoločenstiev a ich vzťahov s okolím na úrovni každodenného života. Práca pritom nie je pokusom o rekonštrukciu dejín jedného či viacerých konkrétnych spoločenstiev. Jej záujem naopak spočíva v poznaní sociálnych a kultúrnych fenoménov, ktoré sa vzťahovali k realite života moravského židovstva ako takého, a ktoré zároveň mohli byť súčasťou kultúry židovských spoločenstiev i v širších, európskych rámcoch.

Práca sa zameriava na niekoľko previazaných tematických okruhov, pričom ich zacielenie je vo veľkej miere dané obsahom archívneho materiálu, ktorý sa mi pri svojom výskume podarilo zhromaždiť. Jednotlivým tematickým okruhom zodpovedajú tri kapitoly, ktoré z kreatívneho, obsahového i štrukturálneho hľadiska tvoria jadro práce: kapitola 2 – „Ekonomické stratégie uplatňované členmi židovských spoločenstiev“, kapitola 3 – „Demografické a hospodárske stratégie židovských rodín - štúdiá na prípade židovskej komunity v meste Uherský Ostroh v roku 1727“ a kapitola 4 – „Interakcie židovského a kresťanského obyvateľstva v každodennom živote a fenomén zamestnávania kresťanského služobníctva židmi“.

Kapitola 2 sa zameriava na ekonomické pôsobenie moravských židov v jeho legálnych a sociálnych kontextoch. Ústredným cieľom tejto kapitoly je odhaliť a vysvetliť stratégie, ktoré židia uplatňovali v súvislosti s ich ekonomickou činnosťou, ako výraznú a významnú súčasť ich kultúry. Keďže materiál, z ktorého čerpám poznatky o týchto stratégiách, v prevažnej väčšine zaznamenal konfliktné situácie a spory (sťažnosti, udania a pod.), naskytuje sa možnosť porovnať ekonomické

praktiky a stratégie, uplatňované židmi s tými, ktoré využívali ich proťajšky na strane kresťanov. Na základe takto zameranej analýzy sa pokúsim identifikovať špecifiká, ktorými sa ekonomické stratégie židov vyznačovali.

Kapitola 3 sa venuje životu židovských spoločenstiev na Morave na úrovni rodiny a domácnosti. Pramene, ktoré štúdia využíva, sú predovšetkým demografického charakteru – súpisy židov, ale čerpá takisto z dokumentov podobnej povahy, aké boli zmienené u predchádzajúcej kapitoly, čiže z úradnej korešpondencie, viažucej sa predovšetkým k šetreniu rôznych sporov. V súvislosti s danou povahou prameňov boli pri spracovaní materiálu využité kvantitatívne i kvalitatívne metódy. V rámci prípadovej štúdie, analyzujúcej dáta pre židovskú komunitu mesta Uherský Ostroh, sprostredkováva demografické a hospodárske charakteristiky rodiny a domácnosti. Zistenia v súvislosti s uplatňovanými modelmi a stratégiami židovskej rodiny a domácnosti dáva ďalej do vzťahu s faktormi, ktoré sa podieľali na ich formovaní. Štúdia vychádza z prameňov, zaznamenávajúcich situáciu, ešte nepostihnutú dopadom štátnych reštrikcií, uvalených na židovstvo v českých zemiach (predovšetkým tzv. familiantské zákony), ktoré neskôr významne zasiahli nielen do sféry rodiny a domácnosti. Vďaka tejto skutočnosti je možné považovať dané zistenia za reprezentáciu tradičných mechanizmov židovských spoločenstiev.

Posledná kapitola, kapitola 4, sleduje formy a povahu interakcií moravských židov a kresťanského obyvateľstva v každodennom živote, ako ich sprostredkovávajú archívne dokumenty. Zámerom je vyhodnotenie daných poznatkov vo vzťahu k jednotlivým vrstvám spoločnosti. Kapitola jednak využíva a ďalej spracováva zistenia z predchádzajúcich kapitol, špeciálnu pozornosť ďalej venuje fenoménu zamestnávania kresťanského služobníctva židmi, reprezentujúceho veľmi blízku formu kontaktu medzi oboma skupinami.

Dizertačná práca, ktorej jadro tvoria zmienené tri kapitoly, je vybavená takisto úvodom do problematiky židovských spoločenstiev na Morave 18. storočia, ktorým je kapitola 1 – “Historické a sociálne rámce života moravského židovstva v 18. storočí“. Jej cieľom je priblížiť čitateľovi pomery, v ktorých tieto spoločenstvá v danej dobe existovali, predovšetkým zdôrazniť najdôležitejšie právne, hospodárske, sociálne a demografické faktory, ktoré utvárali ich životné podmienky. I keď je tu relatívne veľký priestor venovaný politike habsburského štátu voči židom, nie je mienená, ani formulovaná ako púhy chronologický prehľad, ale ako úvod, ukotvujúci ťažiskovú problematiku práce v dobových kontextoch a rámcoch.

Poznatky a výsledky bádania, prezentované v ústredných kapitolách práce (kapitoly 2 – 4), sú potom na konci zhrnuté v kapitole „záver“.

V súvislosti s písomnými prameňmi, ktoré vypovedajú o živote židov na Morave v 18. storočí, je signifikantné, že v súčasnej dobe majú medzi nimi zásadné miesto archívne dokumenty úradnej povahy. Súkromné zápisky, listy či denníky súčasníkov, ktoré bývajú výdatným a dá sa povedať už klasickým prameňom historicko-antropologického bádania, nám chýbajú, rovnako, ako dobové literárne diela, ktoré by mohli poskytnúť relevantný materiál. Zároveň sa len málokedy môžeme oprieť o záznamy, ktoré by pochádzali od samotných židovských osôb, čím je vo väčšine prípadov znemožnené spoznať pohľad z vnútra daných spoločností, čo obzvlášť pre antropologické bádanie znamená zásadnú prekážku. To, že židovskí jednotlivci ani židovské obce danej doby nám mnoho vlastných záznamov nezanechali, je predovšetkým dôsledkom skazy, ktorá ich postihla, najmä zámerné zničenie počas II. sv. vojny, ale v mnohých prípadoch aj v skorších obdobiach, kedy sa tieto krehké svedectvá minulých dôb stali obeťou často sa vyskytujúcich požiarov. Je šťastnou okolnosťou, že niektoré takéto dokumenty boli sústredené a uchované v archíve Židovského múzea v Prahe. Od predmetu výskumu je tak bádateľ oddelený niekoľkoveštvou bariérou, ktorou je nielen čas, ktorý nás od neho delí (čo je nevyhnutným problémom každého historického skúmania). Je to i optika pisateľa, ktorý často sám z daného spoločenstva nepochádzal, modifikovaná postojmi a záujmami inštitúcie, ktorú zastával, i jeho osobnými. Bádateľovi, ktorý chce získať aspoň fragmenty obrazu života týchto spoločností, často nezostáva nič iné, než neúnavne nakúkať spoza onej bariéry. Domnievam sa, že napriek všetkým týmto obmedzeniam, ktoré je neustále nutné si uvedomovať, má takéto bádanie vo vzťahu k životu židov v 18. storočí, i v obdobiach starších, veľký význam, pretože je jedným z mála ciest k ich poznaniu.

Pramene, ktoré som vo výskume k dizertačnej práci využila, pochádzali jednak z archívu Židovského múzea v Prahe², pričom väčšina dokumentov sa vzťahovala na židovskú obec v Mikulove. Nešlo tu o zámerný výber, táto okolnosť bola podmienená tým, že prevažná väčšina dokumentov k 18. storočiu sa viazala práve na danú obec³. Išlo hlavne o korešpondenciu miestnej židovskej obce s mikulovskou vrchnosťou a s nižšími orgánmi štátnej správy. Z archívu pražského židovského múzea pochádza taktiež niekoľko veľmi cenných dokumentov, ktoré sa viažu na židovskú obec v Uherskom Ostrohu, sú to dva súpisy židov a súpis židovských

---

² Archiv Židovského muzea v Praze, Stroupežnického 32, Praha 5.

³ Na tejto skutočnosti sa pravdepodobne podieľal aj fakt, že Mikulov bol najväčšou a najvýznamnejšou židovskou obcou na Morave a sídlom zemského rabinátu, vrcholného orgánu v rámci židovskej zemskej samosprávy.

domov. Ďalším zdrojom archívnych dokumentov bol Štátny okresný archív v Uherskom Hradišti⁴, ktorý mi poskytol v mojom bádani ojedinelý dokument – knihu zápisov židovského súdu v meste Uherský Brod. Najobsiahlejšiu skupinu archívnych dokumentov, s ktorou som pracovala, však tvoria spisy Moravského zemského gubernia z Moravského zemského archívu v Brne⁵. Ide o spisy, ktoré väčšinou pojednávajú sporné záležitosti na podnet žalôb a udaní. Ich súčasťou je korešpondencia od inštitúcií rôznych úrovní štátnej správy, vzťahujúca sa na úradné šetrenie daného prípadu.

Z hľadiska fyzickej podoby skúmaných archiválií je nutné uviesť, že jednotlivé spisy i dokumenty majú veľmi rozdielny rozsah, od jednostranných hárkov, po objemné spisy, zložené z množstva dokumentov. Všetky dokumenty mali rukopisnú podobu, a až na zanedbateľné výnimky, boli v nemeckom jazyku.

Realizácia môjho zámeru, vyťažiť z týchto primárnych prameňov čo najviac poznatkov o každodennej realite života židov, sa ukázala ako práca a veľmi zdĺhavá. Aj rozsiahle spisy niekedy ponúkali často len zlomky, či niekoľko drobných detailov, ktoré boli pre skúmanú problematiku relevantné. Aby bolo možné každý archívny dokument dôkladne prebádať, bolo nutné každý prepísať. Napriek časovej náročnosti a mnohokrát nie veľmi vysokej efektívnosti archívneho výskumu, vyplývajúcej z vyššie uvedených dôvodov, sa mi podarilo získať cenné, i keď v mnohých prípadoch fragmentárne údaje a nazhromaždiť dostatok relevantného materiálu, ktorý som využila na spracovanie uvedených tematických okruhov, resp. kapitol, tvoriacich jadro tejto práce. Keďže charakter použitých archiválií a spôsob práce s jednotlivými súbormi dokumentov, bol u každého z týchto tematických okruhov špecifický, budem problematike prameňov ešte venovať v každej kapitole osobitnú pozornosť. Vo všeobecnosti som však pri práci uplatňovala predovšetkým textovú analýzu, v prípade demografických rozborov, ako som už vyššie uviedla, boli aplikované aj kvantitatívne, resp. základné štatistické metódy.

Po formálnej stránke je text dizertačnej práce doplnený tabuľkami a grafmi, ktoré som vypracovala na základe údajov získaných z archívneho materiálu, alebo odbornej literatúry. V texte sa nachádzajú aj obrázky, ktoré majú slúžiť na ilustráciu a vytvorenie lepšej predstavy o živote židovských spoločenstiev. Vo väčšine prípadov sa žiaľ nevzťahujú priamo na Moravu (takýto obrazový materiál

---

⁴ Státní okresní archiv Uherské Hradiště, Velehradská 124, Uherské Hradiště.

⁵ Moravský zemský archiv v Brně, Palachovo náměstí 1, Brno.

sa mi nepodarilo získať), stvárajú však scény zo života židov susedných krajín, v ktorých bola ich situácia podobná, ako na Morave. Do práce je včlenených mnoho pasáží, citovaných z archívneho materiálu, text ktorých som preložila čo možno najprecíznejšie z nemeckých originálov. Tieto citácie sú v texte vyznačené kurzívou, a vsuvky, ktoré som musela do textu doplniť pre lepšiu zrozumiteľnosť, vymedzujú hranaté zátvorky („[...]“). Všetky citácie archívneho materiálu sú v texte opatrené citačným údajom, v poznámke uvádzam taktiež (ak sú tieto údaje známe) autora daného listu, adresáta a dátum vzniku. Pre identifikáciu použitých dokumentov využívam v texte skratky, ktoré sú vysvetlené na konci práce v zozname použitých archívnych prameňov.

Na konci práce sú potom ako prílohy zaradené obrazové materiály a texty archívnych dokumentov, ktoré pre svoj rozsah nebolo vhodné zaradiť priamo do textu práce.

Ambíciou predloženej práce v širšom meradle je prispieť k historicko-antropologickému bádaniu českých zemí, ktoré predstavuje vitálny, multidisciplinárny smerom, v Čechách (i na Slovensku) stále ešte relatívne nový. Táto práca je zamýšľaná nielen ako príspevok k lepšiemu poznaniu židovských komunít, ale aj k prehĺbeniu poznatkov o spoločnosti českých zemí, ako takej, ktorej boli židia po mnohé stáročia dôležitou súčasťou. Podrobné bádanie dobových archívnych dokumentov a sprostredkovanie jeho výsledkov, (nielen) formou tejto dizertačnej práce, chápem tiež ako možnosť požičať hlas spoločenstvu, ktoré bolo navždy umlčané, a ktoré o sebe samé už nikdy nebude môcť vypovedať.

1

Historické a sociálne rámce života moravského židovstva v 18. storočí

Židovské osídlenie Moravy má dávnu históriu. Doklady o prvých usadlých komunitách pochádzajú z obdobia vrcholného stredoveku¹. Usadlé židovské obyvateľstvo, ktoré sa rozrastalo, sa postupne sformovalo do komunít, z ktorých mnohé pretrvali kontinuálne až do II. sv. vojny. Na rozdiel od mnohých európskych krajín, plány na vyhostenie židov zo zeme neboli na Morave (ani v Čechách) až do 20. storočia nikdy realizované.

V 18. storočí boli židia významnou menšinu v skladbe moravského obyvateľstva, v roku 1754 rátalo moravské židovstvo 20.000 – 25.000 osôb, pričom kresťanská populácia mala okolo jedného miliónu (židia teda tvorili okolo 2 – 2,5%). Moravské židovské obyvateľstvo žilo v relatívne početných, pevne organizovaných obciach, ktorých počet bol v 18. storočí okolo 50². Najväčšou a najvýznamnejšou bola obec v Mikulove, a druhou obec v Prostějove (DRABEK 1984: 7). Židovské obce sa nachádzali na Morave v panských mestách, mestečkách a statkoch. Ich miesto v sídelnej štruktúre bolo jednak výsledkom vypovedania židov z kráľovských miest – Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Hradišťa, Nové Město³, v priebehu 15. storočia a zákazu ich pobytu do budúcnosti (GRÜNFELD 1929: 13). Jedinou výnimkou v tomto smere bolo mesto Kyjov, ktoré si židovskú obec zachovalo. Ďalším formujúcim faktorom bolo ustanovenie pochádzajúce z polovice

---

¹ Literatúra uvádza existenciu usadlej židovskej komunity v Brne v 11. storočí (FLESCH 1929: 2).

² České židovstvo bolo oproti moravskému početnejšie, v roku 1754 sa tu nachádzalo 30.000 – 40.000 židov (kresťanská populácia Čiech tvorila okolo 1,97 milióna). (DRABEK 1984: 7). Distribúcia židovského obyvateľstva v Čechách bola výrazne odlišná. Dominovala mu najväčšia židovská obec v Starom Meste pražskom, ktorá mala na začiatku 18. storočia 9.000 – 12.000 osôb (DRABEK 1984: 6). Popri nej bola významná už len obec v Kolíne. Ostatní českí židia žili v asi 200 roztrúsených usadlostiach, z ktorých mnohé samostatné židovské obce ani nevytvorili.

³ Vyhostení boli židia z Jihlavy v roku 1426, z Brna, Olomouca a Znojma v roku 1454 a z Uherského Hradišťa v roku 1514 (PĚKNÝ 2001: 333).

16. storočia, ktoré moravským židom zakazovalo usádzať sa na vidieku⁴ (HEUMOS 1992: 9).

Moravské židovské obce v 18. storočí tak boli bezprostredne podriadené miestnym šľachtickým či cirkevným vrchnostiam⁵ (DRABEK 1984: 7). Členovia židovských obcí mali status poddaných a mali aj svoje poddanské povinnosti. Väčšina týchto povinností⁶ bola v 18. storočí už nahradená peňažnými poplatkami (DRABEK 1984: 8). Miestne vrchnosti poskytovali „svojim“ židom životný a hospodársky priestor, garantovali im ďalšie práva, predovšetkým právo na obecnú samosprávu, a zaručovali im ich ochranu. Židovské obce boli voči svojej vrchnosti zaviazané príslubom zachovávanía usporiadaného života svojich členov v súlade s právom a mravnosťou, ale hlavne odvádzaním zmluvne stanovených poplatkov a dávok, predovšetkým „ochranného platu“ (v nem.: „*Schutzgeld*“).

Prevažujúcou hospodárskou činnosťou moravských židov bolo aj v 18. storočí obchodovanie. V tejto sfére boli zaradení na všetkých úrovniach a vo všetkých formách, od obchodovania s drobnosťami, či vetešou na lokálnom trhu, až po zahraničný obchod s luxusnými artiklami. Z hľadiska významu židov pre samotné hospodárstvo feudálneho panstva, zastávajú však moravskí židia v 18. storočí významné miesto ako priekupníci produktov dominikálneho (ale aj rustikálneho) hospodárenia, ale aj ako organizátori ich ďalšieho spracovania a predaja v pozícii nájomcov panských hospodárskych zariadení (DRABEK 1984: 8).

---

⁴ Výnimku tu tvorili len židovskí nájomcovia panských paliarní.

⁵ Právo držať židov („*jus tenere judeos*“), bolo prastarým právom, ktoré náležalo panovníkovi (regál) (WINTER 1916: 237). V súlade s týmto právom boli židia (ako „*servi camerae regiae*“ – služobníci kráľovskej komory) priamymi poddanými kráľa, ktorému za ochranu, umožnenie pobytu v zemi a garanciu ďalších práv, odvádzali priame dane a poskytovali pôžičky. V Čechách a na Morave bolo toto postavenie židov právne ukotvené už v 13. storočí (Václav I., Přemysl Otakar II.). Tento regál sa začal narúšať v 15. storočí, v období, keď zem nemala panovníka. V tomto čase sa začali kráľovského práva voči židom ujímať panské vrchnosti a mestské obce. Napriek tomu, že neskorší panovníci pripúťali židov opäť pevnejšie ku kráľovskej komore, miestne vrchnosti, ktoré uvítali prítomnosť židov, ako prínosný hospodársky element, sa už svojich nadobudnutých práv voči židom nevzdali (WINTER 1916: 237; porovnaj: DRABEK 1984: 7). Panovníkovi však naďalej zostalo právo rozhodovať o statuse židov a v súvislosti s tým aj o ich pobyte v zemi (NESLÁDKOVÁ 2003: 94).

⁶ V skorších obdobiach patrila k poddanským povinnostiam židov vedľa odvádzania peňažných dávok aj robotná povinnosť, ktorá sa však väčšinou vzťahovala na priamu posluhu pánom, či práce v ich bezprostrednom okolí – v zámku či panskej záhrade. Postupné nahrádzanie robotných povinností, vykonávaných „*in natura*“, poplatkami, ktoré nastalo hlavne po tridsaťročnej vojne, súviselo so zmenenou roľou židov v panskom hospodárstve (DRABEK 1984: 8).

Židovské obce na Morave, tak ako v iných európskych krajinách, boli v 18. storočí právnymi, správными a náboženskými jednotkami so značným stupňom autonómie⁷ (HEUMOS 1992: 15). V rámci vlastnej samosprávy mali obce volené predstavenstvo z radov svojich členov, na čele s židovským richtárom, ktoré obec zastupovalo navonok, zodpovedalo medzi iným za rozpisy a vyberanie daní od svojich členov a disponovalo súdnymi kompetenciami v rozmedzí civilného práva. Obce dohliadali na dodržiavanie práva a poriadku, zabezpečovali vzdelávanie a sociálne služby pre svojich členov (porovnaj: ISRAEL 1998: 151).

Moravské židovstvo malo vlastnú samosprávu aj na zemskej úrovni, Snem moravského zemského židovstva⁸. Jeho hlavným orgánom bola „Veľká rada starších“, ktorá mala zákonodarné právomoci a skladala sa z predstaviteľov jednotlivých obcí. „Veľká rada“ volila⁹ šesťčlennú „Malú radu starších“, ako svoj výkonný orgán. Na čele „Veľkej rady“ stál zemský rabín¹⁰, ktorý bol volený zástupcami obcí a funkciu vykonával doživotne¹¹. Inštitúcia zemského rabinátu vznikla v 16. storočí a jeho sídlo bolo (až do polovice 19. storočia) v Mikulove. Funkciou Snemu moravského zemského židovstva bolo hájenie židovských záujmov pred úradmi, spravodlivé rozpisovanie daní medzi jednotlivé židovské obce (keďže zemské židovstvo tvorilo jedno daňové teleso) (GRÜNFELD 1929: 15), a tvorba legislatívy v záležitostiach týkajúcich sa celého moravského židovstva (PĚKNÝ 2001: 334). Pod vedením moravských zemských rabínov vznikli postupne zo zbierky ustanovení štatúty¹², ktorými sa riadil život židovských komunít na celej Morave. Tento súbor ustanovení moravského zemského židovstva¹³ sa stal aj podkladom pre „Všeobecný policajný poriadok, procesuálny a obchodný“¹⁴, ktorý vydala pre židovské obce na Morave Mária Terézia v roku 1754 (PĚKNÝ 2001: 335).

---

⁷ Čo sa týka správy a samosprávy, líšilo sa európske židovstvo obdobia baroka od predchádzajúcich období disponovaním životaschopného a celistvého systému previazaných a autonómnych súdnych a fiškálnych inštitúcií a inštitúcií sociálnej pomoci. Predchádzali mu roztrúsené, menej štruktúrované vzorce 16. storočia a od konca 18. storočia nasledovalo rozpúšťanie politických a kultúrnych rámcov (ISRAEL 1998: 151).

⁸ Hebr.: „*vaad medinat Mehrin*“ – „Snem zeme moravskej“. Vznikol asi v polovici 16. storočia (PĚKNÝ 2001: 334).

⁹ Troj- a neskôr šesťročné volebné obdobie (PĚKNÝ 2001: 334).

¹⁰ Hebr.: „*rav-medina*“, nem.: „*Landesrabbiner*“.

¹¹ Jeho zvolenie potvrdzoval kráľovský zemský tribunál (GRÜNFELD 1929: 15).

¹² Prvá časť tohto súboru bola vydaná v Mikulove v roku 1652 ako „311 ustanovení“ (hebr.: šaj tekanot). Táto zbierka sa postupne dopĺňala o nové výnosy, a vytvorila obsiahly súbor.

¹³ Hebr.: „*Tekanot medinat Mehrin*“.

¹⁴ V nem.: „*General- Polizei- Prozess und Kommerzialordnung*“.

Pre pochopenie situácie moravského židovstva v 18. storočí a politických, spoločenských a hospodárskych procesov, ktoré formovali jeho životné podmienky v skúmanom čase, je kľúčové pátrať v predchádzajúcej období, búrlivom 17. storočí, kde mali mnohé z nich svoje počiatky. V prvej polovici 17. storočia boli české zeme, spolu s mnohými ďalšími štátmi Európy dejiskom dlhej reťaze konfliktov, ktorý s odstupom rokov dostal pomenovanie tridsaťročná vojna. K zruinovaným štátnym pokladniciam, vydrancovaniu krajiny i ľudských sídel, obetiam hladu, bojov, plienenia vojsk a bánd, sa v 17. storočí k spustošeniu pridalo aj niekoľko vln morových epidémií. Druhá polovica tohto storočia priniesla českým zemiám po porážke českých stavov triumfálne nastolenie absolutistického štátu, a mocenské presadenie rímskokatolíckeho náboženstva, ktoré s ním bude odteraz bezprostredne späté. Štát utužoval svoju moc a svojím vplyvom vnikal stále hlbšie do života jeho obyvateľov (porovnaj: VELKOVÁ 1999: 53). Habsburský štát, pred ktorým stála teraz stála nevyhnutná úloha hospodárskej obnovy svojich zemí, sa chopil merkantilistických ekonomických teórií, ktoré sem prenikali zo západnej Európy od polovice 17. storočia.

Ako sa tento vývoj odrazil na moravskom židovstve, a ako sformoval jeho životné podmienky do podoby, v akej ich nachádzame v storočí 18.?

V priebehu tridsaťročnej vojny bolo hospodárskou prioritou participujúcich strán pokryť nesmierne výdavky na financovanie tohto dlhého a rozsiahleho konfliktu, predovšetkým výzbroj, výstroj armád a ich obživu. V tejto situácii, ako v mnohých podobných situáciách v európskych dejinách, ktoré si vyžadovali nasýtiť neutíchajúci, bezmedzný hlad po financiách, obrátila sa pozornosť opäť na židov, ktorí naprieč Európou prijali vždy riskantnú, ale občas veľmi výnosnú úlohu poskytovateľov a sprostredkovateľov peňažných pôžičiek (ISRAEL 1998: 73), organizátorov zákazok vojenského zásobovania. Vo veľkom, avšak nezanedbateľne aj v celkom drobnom meradle boli zásadnými elementami pri zabezpečení toku peňazí a tovarov (porovnaj: MÜLLER 1903: 32).

V krátkosti povedané, za daných okolností bolo zrejmé, že rola židov v hospodárstve vojnou a rebéliami zamestnaného štátu je nenahraditeľná. Táto situácia poskytla židom možnosť, aby pre seba vyťažili niektoré benefity. Významným výdobytkom moravských židov v tomto období bolo získanie veľkého privilégia od panovníka Ferdinanda II. v roku 1629¹⁵. Privilégium garantovalo moravským židom všetky práva, ktoré mu udelili predošlí panovníci

---

¹⁵ Privilégium pre židov na Morave bolo vydané 15. októbra 1629. Predchádzalo mu podobné privilégium udelené pražskému a českému zemskému židovstvu 23. januára 1623.

(DRABEK 1984: 9), zaručovalo im, že na všetkých miestach, kde v danej dobe bývali, majú v pokoji zotrvať a ani v budúcnosti nesmeli byť odtiaľ vyhnaní, prisľubovalo im ochranu pred neprávosťami a represáliami. Zásadný dôraz sa tu kladie na právo moravských židov na slobodné a nerušené vykonávanie obchodu, ktoré ich zrovnoprávňovalo s kresťanskými obchodníkmi¹⁶. Privilégium židom povolilo aj vykonávanie (takmer všetkých) remesiel pre potreby židovských zákazníkov (GRÜNFELD 1929: 12). Významným nariadením privilégia bolo stanovenie fixnej ročnej kontribúcie vo výške 12.000 florinov¹⁷ (ďalej len „fl.“) (DRABEK 1984: 12), pričom ich zbavilo všetkých ostatných dávok, okrem tých, čo platili svojim miestnym vrchnostiam (GRÜNFELD 1929: 12).

Tak ako ostatné skupiny obyvateľstva Monarchie, však aj židia za tridsaťročnej vojny utrpeli (MÜLLER 1903: 32). Vzťahovala sa na nich vysoká daňová záťaž, a často boli štátom nútení k poskytovaniu vysokých pôžičiek¹⁸. Moravské židovské obce sa nevyhli ani drancovaniu, predovšetkým pri švédskom vpáde v rokoch 1642-1643. Masakre a plienenie zažili židia v obciach Lipník, Uherský Brod, Holešov, Tovačov, Mikulov, najviac však v Kroměříži (GRÜNFELD 1929: 13).

Napriek finančnej exploatácii a zmieneným masakrom niektorých konkrétnych židovských komunít, je nutné povedať, že v globálnom meradle židovstvo v českých zemiach zanechala tridsaťročná vojna vo všeobecnosti menej schudobnené, ako kresťanské obyvateľstvo. Boli to predovšetkým relatívne (vo vtedajšom európskom kontexte) benevolentné ustanovenia Ferdinandovho privilégia a dôraz panovníka na dodržiavanie ustanovených práv v praxi, ktoré vytvorili priaznivé podmienky pre ekonomickú činnosť židov v českých zemiach. Niektorí židia v priebehu vojny dokonca zbohatli, často vďaka „kšeftovaniu“ s vojnovou korisťou, čo ešte vystupňovalo nenávisť ostatného obyvateľstva (MÜLLER 1903: 32). V priebehu tridsaťročnej vojny, ale aj neskôr, v nasledujúcich desaťročiach 17. storočia, zaznamenalo židovstvo v českých zemiach však aj demografický rast, jednak prostredníctvom prirodzeného populačného prírastku, ale aj imigráciou židov

---

¹⁶ Privilégium povoľovalo židom slobodné navštevovanie týždenných a výročných trhov, vrátane kráľovských miest, oslobodilo ich pri tom od platenia osobného mýta („*Leibmaut*“), ktoré museli naďalej platiť kresťanskí obchodníci.

¹⁷ Nazývaný aj „zlatý“ (označenie pochádza od pôvodne zlatej mince, razenej v stredoveku vo Florencii). V 18. storočí v habsburskej monarchii však išlo o mincu striebornú. Jednému florinu zodpovedalo 60 grajciarov (ďalej ako „xr.“).

¹⁸ Moravské židovstvo muselo napr. v roku 1643 odovzdať štátu vyše 5.000 fl., polovicu sumy v peniazoch a druhú polovicu v súkne, vyžadovali sa od nich „kontribúcie“ vo forme vojenských mundúrov (GRÜNFELD 1929: 13).

z iných zemí. V tomto období sa takisto rozširovali ich sídla, a to nielen početným zosilnením už existujúcich obcí, ale tiež vytvorením nových (MÜLLER 1903: 34; porovnaj ISRAEL 1998: 137). Vďaka tomu, že v priebehu vojny a po nej skupovali kresťanské domy v poddanských mestách, prenikli na mnohých miestach do vnútra miest medzi kresťanských susedov¹⁹ (NESLÁDKOVÁ 2003: 95). Odkupovanie hlavne pustých a zničených nehnuteľností židmi bolo často podporované miestnou vrchnosťou (NESLÁDKOVÁ 2003: 99-100).

Po skončení tridsaťročnej vojny v roku 1648 skončila kľúčová hospodárska funkcia židov, ktorú mali v jej priebehu. Predovšetkým ekonomické výdobytky židov, a okolnosti za akých k nim dospeli, hlavne „kupčenie“ na stranách všetkých vojnových aktérov bez rozdielu, ktoré obyvateľstvo vnímalo prinajmenšom ako bezcharakterné, a zároveň populačný nárast židovstva a usádzanie v miestach, kde sa predtým nenachádzali, viedli k nevraživosti širokých vrstiev obyvateľstva.

Tejto situácii rozhodne neprispel ani prílev židovských imigrantov, prichádzajúci na Moravu a do Haliče z Ukrajiny, ktorí utiekli pred terorom počas vzbury kozáckeho hajtmana Bohdana Chmelnického v rokoch 1648 – 1659²⁰ (MULLER 1903: 33; ISRAEL 1998: 136).

Rastúca nevraživosť voči židom vychádzala aj z náboženských pohnútok. Pozornosť militantného katolicizmu sa po tridsaťročnej vojne na židov v českých zemiach obrátila po tom, čo protestantizmus, ktorý bol doposiaľ jeho terčom, tu bol už v roku 1648 vo veľkej miere zlomený. V 50. a 60. rokoch sa rakúske zeme stávajú ohniskom zintenzívneného antisemitizmu (ISRAEL 1998: 120; porovnaj: MÜLLER 1903: 34).

Za vlády nástupcu Ferdinanda II., jeho syna Ferdinanda III., ktorý ešte potvrdil privilégium moravských židov, udelené svojím predchodcom (v poslednom roku svojej vlády, 17.03.1657), už židia nemohli počítať s predošlou podporou a ústretovosťou. Fiškálne dôvody síce viedli panovníka, aby dbal predovšetkým na nerušenú obchodnú činnosť židov a zachovávanie ich práv vo svojich mestách a doménach (v Čechách), avšak jeho postoj voči židom mimo nich, teda v panských mestách a statkoch, bol celkom iný (DRABEK 1984: 14). Už v roku 1650 vyžadoval

---

¹⁹ Mechanizmus nadobúdania nehnuteľností v tomto období ilustruje prípad z Prostějova, ktorý uvádza vo svojej práci Bertold Bretholz: V roku 1654, keď sa do Prostějova prisťahovali dve židovské rodiny, príbytok získali tak, že od panského úradníka odkúpili domček. Keď sa potom medzi rokmi 1666 a 1679 prisťahovalo ďalších 6 rodín, dalo pre ne panstvo vystavať malé nájomné domčeky (BRETHOLZ 1930: 393 – 394).

²⁰ Autor, Willibald Müller, tu naznačuje, že títo imigranti dráždili miestne obyvateľstvo aj svojou inakosťou (MULLER 1903: 33).

panovník od českého a moravského zemského snemu, aby boli vypovedaní židia zo všetkých obcí, v ktorých židovské osídlenie vzniklo počas tridsaťročnej vojny, resp. kde pred rokom 1618 neexistovalo (ISRAEL 1998: 120; porovnaj: D'ELVERT 1895: 175). Zakázal židom tiež prenajímať a vlastníť mýta a clá a podobné verejné práva a nehnuteľnosti²¹. Moravským stavom sa ale podarilo odročiť realizovanie nariadenia o vyhostení a Leopold I. bol v roku 1681 nakoniec donútený posunúť normotvorný rok, oproti pôvodne stanoveným podmienkam, na stav z roku 1657, čo bolo pre židov neporovnateľne výhodnejšie, keďže vlastne znamenalo potvrdenie súčasného stavu (DRABEK 1984: 14).

Okolnosťou, ktorá mala významný dopad na moravské židovstvo nielen po stránke demografickej, ale aj kultúrnej, bola ďalšia dôležitá vlna imigrantov, tentokrát pochádzajúcich z Viedne a Dolného Rakúska. Z židov, ktorí boli odtiaľto v roku 1670 vyhostení²², smerovala väčšina do českých zemí, a predovšetkým na Moravu²³ (GRÜNFELD 1929: 13; porovnaj: D'ELVERT 1895: 175). Najväčšie množstvo rakúskych exulantov prijal na svoje panstvo Mikulov gróf von Dietrichstein (zobral sem 80 židovských rodín). Významný prílev zaznamenali obce Podivín, Lednice, Jemnice, Písečné, Staré Hobzí. Niektorí boli prijatí aj v Šafove (knieža Starhemberg). Veľký počet emigrantov z Viedne sa usadil aj v Uherskom Brode (FLESCH 1929: 6-7).

So 17. storočím skončilo pre židov českých zemí obdobie, kedy centrálna moc zabezpečovala bezpečnú existenciu, aspoň čo sa týka všeobecnej právnej ochrany. Leopold I. a po ňom Jozef I. a Karol VI., síce potvrdil moravským židom privilégium Ferdinanda II., ale ich práva, vrátane samotného pobytu v zemi, sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, ocitli na omnoho vratkejšej pôde (porovnaj: DRABEK 1984: 17).

Keď sa úpadok hospodárstva monarchie po skončení tridsaťročnej vojny nezastavil, a naopak sa ešte prehľboval, mnoho skupín obyvateľstva bolo presvedčených, že židia sú prekážkou kresťanského podnikania a obchodu (PĚKNÝ 2001: 92). Patrili k nim predovšetkým v cechoch združení mešťania²⁴, remeselníci a obchodníci, keďže mestá zostali po vojne veľmi zadlžené, a židia, ktorí sa v priebehu vojny dostali aj do odvetví, ktoré im predtým neboli prístupné, predstavovali o to obtiažnejšiu nežiaducu konkurenciu (porovnaj: NESLÁDKOVÁ

---

²¹ Deklaroval toto právo ako kráľovský regál.

²² 28. februára 1670 bolo vydané nariadenie o vyhostení všetkých židov z Rakúska.

²³ Okrem toho odišlo niekoľko rodín do Berlína a niekoľko ďalších do Fürthu (GRÜNFELD 1929: 13).

²⁴ Ku koncu 17. storočia vystupujú kráľovské mestá voči židom ako vyslovený nepriateľ (MÜLLER 1903: 35).

2003: 95). Takýto postoj však rezonoval aj na viedenskom dvore, a ku koncu 17. storočia sa čoraz utužoval. Štát, ktorý čakala ťažká úloha regenerovať rozvrátené hospodárstvo, vkladal v tomto smere nádeje do realizovania merkantilistických myšlienok. Rôzne zaangažované vrstvy spoločnosti však pozíciu židov v tomto pláne videli veľmi odlišne. Šľachta, ktorá sa ujala role protagonistov merkantilistických myšlienok, zapájala židov do zakladaní a prevádzky manufaktúr a využívala ich čoraz viac pre zaistenie odbytu produktov. Naopak štát, ktorý sa teraz usiloval o vytvorenie čo možno uzavretého domáceho hospodárstva, v svojom pláne nenachádzal pre židov miesto. Viedenská vláda a panovníci do konca 70. rokov 18. storočia videli v židoch prekážku prosperujúceho domáceho hospodárstva (DRABEK 1984: 18). Ako plán „riešenia“ tejto situácie v českých zemiach sa u všetkých panovníkov prvej polovice 18. storočia znova a znova objavujú plány na redukciu židov (DRABEK 1984: 18). Takýto návrh učinil už v roku 1701 cisár Leopold I. V počiatočnom období vlády jeho nástupcu, Karola VI., sa situácia moravských židov vyvíjala celkom priaznivo. Ako sa vyjadril Willibald Müller, židia v tomto období zaiste museli mať na cisárskom dvore „vplyvných priateľov“, lebo v roku 1723 (13.05.) im Karol VI. vydal privilégium. S týmto ústretovým počínom však benevolencia cisára Karola VI. pre moravské židovstvo skončila (MULLER 1903: 44). Čoskoro sa priklonil opäť k plánom na redukciu, resp. vyhostenie židov, a keďže sa jeho predsavzatie ukázalo z hospodárskych príčin ako nerealizovateľné²⁵, pristúpil panovník v druhej polovici 20. rokov 18. storočia k iným prostriedkom, v podobe prísnych reštrikcií. Rast židovskej populácie v českých zemiach mali zastaviť ustanovenia tzv. Familiantského zákona, ktorý bol pre Moravu publikovaný v roku 1726²⁶. Zákon limitoval počet židovských rodín, ktorým malo byť povolený pobyt na Morave na 5.106²⁷, čo zodpovedalo súdobému stavu. Toto povolenie k pobytu („inkolát“) však mohlo v ďalších generáciách prejsť vždy len na jediného syna, ktorý sa na základe neho smel oženiť (DRABEK 1984: 20). Zástupcom židovstva na Morave a v Čechách sa nakoniec podarilo vyjednať a doceliť, že v priebehu 30. rokov 18. storočia Karol VI. časť reštrikčných opatrení zmiernil, takže ani sobášne obmedzenia neboli zachované v pôvodnom rozsahu a prísnosti. Ešte Karol VI. a po ňom Mária Terézia pripustili židovské sobáše nad rámec stanovenej normy, za predpokladu preukázania sa určitou výškou majetku a zaplatenia taxy (DRABEK 1984: 21-22). Nariadenia Familiantského zákona zostali

---

²⁵ Došlo by aj k „poškodeniu kresťanského obchodu a remesla“ (DRABEK 1984: 20).

²⁶ Reskript z 25. septembra 1726.

²⁷ Ekvivalentný zákon pre Čechy povoľoval pobyt 8.541 systematizovaných rodín.

v platnosti až do polovice 19. storočia²⁸. Alternatívy, ktoré zostávali všetkým, ktorí sa chceli oženiť a nemali na to podľa zákona právo, boli buďto emigrácia, pričom cieľovou zemou bolo predovšetkým Uhorsko²⁹ (GRÜNFIELD 1929: 16), alebo uzatváranie pokútnych manželstiev, ktoré boli z hľadiska štátneho práva neplatné a ako konkubinát boli trestne stíhané, a ktoré aj v radoch samotných židovských spoločenstiev boli vnímané ako potupné. Následkom zákona bola tiež masívna korupcia a podplácanie úradníkov a vrchnosti, ktoré nezanedbateľne prispievalo k schudobňovaniu židovskej populácie (KRAL 2004: 87).

K obmedzeniu sobášenia pripojil Karol VI. aj hospodárske obmedzenia a ďalšie reštrikčné opatrenia. Takzvaným Translokačným reskriptom z roku 1726³⁰ nariadil jednak odstránenie židov z domov, nachádzajúcich sa v blízkosti rímskokatolíckych kostolov, cintorínov a trás náboženských procesií, a na prestížnych lokáciách (námestia), a prikázal separovať židov od kresťanského obyvateľstva jeho zost'ahovaním do svojbytných ulíc či štvrtí (Drabek 1984: 22). I keď v oficiálnej rovine bola pri týchto ustanoveniach deklarovaná náboženská motivácia, skutočné dôvody mali politický a hospodársky charakter³¹ (KLENOVSKÝ 1996: 54).

Napriek všetkým týmto obmedzeniam, ktoré boli na Moravských židov uvalené, nebola ich situácia nikdy tak strastiplná, ako napríklad v Čechách, či v Rakúsku. Obzvlášť ťažké časy pre nich však nastali v roku 1740 s nástupom Márie Terézie na trón. V priebehu prvej a druhej sliezskej vojny boli českí i moravskí židia niekoľkokrát obvinení zo zrady a kolaborácie s nepriateľom³², čo nakoniec vyústilo

---

²⁸ Zrušené boli familiantské zákony až v roku 1849 (HLOŠEK 1925: 12).

²⁹ Významný prílev týchto imigrantov smeroval do susedného severného Uhorska, teda na územie dnešného Slovenska. Prispel vo veľkej miere k nárastu tunajších židovských obcí, hlavne v tých, ktoré boli blízko moravskej hranici, ako Trenčín, Nové Mesto nad Váhom a iné (HLOŠEK 1925: 11). Hrubý odhad, ktorý sa uvádza v literatúre, tvrdí, že v období 1700 – 1800 odišlo z Moravy okolo 30.000 židov (NESLÁDKOVÁ 2003:103).

³⁰ Reskript z 8. decembra 1726.

³¹ Popudom a odôvodnením tohto ustanovenia bolo narúšanie a zosmiešňovanie katolíckych bohoslužieb a obradov zo strany židov. Snaha realizovať nariadené presídlenie židovského obyvateľstva, ktoré sa malo uskutočniť výmenou kresťanských a židovských domov, vzbudila veľký odpor aj na strane kresťanov. Okrem prípadov niekoľkých obcí nie je doposiaľ známy rozsah, v akom bol tento separačný zákon na Morave v praxi realizovaný (KLENOVSKÝ 1996: 54).

³² Keď v tomto roku vpadli do Sliezska a na Moravu Prusi, boli moravskí židia obvinení zo zrady, a z tohto obvinenia sa vykúpili až sumou 150.000 fl. Keď sa potom v roku 1742 Prusi blížili k Brnu, museli židia prispieť na opevnenie mesta (do ktorého ani nemali povolený prístup) 50.000 fl. Keď v priebehu druhej sliezskej vojny Fridrich II. na jeseň roku 1744 niekoľko mesiacov obliehal Prahu, obvinenia proti židom sa opäť obnovili. V Kroměříži bola židovská obec ako „špióni Prusov“ vyplienená

do vydania patentu zo 7. januára 1745, ktorým cisárovná nariadila vyhostenie všetkých židov z Čiech a Moravy. Malo sa uskutočniť do konca júna 1745. V rámci tohto nariadenia bolo skutočne odsunuté židovstvo z Prahy, ktoré sa zatiaľ uchýlilo hlavne do okolitých obcí³³ (ŘEZNÍČEK 1900: 170-171). 15. mája toho istého roku vydala panovníčka nariadenie, že židia „majú v Čechách a na Morave zotrvať až do ďalšieho príkazu“ (GRÜNFELD 1929: 15), vyhostenie však odvolané nebolo. Urputnú zatvrdilosť a evidentne zvnútornený odpor Márie Terézie voči židom ukazuje najmä úsilie a ponuky, ktoré museli byť vynaložené na obmäkčenie jej rozhodnutia. Židovstvo českých zemí, ktoré zmobilizovalo všetky svoje sily a kontakty, spolu s ich spojencami, docielili diplomatickú intervenciu medzinárodného meradla (z Holandska, Anglicka, Dánska). Za odvolanie vypovedania židov z českých zemí sa zasadil aj pápež, niekoľko ríšskych kniežat, arcibiskupi Meizu a Kolína, niektorí ministri a osobnosti viedenského dvora. Vplývať na cisárovnú sa židia snažili aj prostredníctvom jej blízkeho príbuzenstva (Drabek 1984: 24). Mária Terézia však nereagovala ani na memorandum českej dvorskej kancelárie (30.12.1745), ktorá sa z hospodárskych dôvodov zasadzovala proti vyhosteniu v tejto radikálnej podobe (Drabek 1984: 26). Rozhodnutie o vyhostení bolo až po troch rokoch od vydania, reskriptom z 14.07.1748, odročené na dobu 10 rokov. Kompenzáciou za tento ústupok bola ročná taxa stanovená židom Čiech a Moravy na 300.000 fl., pričom moravskí židia sa na tejto sume podieľali čiastkou 87.700 fl. (českí 211.000 fl., sliezski 1.331 fl.)³⁴. Po uplynutí desaťročnej lehoty nadobudli židia opäť svoje dávne práva a slobody (ŘEZNÍČEK 1900:178).

Po zvyšok vlády Márie Terézie, do roku jej úmrtia 1780, už židov v českých zemiach žiadne traumatizujúce udalosti nepostihli (GRÜNFELD 1929: 16). Ďalšie opatrenia cisárovnej vo vzťahu k moravským židom sa sústredili na obmedzenie ich pôsobenia a podriadenie pod kontrolu štátu. V roku 1754 vydala Mária Terézia štatúty, záväzné pre moravské židovské obce: „Všeobecný policajný poriadok, procesuálny a obchodný“³⁵, čím podrobila štátnej kontrole samosprávu moravského židovstva v zemskej rovine i na úrovni obcí (DRABEK 1984: 30).

Nástup Jozefa II., syna Márie Terézie, na trón (v roku 1780), ktorý limituje historický rámec tejto práce, priniesol pre židov v českých zemiach

---

husármi, ku ktorým sa pridali aj miestny ľud. Následkom bolo tiež vylúčenie židov z návštevy jarmokov v Brne a Olomouci (GRÜNFELD 1929: 15).

³³ Návrat židov do Prahy bol povolený až v septembri roku 1748 (ŘEZNÍČEK 1900:177).

³⁴ Z ekonomických dôvodov bol v roku 1748 moravským židom opäť povolený prístup židov na trhy do Olomouce a Brna (GRÜNFELD 1929: 16).

³⁵ V nem.: „General- Polizei- Prozess und Kommerzialordnung“.

(ale aj v ostatných krajinách habsburskej monarchie), zahájenie novej epochy emancipácie (HEUMOS 1992: 16). Jeho vláda (1780-1790) nastolila začiatky odbúravania diskriminácie židov, ktoré iniciovali nariadenia tzv. tolerančných patentov, ktoré Jozef II. vydával pre jednotlivé zeme monarchie v 80. rokoch 18. storočia, pričom patent pre české zeme bol vydaný v roku 1781³⁶. Jozef II., ktorý naplno prijal zásady osvietenstva, sa v súlade s nimi snažil o vytvorenie moderného prosperujúceho štátu s účinným aparátom pre kontrolovanie všetkých jeho štruktúr a obyvateľstvom, ktoré by k jeho rozvoju prispievalo. Tieto zámery sa odrazili takisto v reformných opatreniach týkajúcich sa židov. Ich cieľom bolo židov integrovať do moderného štátu a urobiť ich čo najužitočnejšími (BIHL 1976: 19). Priznanie rozsiahlych práv židom³⁷ a zrušenie mnohých samosprávnych kompetencií židovských obcí³⁸ iniciovalo proces, ktorý viedol k rozpúšťaniu tradičných židovských spoločenstiev (HEUMOS 1992: 16).

Na záver tohto historického úvodu by som chcela zdôrazniť už zmienenú skutočnosť, že v stavovskej spoločnosti habsburskej monarchie 18. storočia bol postoj jej jednotlivých vrstiev a skupín voči židom rozdielny. Protižidovský sentiment, ktorý od 80. rokov 17. storočia veľmi silnel, mal zastanie u vládneho dvora, na ktorý v tomto smere významne vplývala česká dvorská kancelária, komerčné kolégium a pražské mešťanstvo (DRABEK 1984: 29). U panovníkov druhej polovice 17. a začiatku 18. storočia bola snaha zbaviť sa židov v českých zemiach odôvodňovaná hospodársky, a to napriek okolnosti, že niekoľkonásobné šetrenia ukázali kľúčový význam ich hospodárskych aktivít, na základe čoho boli nariadenia o vyhostení stiahnuté. V prípade Márie Terézie sa zámer odstránenia židov z krajiny vymykal aj tomuto racionalizujúcemu smeru argumentácie.

Zástancom práv židov na politickej scéne a v každodennom živote bola predovšetkým šľachta, či už ako členovia zemského snemu, alebo ako vysokí i nižší štátni úradníci a miestne vrchnosti. Dôvodom tu bolo predovšetkým bezprostredné ekonomické prepojenie židov a šľachtických vrchností. Aj pozície krajských komisárov a krajských hajtmanov, cez ktoré uskutočňovalo vykonávanie

---

³⁶ 13. októbra 1781. Špeciálny patent pre moravských židov bol vydaný v roku 1782 (PĚKNÝ 2001: 110).

³⁷ Cesta k zrovnoprávneniu židov v habsburskej monarchii, ktorá začala vládou Jozefa II., vyvrcholila až v druhej polovici nasledujúceho storočia. Úplné zrovnoprávnenie židov na poli občianskom i náboženskom nastalo až v roku 1867.

³⁸ Predovšetkým zrušenie väčšiny kompetencií autonómneho súdnictva židovských obcí a podriadenie židov štátnej jurisdikcii prostredníctvom zákonov z rokov 1781 a 1784 (HEUMOS 1992: 16).

štátnej správy, a cez ktoré sa riešili záležitosti pre židov obzvlášť dôležité, spočívali v rukách nižšej a strednej šľachty, ktorá bola s nimi často v spojení (obchodníci, bankári). Byrokracia, nezávislá na stavovskej príslušnosti, sa v tejto epoche len formovala. Aj vďaka tejto okolnosti, neboli židia v tomto období štátneho antisemitizmu a antijudaizmu pri vykonávaní práva znevýhodnení ako automatické obete, pri úradných šetreniach sa dbalo na objektivitu (KUDĚLA 1997: 114 – 116).

V súvislosti s popísaným silným antijudaizmom a antisemitizmom, ktorý vládol v českých zemiach v 18. storočí, nielen na najvyšších pozíciách štátnej garnitúry, ale aj v ďalších vrstvách spoločnosti, a ktorý bol v zreteľnom kontraste s predchádzajúcim obdobím, som tu načrtla rozhodujúce okolnosti a procesy, ktoré sa na jeho formovaní podieľali. Na tomto mieste by som však chcela ešte upriamiť pozornosť na faktor, ktorý sa na silne negatívnom vnímaní židov a nakladaní s nimi podieľal v zásadnej miere, a o ktorom sa domnievam, že si tu vyžaduje trochu väčší priestor. Ide o veľký demografický nárast židovskej populácie Moravy, ktorý nastal hlavne v priebehu 17. storočia, a súvislosť s populačným vývojom kresťanského obyvateľstva.

Moravské židovstvo v 17. storočí zaznamenalo rovnaký populačný trend, ako židovské spoločenstvá takmer všetkých regiónoch Európy, kde mali dovolený pobyt. Tento vývoj bol veľmi odlišný od kresťanskej populácie naprieč kontinentálnou Európou, ktorá zažívala obdobie populačnej stagnácie a poklesu³⁹ (ISRAEL 1998: 134). Židovská populácia sa v českých zemiach, rovnako ako v Poľsku a Nemecku, v tomto období reprodukovala omnoho rýchlejšie, než ostatná (ISRAEL 1998: 137; porovnaj: NESLÁDKOVÁ 2003: 101-102).

„Po roku 1650 veľkosť českého a moravského židovstva konštantne narastala. Mnoho kľúčových komunít efektne narástlo do troj- až štvornásobných rozmerov. Mikulov, vedúca moravská komunita, expandovala medzi rokmi 1657 do roku 1690 z počtu 146 rodín na dvojnásobok, a v roku 1724 dosiahla počet 620 rodín. Druhá moravská komunita, Prostějov, sa medzi rokmi 1669 – 1713 viac než zoštvornásobila (z 64 rodín na 318). [...] Značný nárast zaznamenal Třebíč, Slavkov u Brna, Kroměříž, Jemnice, Uherský Brod i iné“ (ISRAEL 1998: 137).

Na náraste židovskej populácie na Morave, sa okrem prirodzeného prírastku, podieľala aj imigrácia židov z iných krajín. Okrem dvoch veľkých imigračných vln, utečencov z Ukrajiny v dobe Chmeľnického povstania a židov vyhostených z Viedne

---

³⁹ V tomto smere 17. storočie ostro kontrastuje s ostatnými storočiami modernej doby, ktoré charakterizuje neustály a väčšinou rýchly nárast (ISRAEL 1998: 134).

a Dolného Rakúska, o ktorých som sa zmienila vyššie, tu boli aj ďalší židovskí imigranti. V priebehu 18. storočia neustále prichádzali na Moravu vo významnom množstve taktiež židia z Poľska, o ktorých nachádzame v archívnych dokumentoch tohto obdobia mnoho zmienok. Hlavne chudobní a biedni ľudia, ktorí tvorili veľkú časť tohto imigračného prílevu, pôsobili ako destabilizujúci element, a to nielen z pohľadu kresťanskej populácie, ale aj z pohľadu samotných moravských židovských komunit. U kresťanského obyvateľstva sa v antipatiách voči nim prejavoval aj strach zo zavlečenia nákaz a epidémií (MÜLLER 1903: 37). Dobová správa⁴⁰ od Moravského zemského hajtmanstva popisuje v roku 1736 týchto migrantov nasledovne:

„Nehľadiac na vydané zákazy, prichádzajú cudzí židia na Moravu vo veľkých počtoch, a to väčšinou z Poľska a Sliezska a väčšina z nich zároveň bez pasu⁴¹, ktorý by vierohodne atestoval ich živnosť a dobré správanie, a v zemi prevádzkujú žobrácvo. Húfne tiahnu z miesta na miesto ako celé rodiny a tuzemskí židia ich prijímajú. Bolo pritom zaznamenané, že mnohí sú chorí, sú tam dovlečení s veľkou námahou a odtiaľ sú zase odvezení ďalej, a je teda nanajvýš znepokojujúce, že by tak do Sliezska a na Moravu mohla byť privlečená nejaká zlá choroba“ (AZM_Mikulov_47197).

Antipatie voči židom silneli pravdepodobne nielen kvôli ich narastajúcemu počtu, ale aj v súvislosti s postupným demografickým obnovovaním sa kresťanskej populácie. Po skončení tridsaťročnej vojny nastal aj u kresťanského obyvateľstva rapídny nárast. Otto Placht uvádza, že Morava zaznamenala v priebehu vojny asi 30% pokles obyvateľstva⁴², ktorý sa však do konca prvej štvrtiny 18. storočia vyrovnal na 900.000 osôb (PLACHT 1957: 117, 320). Môžeme sa domnievať, že v dôsledku doplňovania kresťanskej populácie sa ekonomický priestor, ktorý bol už aj tak úzky, pravdepodobne stával o to stiesnenejším, a židia, ktorí v ňom medzitým nadobudli nové pozície a taktiež sa početne rozrástli, v ekonomickom prostredí pôsobili úmerne ako o to väčší stresor.

K nevráživosti obyvateľstva prispievala tiež dobová propaganda, ktorá kontinuálne strašila kresťanov početným premnožením sa židov v monarchii

⁴⁰ AZM_Mikulov_47197; 03.10.1736; Moravské zemské hajtmanstvo moravskému židovstvu.

⁴¹ V nem. origináli: „Pass-Brief“.

⁴² Placht uvádza názor J. Radímskeho, podľa ktorého mala Morava pred vojnou 900.000 osôb a po vojne 600.000 (PLACHT 1957: 117). Pre Čechy uvádza v súvislosti s nárastom moravskej populácie doložené počty: za 50 rokov od 1672 do 1722 tu pribudlo 936.021 obyvateľov, tzn. 75% prírastok (PLACHT 1957: 317).

a ich ohrozením kresťanskej spoločnosti a náboženstva. Celkom na záver tejto kapitoly by som rada uviedla pre živšiu predstavu dobovú reflexiu demografickej a sídelnej situácie moravských židov z pera kráľovského komorného prokurátora⁴³. Text jeho správy cisárovi z roku 1712, nám na jednej strane poskytuje mnohovrstevné vyjadrenie dobového, explicitne negatívneho postoja voči židom, na strane druhej je, aj napriek svojmu jasne hyperbolizujúcemu charakteru, súčasne svedectvom o smerovaní vývoja židovského osídlenia Moravy a javov, ktoré ho sprevádzali. Zmieňuje sa tu, že napriek platnému nariadeniu o redukcii židovských sídel na stav z roku 1657 (pozri vyššie), sa židovstvo na Morave „*nevyčísľiteľne a takmer ultra alterum tantum rozmnožilo*“:

„Miestne vrchnosti im skoro všade [...] zriaďujú nové domy, sami im ich stavajú, aj tam kde predtým žiadni židia nebývali, a to nie je celý rozsah, zriaďujú dokonca celé [židovské] obce, dokonca boli domy odobrané kresťanom a pridelené židom. [...] Suma sumárum sa táto svoloč natoľko rozmnožila, že v zemi nemôže byť zriadená dedinka či kút, do ktorého by hneď nemuseli [prísť] židia, pritom je treba sa obávať, že ako sa to už stalo v prípade niektorých miest, trhových obcí a dedín, židia prerastú kresťanov v počte osôb, domov a synagóg“ (MÜLLER 1903: 35-36).

O moravských židoch tu hovorí komorný prokurátor nielen ako o svoločí (v nem. origináli: „*Gesindl*“) ale aj ako o „faraónskych kobyľkách“, prirovnávajúc ich k jednej z biblických egyptských rán (MÜLLER 1903: 36). Okrem expanzie obviňuje židov, pre svoju dobu typicky, z mnohých iných deliktov, ako z hanobenia kresťanstva, z toho, že berú kresťanom obživu, falšujú peniaze a tovar, klamú na váhe a z podobných pokútnych praktík, a vôbec z toho, že prinášajú škodu kresťanskej verejnosti i hospodárstvu. Kompletnosť obrazu, ktorý tu podáva, dotvára zmienka o úlohe miestnych vrchností, ktoré nad židmi držali ochrannú ruku, a ktoré nariadenia o nerozrastaní židovských obcí nedodržiavali prísne, alebo vôbec (porovnaj: GRÜNFELD 1929: 13).

Táto kapitola mala za cieľ dostatočne priblížiť dobové reálie, ktoré vytvárali základné rámce života židov na Morave v skúmanom období, teda od začiatku 18. storočia, po nástup vlády Jozefa II. Tento prehľad by mal poskytnúť odkazy na širšie historické a sociálne kontexty, ku ktorým sa možno pri ďalších kapitolách referenčne vracieť.

---

⁴³ V nem.: „*Kammerprokurator*“; najvyšší zástupca cisára vo fiškálnych záležitostiach.

2

Ekonomické stratégie uplatňované členmi židovských spoločností

Kapitola sa zaoberá ekonomickým pôsobením moravských židov. Odhaľuje stratégie a praktiky, ktoré uplatňovali v kontexte ich životných podmienok v danom období. Tieto aspekty ekonomického života židov rozoberiem v ich právnych a sociálnych dobových rámcoch. Keďže zámerom tejto kapitoly nie je podať presný prehľad ekonomickej činnosti moravských židov a ich zastúpenie v jednotlivých hospodárskych sférach, je možné, že niektorým profesijným odvetviám nebude venovaný priestor úmerný ich významu. V tejto súvislosti by som rada odkázala na dve štúdie, ktoré takýto celoplošný prehľad o židovstve v českých zemiach poskytujú a sú v tomto smere mimoriadne prínosné. Autorom jednej je Peter Heumos: „*Zur Sozialgeschichte der Juden in den böhmischen Ländern vom 17. bis zum späten 19. Jahrhundert*“ (HEUMOS 1992), druhá pochádza od Ruth Kestenberg-Gladstein: „*Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Landjuden des 18. Jahrhunderts*“² (KESTENBERG-GLADSTEIN 1967).

2.1 Charakteristika prameňov

Poznatky, týkajúce sa ekonomického pôsobenia, stratégií a praktík moravských židov, som čerpala z archívnych dokumentov, z ktorých väčšina predstavovala úradné spisy štátnej a vrchnostenskej správy, a v ktorých sa prešetrujú a posudzujú sťažnosti a žaloby na židov. Sú to jednak spisy Moravského zemského gubernia³, ktoré sa zaoberajú podaniami kresťanských remeselných cechov na miestnych židov, obviňujúce ich z nedovolennej konkurencie či praktík. Vo veľkej väčšine dokumentov ide o správy a posudky úradov na rôznych úrovniach štátnej správy:

¹ „*K sociálnym dejinám židov v českých zemiach od 17. do konca 19. storočia*“ (HEUMOS 1992).

² „*Hospodárske dejiny českých zemských židov 18. storočia*“ (KESTENBERG-GLADSTEIN 1967).

³ Moravský zemský archív v Brně, fond B1 – Moravské gubernium, kartón 721, inv. č. 1741, sign. J 42, č. 1.

krajské úrady (krajskí hajtmani a ich zástupcovia), moravské zemské zastupiteľstvo (Kráľovský tribunál, Cisársko kráľovská reprezentácia a komora, Kráľovské zemské gubernium⁴), v niektorých prípadoch aj vyšších inšancií, ako bol komorný prokurátor a niekedy až dvorská kancelária. Väčšinou vo forme príloh k úradným šetreniam figurujú posudky a správy, pochádzajúce od štátnych úradov, zaoberajúcich sa špeciálnymi záležitosťami remeselnej a priemyselnej výroby (Komerčný konces, zemskí živnostenský inšpektori, Úrad pre manufaktúry a továrne), od vrchností a vrchnostenských úradníkov a mestských zastupiteľstiev (magistrátov, starostov). Ako prílohy bývajú často uvádzané aj vlastné sťažnosti mestských cechov. Spisy, ktoré v rámci týchto šetrení vznikli, obsahujú len málo záznamov, v ktorých by svoj postoj v danej veci vyjadrili samotní obvinení židia, niektoré z nich však obsahujú aspoň záznamy ich vypočúvania.

Ďalšou skupinou dokumentov, z ktorých som čerpala, sú spisy moravskej židovskej obce Mikulov⁵, zaoberajúce sa záležitosťami podobnej povahy, ako vyššie zmienená guberniálna agenda. Aj tu ústredné miesto zaberá šetrenie rôznych sťažností. Tvorí ich úradná korešpondencia, predovšetkým medzi židovskou obcou a miestnou vrchnosťou, podľa závažnosti a komplikovanosti danej záležitosti, resp. zaangažovania ďalších inštitúcií, zahŕňa aj listy od a k ďalším orgánom, ako boli krajské úrady. Predmetom týchto spisov boli podania a sťažnosti na židov, pochádzajúce nielen zo strany kresťanských cechov, ale často aj zo strany členov samotnej mikulovskej židovskej obce a v niektorých prípadoch aj od iných židovských obcí.

Už len z tohto výpočtu úradnej korešpondencie je zrejmé, že informácie o ekonomickom správaní moravských židov sa k nám prostredníctvom tohto archívneho materiálu dostávajú v podobe, prefiltrovanej cez postoje rôznych inštitúcií a jednotlivcov, navyše väčšinou z pozícií mimo židovských obcí.

Okolnosťou, ktorú je nutné zdôrazniť, je, že predmetom skúmaných dokumentov sú prevažne sťažnosti na židov pre ich „škodenie“ cechovým remeselníkom. Obsahujú obvinenia židov z neoprávneného vykonávania živnosti, či z nelegitímnych, alebo nelegálnych praktík, ktoré uplatňujú pri ich prevádzke. Ekonomické praktiky a stratégie židov, o ktorých prináša tento materiál cenné informácie, sú v ňom preto podávané ako „škodlivé“. Faktom tiež zostáva, že niektoré skutočne odporovali právnym predpisom, platným v danej dobe.

---

⁴ „Kráľovský tribunál“ bol zriadený v roku 1636, neskôr, reskriptom z 18. januára 1748 vznikla dočasná „Kráľovská deputácia“, ktorá bola reskriptom z 24.05.1749 premenená na „Kráľovskú reprezentáciu a komoru“, od 01.07. 1763 bola nahradená „Kráľovským zemským guberniom“.

⁵ Archiv Židovského múzea v Prahe, fond Mikulov.

V rámci analýzy archívneho materiálu sa zameriam predovšetkým na rozbor stratégií a praktík židovských živností, v súvislosti s postojmi, ktoré voči nim zaujímali jednotlivé zainteresované strany – židia, cechy, mestá, vrchnosti. Domnievam sa, že práve konfrontácia praktík a stratégií židov a ich kresťanských proťajškov, cechov, ktorú väčšinou tieto dokumenty zaznamenávajú, vytvára dobrú pôdu pre pochopenie odlišností v pravidlách podnikania a jeho etiky na oboch týchto stranách.

2.2 Židia ako zdroj finančnej hotovosti štátu a panstva

„Zkušenost je [židy] poučila, že v nejistotě, bezprávnosti, nebezpečí je jeden jediný pevný bod: peníze. Žida s penězi nezadrží strážcové u bran ghetta, žid s penězi již nepáchne, žádný úřad mu už nenasazuje směšný špičatý klobouk. Knížata a velcí pánové ho potřebují, nemohou bez něho válčit ani vládnout“ (FEUCHTWANGER 1969: 164).

Domnievam sa, že sa nedopustím schematizmu, ak si dovoľím tvrdiť, že existencia a práva židovských spoločenstiev v českých zemiach, až do obdobia emancipácie židov, vyplývali priamo úmerne z výšky ekonomického prínosu, ktorý momentálne predstavovali pre svoju vrchnosť⁶. Či už zo strany panovníka, alebo zo strany miestnej feudálnej vrchnosti, pozíciu židov, jednotlivcov a spoločenstiev, určovala predovšetkým ich schopnosť platiť. Funkcia židov ako výnosného zdroja príjmov, bola základným opodstatnením a ospravedlnením ich prítomnosti na všetkých úrovniach feudálneho štátu. Právo židov na existenciu v zemi či jednotlivých panstvách bolo draho zaplatené v podobe periodických i jednorazových platieb. Boli to ročný plat štátu (kráľovskej komore) a ochranné platy (nem.: „*Schutzgelder*“) panstvám, ktorými vyplácali ich právo na pobyt, platby za privilégiá, ktoré im garantovali ďalšie práva a ich udržanie, nemalými čiastkami tiež zasycovali neuhasínajúcu potrebu príležitostných úplatkov a „darov“ na všetkých úrovniach mocenskej štruktúry štátu. Okrem toho sa na nich navrstvovali dávky a poplatky všemožného druhu.

---

⁶ Musíme si však zároveň uvedomiť, že ani tento mechanizmus nebol funkčný vždy, ako ukazuje historická skúsenosť z mnohých európskych zemí, kde ani možnosť získania veľkých výnosov z prítomnosti židov, nebola dostatočným protiargumentom k ich vyhnaniu.

2.2.1 Židia ako zdroj príjmu štátu

Štát získaval od židov (celej monarchie) finančné prostriedky buď pôžičkami proti zálohám, či bez nich, alebo uvalením kontribúcií a ták. Oboje boli často vynucované hrozbami vyhnanja a zbavenia práv. Splatenie pôžičiek bolo výsostne neisté. V prípade vynútených pôžičiek sa obracal štát na židovské obce v jednotlivých miestach či celej zemi, ktoré ich potom rozvrhli na svojich členov (MOOSBERG 1924: 62). V prípade urgentnej potreby nebolo výnimkou, že sa židom majetok jednoducho skonfiškoval (PĚKNÝ 2001: 282).

Ďalšou formou, ako štát získaval od židov financie, boli priame dávky. Základnou položkou v rámci nich bola pravidelná ročná platba židov českých zemí, odvádzaná priamo kráľovskej komore „za ochranu“, ktorá vyplývala z tzv. „židovského regálu“, starodávneho práva panovníka, siahajúceho do obdobia vrcholného stredoveku, držať židov⁷. Postupom času sa táto vysoká daň ďalej zvyšovala a pribúdali k nej ďalšie kontribúcie. Na začiatku 17. storočia sa priame dávky vyvinuli do „rafinovaného systému ták, ktorý sa plne zachoval až do konca 18. storočia⁸“ (MOOSBERG 1924: 66).

Obrovským zaťažením, ktoré židom v českých zemiach pribudlo v 18. storočí navyše k bežným kontribúciám, bola tzv. Tolerančná daň⁹, zriadená v roku 1748¹⁰. Daň bola kompenzáciou za to, že cisárovná Mária Terézia odvolala svoje nariadenie z roku 1744¹¹, podľa ktorého mali byť z českých zemí vyhostení všetci židia¹² (MOOSBERG 1924: 66). V roku 1748 bola Tolerančná daň stanovená na 300.000 fl. ročne, z toho pripadlo na moravských a sliezskych židov 83.500 fl.¹³ (PĚKNÝ 2001: 280). U moravských židov sa do konca storočia (rok 1800) táto daň vyšplhala približne na 180.00 fl. (MOOSBERG 1924: 66). Rozpisom dane boli poverení zemský

⁷ Pozri tiež kapitolu 1, „Historické a sociálne rámce života moravského židovstva v 18. storočí“.

⁸ Čiastočne v najdôležitejších finančných čiastkach až do polovice 19. storočia (MOOSBERG 1924: 66).

⁹ Niektorí autori používajú v tejto súvislosti termín „recesná daň“ pre české židovstvo – za povolenie návratu, pričom ekvivalent tejto dane pre moravských židov nazývajú „tolerančná daň“ – daň za ich strpenie v zemi; pozri: MOOSBERG 1924: 66.

¹⁰ Tolerančná daň bola zrušená až v roku 1848.

¹¹ Edikt z 18.12.1744 pre Čechy a z 02.01.1744 pre Moravu. Výnos nariaďoval, aby sa v priebehu 6 mesiacov navždy vysťahovali z českých zemí všetci židia. (MOOSBERG 1924: 66, porovnaj: PĚKNÝ 2001: 101-105, ŘEZNÍČEK 1900: 163-178).

¹² Oficiálnym dôvodom vyhostenia bola údajná kolaborácia židov s Prusmi (s ktorými bola v období 1740-1780 Mária Terézia vo vojnovom stave), a súvisela s pruskou okupáciou Prahy v lete 1744 (pozri tiež kapitolu 1).

¹³ Vyše 2/3 sumy teda pripadlo na židovské obce v Čechách.

rabín a krajskí rabíni. Na rozdiel od predchádzajúcich platieb sa táto daň rozpisovala na všetkých židov bez rozdielu, vrátane najchudobnejších vrstiev (PĚKNÝ 2001: 280).

Na konci 18. storočia sa bežná kontribúcia panovníkovi skladala z troch zložiek, z dane z majetku, dane potravín a rodinnej dane. Zahrnula v sebe väčšinu predošlých priamych a nepriamych daní a priniesla niektoré ďalšie, daň z hlavy, daň z majetku, daň z rituálnych inštitúcií, z potravín, z košer mäsa, zo sobotných sviečok, z používania luxusných predmetov a i. Na Morave k nim pribudla ku koncu 18. storočia „vojnová“ daň asi 25.000 fl. ročne (PĚKNÝ 2001: 280).

Tab. 1 PREHĽAD ŠTÁTNYCH KONTRIBÚCIÍ ŽIDOV V RAKÚSKYCH ZEMIACH V ROKU 1776.				
(Spracované podľa: MOOSBERG 1924: 68)				
Krajina	Počet židov	Výška ročnej kontribúcie pripadajúca na celé židovstvo		Suma pripadajúca na osobu
		fl.	xr.	fl.
Čechy	31 798	216 500		6,81
Morava	23 382	82 200		3,52
Sliezske	840	1 721	38	2,05
Dolné Rakúsko	346	6 875	43 ³ / ₄	19,87
Horné Rakúsko	0	0	0	
Korutánsko, Štajersko, Kransko	0	0	0	
Görtz	389	<i>údaj neznámy</i>		
Tirolsko	30	<i>údaj neznámy</i>		
Predné Rakúsko	1 370	3 300		2,41
Halič	144 200	300 539	36	2,08
suma	202 855	611 136	55 ³ / ₄	

2.2.2 Židovské živnosti a panské podnikanie

Esenciálny význam pre pochopenie celkovej situácie moravského židovstva v 18. storočí má porozumenie vzájomným vzťahom medzi miestnymi feudálnymi vrchnosťami a židmi. V 18. storočí nachádzame na Morave židovstvo asi v 50 stabilizovaných židovských obciach¹⁴, ktoré sídlili predovšetkým

¹⁴ Na Morave bolo v roku 1798 štátom povolených 52 židovských obcí (MÜLLER 1903: 11, 19), čo odrážalo súdobý stav. Údaj o presnom počte židovských obcí z obdobia sledovaného v tejto práci, som nemala k dispozícii, preto údaj z roku 1798 používam ako najbližší doložený údaj.

v poddanských mestečkách, prislúchajúcich rôznym svetským a cirkevným vrchnostiam. Najvýznamnejšími šľachtickými vrchnosťami na Morave boli v 18. storočí Liechtensteinovia, Dietrichsteinovia a Kounicovia (VÁLKA 1996: 140). Židovské komunity žili na panských majetkoch pod ochranou svojich vrchností, ktoré im garantovali právo na vnútornú samosprávu. Z demografického hľadiska išlo o komunity, ktoré napriek platným štátnym reštrikciám narastali v dôsledku prirodzeného populačného nárastu aj imigrácie. Rozsah a distribúcia židovského osídlenia Moravy, i povaha jeho ekonomickej činnosti, ako ju poznáme v 18. storočí, bola pritom vo významnej miere výsledkom procesov, riadených ekonomickými zreteľmi miestnych vrchností. Začiatky týchto procesov siahajú do 16. storočia, pričom ich hybným momentom však bola kríza vrchnostenského hospodárstva, ktorá postihla české zeme v 1. polovici 17. storočia. Na jeho biednom stave sa podieľalo predovšetkým schudobnenie krajiny počas tridsaťročnej vojny, masová emigrácia, ktorá nastala po porážke stavov na Bielej Hore, ale aj násilný sociálny posun spôsobený protireformáciou. Moravské panstvá, ktoré oproti predvojnovému stavu ešte rozšírili svoje statky, teraz čelili problému vyludnenia. Keďže podobne zdecimované boli aj okolité krajiny strednej Európy, nebolo možné spoliehať sa na kolonizovanie panstiev prostredníctvom roľníckeho obyvateľstva z týchto krajín. Významnejší nárast populácie bolo možné očakávať len v dôsledku prirodzeného prírastku (VÁLKA 1996: 127).

Nedostatok pracovných síl však nebol pre panské hospodárstvo jediným ťaživým následkom depopulácie. Pálčivý problém predstavoval odbyt jeho agrárnych produktov (HEUMOS 1992: 6). Napriek snahe vrchností, prekonať tento problém nariadením núteného odberu, táto stratégia neuspela ani voči poddaným roľníkom (predovšetkým vďaka cisárskemu zákazu tejto praxe), ale nepodarilo sa im ho vnútiť ani cechom (miesto toho bola cechom stanovená kompenzácia v podobe dane). V tejto situácii sa obrátila pozornosť miestnych vrchností na židov. Panstvá ponúkli židom životný priestor a svoju ochranu, na oplátku za to, že sa zaviazu na odoberanie prebytkov panského hospodárstva, ktoré mali k určeným termínom od panstva odkupovať za nariadenú, resp. najvyššiu možnú cenu. Židia, ktorí boli na rozdiel od ostatného obyvateľstva, vybavení stáročnými, tradíciou odovzdávanými skúsenosťami v obchodovaní a napojení na široké obchodné siete, boli schopní tieto náročné podmienky zvládať (HEUMOS 1992: 7). V panskom hospodárstve, ktoré v tejto dobe prechádzalo transformáciou zo zastaraného naturálneho podnikania, na podnikanie režijné, narastala potreba svoje produkty uplatniť nielen na miestnom, ale aj na diaľkovom trhu. V tomto smere boli židia

priam jedinečnými spojencami, pretože disponovali bohatými obchodnými kontaktami, presahujúcimi zemské hranice (STOJAN 2004: 55).

O tom, ako vrchnosť podporovala usádzanie nových židov na svojich panstvách, svedčí zmienka v štatútoch židovskej obce v Bzenci (§ 78) z roku 1717:

„J. E. p. gróf slávnej pamäti [Jiří Krištof Proskovský¹⁵] nejmilostivejšie povolil, že ten, kto sobášom privedie poddaného, môže 4 týždne pred svadbou a po nej vyčapovať 2 sudy (20 vedier) cudzieho vína bez poplatkov vrchnosti“ (HANÁK 1923: 140).

Význam židov pre obnovujúce sa panské hospodárstva sa neobmedzil len na odkupovanie produktov. V priebehu 17. storočia boli židia vo zvýšenej miere prijímaní na panstvách na vidieku či v poddanských mestách ako nájomcovia panských regálov, teda určitých hospodárskych monopolov.

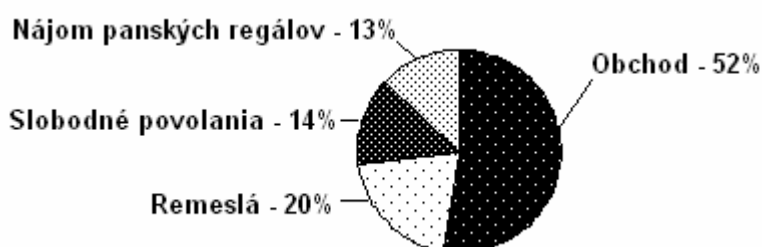
Vzhľadom na vyľudnenosť panstiev boli prijímaní aj iní židia. Usádzali sa tu židovskí kramári a podomoví obchodníci, ktorí neboli podriadení nútenému odkupovaniu, a teda neboli pod ochranou panstva (nemali status „*Schutzjuden*“).

Panstvá poskytovali príležitosti taktiež židovským remeselníkom. V dedinách a poddanských mestách mohli židia svoje živnosti vykonávať voľnejšie, keďže tu cechy buď vôbec neboli, alebo mali malý vplyv. V prostredí vidieka a roľníckych miest nastal rozvoj židovských remesiel (hlavne krajčírstva a obuvníctva) už v 17. storočí (HEUMOS 1992: 8).

Tab. 2 PROFESIJNÁ SKLADBA ŽIDOVSTVA V ČECHÁCH A NA MORAVE V ROKU 1754.

(Podľa: HEUMOS 1992: 17)

Lukratívny zdroj príjmov panského hospodárstva predstavovali napokon rôzne židovské platy a dávky. Základným poplatkom bol tradičný, ročný „ochranný plat“

¹⁵ Majiteľ Bzenca v rokoch 1663-1701 (HANÁK 1923: 140).

(nem.: „*Schutzgeld*“), významne prispievali však tiež vysoké sumy za potvrdenie vrchnostenských privilégií (týkajúcich sa hlavne samosprávy židovskej obce), ale tiež napríklad poplatky za oslobodenie od roboty (HEUMOS 1992:12).

Na ilustráciu štruktúry a rozsahu pravidelných ročných platieb, odvádzaných miestnej vrchnosti, podávame výpočet poplatkov a dávok židovskej obce v Bzenci, podľa toho, ako ich stanovovali ich štatúty¹⁶ z roku 1717, ktoré v roku 1923 publikoval Josef Hanák. Početnosť obce neuvádza, jej veľkosti však indikuje skutočnosť, že židom patrilo 32 domov (HANÁK 1923: 141):

Tab. 3 PRAVIDELNÉ ROČNÉ POPLATKY ŽIDOVskej OBCE V BZENCI		
MIESTNEJ VRCHNOSTI.		
<i>(Podľa: HANÁK 1923: 237-238)</i>		
Vianočná činža:		
<i>za slobodnú voľbu richtára .....</i>	<i>17 fl.</i>	<i>30 xr.</i>
<i>za oslobodenie od posielok [povinnosť bežať s listom či správou pánovi].....</i>	<i>9 fl.</i>	<i>20 xr.</i>
<i>za 4 bitúnky .....</i>	<i>18 fl.</i>	<i>40 xr.</i>
<i>mäsa z týchto bitúnkov .....</i>	<i>20 centov</i>	<i>80 libier [1.164,8 kg]</i>
<i>čo by nad to spotrebovala vrchnosť, zaplatí ..</i>		<i>2 2/4 xr.</i>
<i>jazykov .....</i>		<i>50 xr.</i>
<i>za oslobodenie od prác:</i>		
<i>v panských viniciach .....</i>	<i>10 fl.</i>	
<i>oberanie chmelu .....</i>	<i>17 fl.</i>	<i>30 xr.</i>
<i>kŕmenie panských psov .....</i>	<i>20 fl.</i>	
<i>Z obchodu s tabakom .....</i>	<i>15 fl.</i>	
<i>za ochranu drôtu in perpetuum .....</i>	<i>3 fl.</i>	
<i>za kancelárske výlohy .....</i>	<i>10 fl.</i>	
<i>zo židovského cintorína .....</i>	<i>10 fl.</i>	
<i>za slobodnú voľbu rabína in perpetuum .....</i>	<i>4 dukáty</i>	
<i>Svätojurská činža .....</i>	<i>63 fl.</i>	<i>28 xr.</i>
<i>Svätovavrinská činža .....</i>	<i>11 fl.</i>	<i>49 xr.</i>
<i>Svätováclavská činža .....</i>	<i>63 fl.</i>	<i>28 xr.</i>
<i>Ročný poplatok z pálenky .....</i>	<i>33 fl.</i>	<i>20 xr.</i>
<i>Za oslobodenie od pomáhania v panskej pivnici .....</i>	<i>7 fl.</i>	
<i>Domová činža (platená štvrťročne po 4 fl. 19 xr.) .....</i>	<i>17 fl.</i>	<i>16 xr.</i>
<i>Ovčích píšťal (kostí) pre panské psy, ročne .....</i>	<i>15 meríc [1.059 l]</i>	
<i>A čo nad to spotrebuje, zaplatí vrchnosť nanajvýš...</i>	<i>1/2 fl.</i>	
	<i>suma hotovosti</i>	<i>328 fl. 13 xr. a 4 zlaté dukáty</i>

¹⁶ „*Der Stadt Bisentz Judenschafft new-aufgerichtete, verbesserte und von Ihro Hochgraffl. Gnaden, den [...] Herrn Ertman Christoph des Heyl. Reischsgraffen von Pruskau [...] gnädig verwilligte und ratificirte Haus Pollicey A. 1717*“ (HANÁK 1923: 91).

V 18. storočí sa židom možnosti prenájmu vrchnostenských regálov oproti predchádzajúcemu obdobiu výrazne zúžili. V roku 1650¹⁷ bolo výnosom Moravského zemského snemu židom zakázané vlastníenie nehnuteľností (okrem obytných domov, ktoré už mali židia vo vlastníctve, a synagóg¹⁸). Toto vylúčenie sa však nevzťahovalo len na vlastníctvo ale takisto na držbu, spravovanie alebo prenájom jednotlivých¹⁹ ciel, mýt, či nehnuteľností a za jeho prestúpenie hrozili značné tresty. Nájom mýt, ktorému sa predtým židia vo veľkej miere venovali, bol prísne zakázaný v roku 1657²⁰. Židom bola potom vôbec zakázaná držba nehnuteľností²¹. Podľa reskriptu z roku 1711²², ktorý zákazy zopakoval, nesmeli židia na základe kontraktu držať žiadne mýta, mlyny a iné nehnuteľnosti. Výnimkou, na ktorú sa zákaz prenájmu židom nevzťahoval, boli paliarne (D'ELVERT 1895: 178). V roku 1725 panovník tieto ustanovenia znova zopakoval²³, pričom za ich nedodržanie nariadil postih aj voči zodpovedným miestnym vrchnostiam:

„pod pokutou 1.000 dukátov už žiadna vrchnosť, a o to menej úradník, nesmie dať židom do nájmu²⁴ alebo vlastníctva²⁵ žiadne imobílie, či už mýta, mlyny, ovčiarne, pivovary, alebo majere, a v prípade, že sa [tieto] momentálne nachádzajú v [židovskej] držbe, alebo vlastníctve, táto má byť bezprostredne zrušená; Židom sú dovolené len paliarne“ (D'ELVERT 1895: 178).

Pod týmto zákazom prenájmu hospodárskych zariadení sa však nechápalo prenajímanie drasliarní (potašovní) židom²⁶ (D'ELVERT 1895: 178).

---

¹⁷ A tiež *ad hoc*, reskriptom z 27. augusta 1681.

¹⁸ Reskript 19. novembra 1686, opätovne publikované v reskripte z 21. februára 1709 a 25. augusta 1719.

¹⁹ V nem. origináli: „*einigen*“

²⁰ 12. februára 1657 bolo nariadené odstránenie židovských nájomcov mýt pod hrozbou straty práva mýta (D'ELVERT 1895: 178).

²¹ Reskript Leopolda I. z 27. augusta 1681, potom tiež výnosmi Zemského snemu z roku 1682 a 1683 (D'ELVERT 1895: 175).

²² Reskript z 13. novembra 1711.

²³ Reskript z 20. septembra 1725, tlačou patent z 24. septembra 1725.

²⁴ V nem. origináli: „*Bestand*“

²⁵ V nem. origináli: „*Besitz*“

²⁶ Reskript z 6. apríla 1741, tribunálny dekrét z 10. apríla 1741. Tento údaj poukazuje na nesprávnosť tvrdenia, že paliarne boli jedinými hospodárskymi zariadeniami, ktorých prenajímanie mali židia oficiálne povolené, ako ho zastáva napr. Tomáš Pěkný (PĚKNÝ 2001: 314).

V 18. storočí teda na Morave nachádzame medzi panskými hospodárskymi zariadeniami v rukách židovských nájomcov paliarne, koželužne a drasliarne.

Dobové dokumenty poskytujú doklady o tom, že vrchnosti v 18. storočí veľmi často prevádzky regálov prenajímali židom kontinuálne, ale svedčia aj o záujme kresťanov o nájom týchto regálov. Nepretržité prenajímanie paliarní židovským nájomcom (v súlade s bežnou praxou vždy na dobu 3 rokov) dokladá pre mikulovské panstvo vo svojej práci Soňa Nezhodová (NEZHODOVÁ 2006: 46 – 47).

O sumách, ktoré do vrchnostenského hospodárstva prinášali, svedčia údaje z rôznych moravských panstiev. Paliarne boli pritom najvýnosnejšími z týchto panských hospodárskych zariadení, prenajímaných židom.

Dietrichsteinovská vrchnosť mikulovského panstva dávala do prenájmu súhrnne jednému nájomcovi paliarne v samotnom Mikulove a v obciach Pouzdřany, Uherčice, spolu so šenkom v Pouzdřanoch a židovského bytu v obci Dolní Věstonice. Za všetky tieto zariadenia odvádzal židovský nájomca v prvej polovici 18. storočia ročné poplatky vo výške od 1.200 do 1.500 fl.²⁷ (NEZHODOVÁ 2006: 46 – 47).

Zo záznamov vrchnostenského súdu v Uherskom Brode v záležitostiach miestnych poddaných židov, sa v roku 1756 dozvedáme o prenájme paliarne vo vizovickom blümegenovskom panstve²⁸, uhersko-brodskému židovi Jacobovi Löblovi. Miestna uherskobrodská vrchnosť, grófka Maria Antonia z Quaestenbergu, týmto svojmu poddanému židovi udeľuje súhlas a zmieňuje sa o jeho záväzku platiť od 1. júla daného roku každoročne a na čas poplatok za prenájom vo výške ohromných 1.225 fl.²⁹. Tu treba podotknúť, že išlo o veľkú, novovystavanú paliareň s piatimi medenými kotlami, ktorej vybudovanie v roku 1725 stálo grófa Prokopa Gervas Gallen 433 fl. a 38 xr. (ESTERKA 2003). Neskôr práve túto paliareň preslávila firma „Rudolf Jelínek“.

Pri porovnaní čiastok, ktoré ako nájomné poplatky odvádzali židia a ktoré platili kresťania, sa jasne ukazuje často priepastný rozdiel v sumách, ktoré židovskí a kresťanskí nájomcovia zvládli poskytnúť. V tejto súvislosti máme k dispozícii stručný, ale veľmi cenný dokument z liechtensteinovského panstva Úsov. Je to súpis odvodov panstvu Úsov z prenájmu paliarne a porovnanie bývalého, kresťanského a súčasného, židovského, nájomcu, ktorý vypracoval na žiadosť kniežaťa

---

²⁷ Ročný nájom tvoril v roku 1718 – 1200 fl., v roku 1727 – 1333 fl. 20xr., v roku 1739 1500 fl., v roku 1.742 – 1.400 fl. (NEZHODOVÁ 2006: 47).

²⁸ Vizovické panstvo kúpil 13. července 1746 v dražbe za 176.500 zlatých olomoucký kanovník Heřman Hamilton z Blümegen.

²⁹ OAUH_Uherský Brod_s. 161; 03.05.1756. Grófka Maria Antonia z Quaestenbergu.

Josepha Wentzla z Liechtensteina vrchnostenský hospodársky úrad panstva³⁰. Za explicitnosť, s akou tu sú jednotlivé údaje zaznamenané a porovnané, vďaka tento zoznam okolností, že bol vystavený ako svedectvo, ktorým knieža Liechtenstein dokladal dôvod, prečo aj v poslednom konkurze na prenájom panskej paliarne uprednostnil opäť židovského nájomcu. Krátky dokument tu uvedieme v preklade celý:

Panstvo Úsov,

Konsignácia toho, čo ako poplatok z nájmu regálu odovzdával do kniežacieho hospodárskeho úradu³¹ bývalý nájomca paliarne Philipp Tscherny, a síce:

z uskutočnených várok, z každej po ..... 11 fl.
a navyše ročne 30 fl., t.j. za 3 roky ..... 90 fl.

Súčasní židovskí nájomcovia odvádzali:

rovnako, z každej várky po ..... 11 fl.
a navyše ročne 246 f. 40 xr., t.j. za 3 roky ..... 740 fl.
Oproti predošlému teda za 3 roky viac o ..... 650 fl.

Úsov, 10.01.1754.

Frantz Carl Lang
Balthasar Benedict Prauße
Joseph Heinrich
Anton Johann Prochaska

(MZA_B1_J39_2_folio 54)

Mimoriadnu disproporciu v nájomných poplatkoch vrchnosti za prenajaté regály nachádzame aj v archívnych svedectvách, publikovaných v literatúre. Pre porovnanie uvádzam zmienku v súvislosti s obcou Sadské, na poděbradskom panstve v Čechách. Napriek tomu, že tu nejde o Moravu, uvádzam ju ako dobrý ilustračný príklad:

³⁰ MZA_B1_J39_2_folio 54; 10.01.1754; Vrchnostenský hospodársky úrad kniežatú Josephovi Wentzlovi Liechtensteinovi. Dokument je prílohou k správe kniežatá Liechtensteina adresovanej CK reprezentácii a komore v záležitosti obvinenia židov v Úsove zo strany olomouckého biskupského konzistória z nahliadania do miestneho farského kostola z miestnej vrchnostenskej paliarne.

³¹ V nem. origináli „*Renth- Amt*“.

„Roku 1756 najali právo vinopalní tři sousedé za 12 zl. [=fl.] ročně [...], byli však krátce z obchodu toho židem vinopalním vytlačeni, neboť platil více, ano dle správy z r. 1762 platil 308 zl. [=fl.], maje ovšem od obce i vinopalnu (č. 125), asi s 22 měřicemi pozemků, »což se vše s právem pálení a šenkování kořalky pro místní potřebu a s starým obchodem kupeckým a handlem židovským« pronajímalo židovi na čas 3 let od r. 1756, později na 6 let“ (PAROUBEK 1895: 198).

Keď v roku 1719 Karol VI. vyjadril³² Moravskému zemskému tribunálu svoj záujem o využitie koželužského priemyslu na Morave ako perspektívneho hospodárskeho odvetvia, bolo uskutočnené podrobné zmapovanie situácie, v akej sa tu koželužská výroba nachádzala (ŽÁČEK 1933: 172). Na Morave sa v tomto roku 1719 nachádzalo 91 prenajatých koželužní, pričom 81 z nich, teda 89%, mali v prenájme židia (NEZHODOVÁ 2006: 46). Uvedený majoritný podiel židovských nájomcov konštatuje vo svojom posudku moravský zemský hajtman³³, pričom odporúča v doterajšej praxi v podstate zotrvať³⁴ (ŽÁČEK 1933: 178). Okolnosť, že pre prax takmer výlučného prenájmu koželužní židom, bola rozhodujúcim faktorom suma, ktorú za nájom boli schopní zložiť, je doložená mnohými svedectvami. V posudkoch³⁵ krajských hajtmanov z roku 1719 je táto súvislosť vyjadrená jasne. Znojemský krajský hajtman, Karl de Souches, „pri posudzovaní výnosnosti priznal úplne bez výhrad, že na panstvách, kde sa koželužňa prenajíma židovi, má vrchnosť z koželužne oveľa väčší zisk, než tam, kde ju má prenajatú kresťan“ (ŽÁČEK 1933: 174). Rovnaký názor vyjadril aj hajtman uherskohradištského kraja, gróf Antonín Rottal (ŽÁČEK 1933: 176).

Ďalším panským regálom, ktorý vrchnosti prenajímali, boli drasliarne. Aj v prenájme týchto vrchnostenských zariadení v českých zemiach tvorili židia prevažnú väčšinu nájomcov (WOITSCH 2003: 127; KESTENBERG-GLADSTEIN 1967: 116). Z hľadiska výnosov, ktoré plynuli z drasliarní vrchnosti máme k dispozícii len orientačné údaje. Ročné poplatky za nájom, ktoré židia platili, sa podľa Jiřího Woitscha pohybovali medzi 50 – 900 fl. (v závislosti na veľkosti a stave drasliarne),

³² Reskript Karola VI. z 27.01.1719 adresovaný Moravskému zemskému tribunálu.

³³ Posudok moravského zemského hajtmana, Františka Dominika grófa Podstatského z 12. septembra 1719.

³⁴ Vzhľadom na zabezpečenie dobrej kvality práce v židovských prevádzkach, navrhol podrobiť ich dozoru cechov, ktoré by mohli konať príležitostné kontroly (ŽÁČEK 1933: 178).

³⁵ Posudky vyžiadal od krajských hajtmanov Moravský zemský tribunál 06.02.1719, v súvislosti s vyššie zmieneným plánom Karola VI. reformovať koželužskú výrobu na Morave v roku 1719.

a pre platby, odvádzané z množstva vyrobeného „flusu“ (drasla) platila sadzba 30 – 45 xr. z 1 centa (56 kg) (WOITSCH 2003: 130).

Z hľadiska prenajímania panských regálov židom bolo typickým javom, že židovskému nájomcovi vrchnosť zverila niekoľko týchto prevádzok, resp. práv, súčasne. Nájom paliarní bol tak často spojený s nájmom koželužne, či drasliarne (WOITSCH 2003: 125). Nemuselo často ísť o svojbytné hospodárske zariadenia, je známe, že veľká časť židovských nájomcov paliarní sa tu zároveň venovala vypracovávaniu koží (ŽÁČEK 1933: 179). Dôvodom zlúčenia týchto prevádzok v réžii jedného (židovského) prenajímateľa bola ich previazanosť vo výrobné-obchodnom systéme panstiev (WOITSCH 2003: 125). Pálenie pálenky, na ktoré sa spotrebovalo veľa dreva, zanechalo ako vedľajší produkt veľké množstvo popola, ktorý bol zas základnou surovinou na výrobu drasla, a to sa používalo na vypracovávanie koží (WOITSCH 2003: 125).

K prenajímaniu uvedených hospodárskych zariadení židom v tak širokom meradle viedla vrchnosť efektívnosť takejto praxe. Židovský nájomca bol vnímaný ako záruka prosperity, znamenal istotu odbytu produktov, a s tým súvisiacej rýchlej úhrady stanoveného nájomného poplatku v peňažnej hotovosti (WOITSCH 2003: 127). Podmienkam prenájmu, predovšetkým, čo sa týka výšky nájomných poplatkov, akú dokázali ponúknuť židia, nájomcovia z radov kresťanského obyvateľstva väčšinou nezvládli konkurovať. Práve na prípade prenájmu panských regálov vychádza celkom očividne a plasticky na povrch skutočnosť, že židia si mohli v tejto dobe uhájiť svoje miesto, len ak boli schopní poskytnúť mnohonásobnejšie výhodnejšie podmienky, než aké si mohli dovoliť ich kresťanské prot'ajšky.

2.2.3 Židovské obce a ich tlak smerom k platobnej schopnosti ich členov

Za odvod daňových kontribúcií zodpovedali kolektívne židovské obce, ktoré dane samé rozpisovali na jednotlivých poplatníkoch. Pozícia celej obce záležala od platobnej schopnosti jej členov. Obce tak vytvárali silný tlak na každého jedného člena, aby bol schopný platby odvádzat'.³⁶ Maximalizovať zisk čo najviac bolo pre židov preto nevyhnutnou nutnosťou prežitia. Zisky, ktoré plynuli zo židovského podnikania a živností boli prevažne pohľtené poplatkami. Ku koncu 18. storočia platili židia asi trojnásobne také dane, ako ostatné obyvateľstvo (HEUMOS 1992:13).

---

³⁶ Porovnaj: (HEUMOS 1992: 15).

2.3 Existencia židovských živností vedľa cechov a súvisiace právne úpravy

Pri formovaní ekonomických stratégií židovských živností, predovšetkým remeselných, bolo rozhodujúcou skutočnosťou zdieľanie rovnakého ekonomického priestoru s kresťanskými cechovými organizáciami.

Cechy boli ekonomicko-sociálnymi organizáciami, založenými na profesijnej báze. Združovali remeselníkov jedného, či viacerých príbuzných remesiel a v danom mieste mali monopol na výrobu a predaj určitého druhu výrobkov. Cechy garantovali kvalitu svojich produktov, ktorá bola daná poskytnutím odborného vzdelania svojim členom a prísnou kontrolou ich práce. Usmerňovali tiež ceny produktov. Cechy regulovali prijímanie nových členov, počet učňov a tovarišov³⁷. Najvyššie postavenie v cechovej hierarchii mali majstri, ktorí boli oprávnení viesť samostatnú remeselnú dielňu. Na druhej strane cech poskytovali všetkým svojim členom sociálne i ekonomické zázemie. Cechy sa chápali ako prestížne organizácie, charakteristické bolo uplatňovanie prísnych pravidiel, ukotvených predovšetkým v cechových poriadkoch „artikuloch“, a to nielen na prácu, ale aj na spôsob života svojich členov, ktorý musel byť „usporiadaný“ a morálny, v zmysle kresťanských princípov³⁸. Aspektom, ktorý je vo vzťahu k našej problematike najdôležitejší, boli kompetencie cechu ako exkluzívnej monopolnej organizácie, s výlučným právom na monopol v prevádzke daného remesla v mieste a ich vstupom na miestny trh. Toto právo bolo cechom zaručené mestskými výsadami, a nikto, kto nebol členom cechu, tu dané remeslo nesmel vykonávať (JANÁČEK 1968: 70).

V hospodárstve habsburskej monarchie si cech zachovali kľúčové postavenie po celé 18. storočie, a to aj napriek tomu, že v ovzduší osvietenstva, merkantilizmu a priemyselňovania, ktoré teraz zavievalo aj do týchto končín Európy, bola ich úloha a existencia v monarchii po celé toto obdobie predmetom diskusie a prehodnocovania (HEILIG 1931: 361). Cechy boli prekážkou v technologickom rozvoji, keďže konzervovali staré postupy, a inovácie, ktoré si vyžadovala nová doba,

---

³⁷ Vyučený cechový remeselník, ktorý mohol samostatne vykonávať prácu, nemohol však ešte mať vlastnú dielňu.

³⁸ Zikmund Winter vo svojom diele „Český průmysl a obchod v 16. věku“ uvádza nasledovnú charakteristiku princípov, na základe ktorých boli cechové organizácie zavádzané, a podľa ktorých sa riadili v starších obdobiach: „výluční právo na práci a její odbyť, tudíž snaha, aby každý mistr měl existenci pojištěnou; zbožnost a bratrství, jež se navzájem podporuje a neslušně nekonkuruje; a snaha, aby spotřebitelům dostalo se výrobku dobrého“ (WINTER 1913 : 4).

prijímali len s ťažkosťami. Nepripúšťali existenciu akejkoľvek konkurencie, regulovali kapacitu výroby, neboli však schopné veľkovýroby a produkcie na export, pevne regulovali mzdy a prístup k práci, vstup výrobkov na trh a ich ceny. Stručne povedané, presadzovali a hájili princípy, ktoré v ich samotnej podstate znemožňovali vytvorenie slobodného trhu. V 18. storočí si zástancovia moderných ekonomických teórií tieto skutočnosti uvedomovali:

„Merkantilisticky uvedomelý štát považoval cechy za najväčšiu prekážku stojacu v ceste jeho úsiliu o hospodárske vybudovanie krajiny, preto sa snažil krok za krokom zlomiť ich privilégia a monopoly. [...] V žiadnom inom storočí sa rakúske zákonodarstvo nezaoberalo týmto korporáciami tak intenzívne a vytrvalo, ale ani s takou mierou protikladov a protirečení“ (HEILIG 1931: 361).

Myšlienka odstránenia cechových organizácií, ako prekážky akéhokoľvek hospodárskeho úspechu, sa na pôde habsburskej monarchie vynorila v priebehu 18. storočia niekoľkokrát: Od tohto plánu sa však upustilo tak, ako od mnohých iných (HEILIG 1931: 363). Namiesto takto radikálneho kroku, ku ktorému aj hospodársky vyspelejšie krajiny Európy pristúpili až v období po francúzskej revolúcii, sa habsburský štát snažil zakročiť v podobe reforiem. Aj keď mnohé z početných naplánovaných reforiem, týkajúcich sa cechového zriadenia, boli uvedené do praxe, nemali prevratný dopad.

Podstatnejšie obmedzenia voči cechom zaviedol až Karol VI. Jeho Generálny cechový patent z roku 1731 podrobil doteraz autonómne cechové zväzy do veľkej miery štátnej moci. Mali odteraz fungovať ako „policajné ustanovizne“³⁹, dohliadajúce na svoje „vnútorné záležitosti“. Cechy boli odteraz podriadené novovzniknutej inštitúcii generálneho cechového inšpektora. Zakladanie nových cechov bolo viazané na štát, cechové štatúty musel schvaľovať panovník a cechom bolo odňaté právo obmedzovať počet tovarišov. Tieto nariadenia potvrdil panovník v roku 1739 vydaním „Generálnych cechových artikulo“⁴⁰, ktoré nahradili doterajšie privilégia a štatúty jednotlivých cechov. Platil však len pre cechy prvej a druhej kategórie, t.j. cechy v kráľovských mestách. Cechy tretej triedy, teda v poddanských mestách mali naďalej právo na vlastné cechové štatúty⁴¹, a čo sa týka regulovania počtu

³⁹ V nem. origináli: „*Polizeianstalten*“.

⁴⁰ V origináli vyšlo tlačou ako „*General-Zunft-Artikulen für die Zunften deren Königl. Böhmeibischen Erb-Landen de Anno 1739*“ (HEILIG 1931: 432).

⁴¹ Tribunálny dekrét z roku 1740.

majstrov, tu mali právo ich počet rozšíriť miestne vrchnosti, ktoré však boli podriadené zemskému tribunálu, ktorý o tom museli informovať (HEILIG 1931: 363). Ani dopadom tohto nariadenia neodbočili cechové organizácie od predošlých zásad, naďalej si uchovali právo určovať ceny výrobkov aj ich množstvo (HEILIG 1931: 362).

Keďže cechové organizácie mali celkom nekonkurenčný charakter, pôsobenie akýkoľvek iných remeselníkov v danom remesle, v mieste, kde existoval daný cech, bolo neoprávnené. Za takéto škodlivé živly boli považovaní konkurujúci mimocechoví kresťanskí remeselníci i židia. Podriadené postavenie židovských živností, voči cechom bolo navyše odôvodňované aj náboženskými dôvodmi.

Neoprávnení (mimocechoví) remeselníci boli označovaní ako „fušeri“, v nemčine „*Pfuscher*“, „*Staller*“, „*Hudler*“⁴² či „*Winkelarbeiter*“, z čoho pochádzajú aj české výrazy „*fušeři*“, „*stolíři*“, „*hudlíři*“. Nezávisle od toho, aký postoj voči inštitúcii cechu v habsburskej monarchii momentálne panoval, viedol sa počas celého 18. storočia proti fušerom ostrý boj. „Ich prítomnosť odporovala akémukoľvek pojmu poriadku, cechové remeslo oberali o príjmy a dávali mu podnet k neprestajným sťažnostiam, ktorých sa bolo treba raz a navždy zbaviť“ (HEILIG 1931: 365).

Podľa patentu z roku 1731 nemali byť fušeri nikde trpení pod hrozbou potrestania väzením a zabavením náradia a výrobkov. Proti nim však nemali zasahovať cechy ale vrchnosť. Tie isté opatrenia nariadili aj Generálne cechové artikuly z roku 1739. Pre Moravu bol okrem toho vydaný aj reskript proti fušerom, v roku 1734. Prísne nariadenia a rozpracovanie spôsobu zasahovania proti fušerom, priniesol tzv. Veľký fušerský patent⁴³ Márie Terézie, z roku 1751. Podľa neho „každý neinkorporovaný profesionista alebo remeselník sa má chápať ako škodlivý fušer a pokútny výrobca“⁴⁴ (HEILIG 1931: 365). Tento patent ukladal cechom asistenciu v boji proti fušerstvu ako povinnosť. Keďže sťažnosti na fušerov neutíchali, vydala panovníčka v roku 1753 tzv. Inkorporačný poriadok⁴⁵, kde nariadenia ešte sprísnila. Za pretrvávajúci stav tu kladie vinu čiastočne cechom, lebo vstup nových členov čoraz viac sťažujú (vyžadovali napr. veľmi nákladné majstrovské kusy) a vyvíja tu tlak, aby cechy fušerov inkorporovali. Na zodpovednosť sa tu berú aj miestne vrchnosti, ktoré fušerstvo na svojich panstvách trpeli, čo sa im týmto prísne zakazuje

---

⁴² Porovnaj: (KLENTZ 1990: 57)

⁴³ V nem.: „*Pfuscherpatent*“

⁴⁴ V nem. origináli: „*Jeder nicht incorporirte Professionist oder Gewerbsmann ist, als ein verderblicher Sröhrrer und Winkelarbeiter zu achten*“ (HEILIG 1931: 365).

⁴⁵ V nem. origináli: „*Incorporations Ordnung*“.

pod vysokým trestom 1.000 dukátov (HEILIG 1931: 366; porovnaj D'ELVERT 1895: 175).

Aký priestor zostával v rámci prevádzky remeselných živností moravským židom? V českých zemiach všeobecne bolo vykonávanie remesiel židom v princípe dovolené. Ich postavenie v rámci remeselnej výroby však bolo regulované s tým zreteľom, aby židia nepredstavovali konkurenciu pre kresťanské remeselné cechy, alebo im žiadnym spôsobom inak „neškodili“. V 18. storočí bol prístup židov v českých zemiach k remeslám mnohokrátým spôsobom obmedzený. Základným ustanovením v tomto smere bolo povolenie židom vykonávať remeslo, ktorému sa vyučili, ale len pre potreby židovských zákazníkov. Vďaka ustanoveniam privilégia Ferdinand II. z roku 1629 (D'ELVERT 1895: 174), boli moravským židom povolené takmer všetky remeslá⁴⁶, s výnimkou mečiarstva, puškárstva a výroby plátna (PĚKNÝ 2001: 311). Cisár Karol VI. udelil moravským židom privilégium v roku 1723⁴⁷. Podľa neho:

„Židovi, ktorý sa chce chopiť remesla, povoľuje vykonávať ho medzi židmi, k jeho najlepšiemu úžitku a živiť sa s ním, bez rušenia od kresťanských remeselníkov. Židia však nesmú pracovať u kresťanského majstra⁴⁸, kvôli mnohým prípadom pašovania [nesmú] sa vyučiť žiadnemu remeslu, ktoré vyrába militárie a výzbroj⁴⁹, vyrábať zbrane, ani výrobky zo zlata a striebra⁵⁰“ (D'ELVERT 1895: 174).

20. februára roku 1753 vydala Mária Terézia Remeselný poriadok pre moravské židovstvo⁵¹ (HEILIG 1931: 374). Ako opatrenie, zamerané na ochranu konzumentov, zaviedol tento patent nówum – inštitúciu židovského majstra. Židovský remeselník mohol odteraz zamestnávať učňov a pomocníkov, len ak mal titul majstra. Podmienkou pre jeho získanie bolo zloženie majstrovskej skúšky, ktorá prebiehala za prítomnosti niekoľkých cechových majstrov a predstaveného

---

⁴⁶ Oproti tomu v predchádzajúcom, období, po Bielej Hore, boli židom povolené len tieto živnosti: požíčovanie peňazí na úrok, obchodovanie s vetešou, koželužníctvo, pálenie pálenky, rukavičkárstvo, mydlárstvo, pretože tieto remeslá neboli tak prísne zviazané s cechovými poriadkami, ako ostatné (ŽÁČEK 1933: 171).

⁴⁷ Porovnaj: GRÜNFELD 1929: 15.

⁴⁸ Reskript z 30. augusta 1708; tribunálny dekrét z 13. marca 1709.

⁴⁹ V nem. origináli: „Kriegzeug und Armatur“. Dvorský dekrét z 7. marca 1657.

⁵⁰ Reskript z 30. augusta 1708; tribunálny dekrét z 13. marca 1709.

⁵¹ „Handwerksordnung vom 20. Febr. 1753, für die jüdischen Professionisten und Handelsleute in Mähren“.

cechu a jej súčasťou bolo, rovnako, ako u cechových, zhotovenie majstrovského kusu. Ak dotýčný obstál, cech mu udelil osvedčenie, na základe ktorého mu magistrát mesta či miestna vrchnosť vydala povolenie prevádzkovať živnosť. Oproti tomu, za fušera bol považovaný každý žid, ktorý vykonával remeselnú prácu bez skúšky alebo osvedčenia, nech by to bolo „pre seba, ako majster“ alebo mimo dielne, ako tovariš či učeň, pod zámienkou, že pracuje pre oprávneného židovského majstra (HEILIG 1931: 375).

Obr. 1 VYSVEDČENIE O ZLOŽENÍ MAJSTROVSKEJ SKÚŠKY židovského mydlára Dawida Benescha z Miroslavi, vydané v roku 1771.

O rok neskôr (1754) bol pre moravské židovstvo vydaný doplňujúci „Komerčný poriadok“⁵². Tento (v §15) židom výslovne zakazoval využívať v remeselných dielňach kresťanské pomocné sily. Znova bolo veľmi prísne zopakované nariadenie, že ak v mieste pôsobia kresťanskí cechovní remeselníci, smie židovský majster (daného remesla) pracovať jedine pre židov (HEILIG 1931: 375).

Mnoho nariadení, týkajúcich sa prevádzky židovských remeselných živností, obsahoval Tolerančný patent Jozefa II., publikovaný pre Moravu 13. februára 1782

⁵² V nem. origináli: „Commercial- Ordnung“.

(predovšetkým v bodoch 8 a 9). V porovnaní s remeselnými patentmi Márie Terézie z rokov 1753/54, však moravským židom nepriniesol žiadne uľahčenia, ani novoty. Židia mohli vykonávať najrôznejšie remeslá a živnosti, mohli vstúpiť do učenia ku kresťanským majstrom v kráľovských i municipálnych mestách a pracovať u nich ako tovariši, mohli dokonca aj získať právo majstra (ale len tam, kde sa nachádzala židovská obec). Nesmeli však zamestnávať žiadnych kresťanských tovarišov a učňov, a pracovať smeli naďalej len pre židovských zákazníkov. Vstup do cechov im nebol dovolený (HEILIG 1931: 377).

2.4 Stratégie a praktiky židovských živností

V obdobiach pred emancipáciou boli podmienky, ktoré limitovali životný základ židov, veľmi odlišné, než aké sa vzťahovali na kresťanské obyvateľstvo. Tento „iný meter“ vyústil do sformovania ekonomických praktík, často rozdielných od tých, ktoré uplatňovali kresťania. Praktiky, používané v prevádzke židovských živností, viedli často k nevôli na kresťanskej strane, a to predovšetkým u členov cechových organizácií, ktorým židia konkurovali. Mnohé z nich však preživali aj za silného odporu cechov a napriek tomu, že meniacia sa legislatíva ich často stavala mimo zákon. Boli súčasťou tradičných stratégií a často pretrvali po stáročia.

2.4.1 Vyhľadávanie zákazníka a priestorová mobilita

Snaha zabezpečiť dostatočný odbyt pre svoje výrobky a iné obchodné artikly, poháňala židov k aktívnemu vyhľadávaniu konzumentov, ktorý bol spojený s veľkou priestorovou mobilitou. Tento prístup sa uplatňoval v celom spektre židovských živností, od najzámožnejších veľkých obchodníkov, až po chudobných hokynárov.

Židovskí obchodníci, vrátane takých, čo mali v mieste obchod či krám, obchádzali týždenné a výročné trhy, ktoré boli v habsburskej monarchii ešte stále hlavnou príležitosťou tovarovej výmeny. Moravskí židia dochádzali na trhy do obcí celej Moravy, i za jej hranicami. Neustály boj o zákazníka však spôsobil, že židia aj popritom chodili so svojím tovarom a službami do mestských i vidieckych sídel a ponúkali ich od domu k domu.

Podomový obchod, nazývaný v dobovej reči „hauzírovanie“ (nem. „*Hausieren*“, „*Hausierhandel*“, „*Pinkelhandel*“), bol významnou ekonomickou aktivitou židov, a bol vykonávaný ako hlavné, i ako doplnkové zamestnanie. Moravským židom bola prax podomového obchodovania v priebehu 18. storočia niekoľkokrát zakázaná a opäť dovoľená. Prvé nariadenie, ktoré prinieslo moravským židom zamedzenie podomového obchodovania, vydal cisár Karol VI. v apríli roku 1726⁵³. Nariadenie zakazovalo „*cudzím, hlavne nekatolíckym obchodníkom*“ obchodovať na Morave, okrem týždenných a výročných trhov. Tento zákaz bol bezprostredne potom v praxi vzťahnutý aj na tuzemských židov. O dôsledkoch tejto praxe vypovedá sťažnosť moravského zemského židovstva⁵⁴:

„Odkedy bol v zemi [Morave] 1. apríla [1726] zverejnený patent, vydaný kvôli zahraničným, obzvlášť nekatolíckym kupcom [...], nedovoľuje sa, aby tuzemskí židia obchádzali so svojím obchodným tovarom a batohmi po mestách, či po vidieku, za svojou obživou, prostredníctvom ktorej musia nazháňať [prostriedky] na cisárske a všetky ostatné dávky. Pritom im bol na rôznych súkromných miestach pobratý ich tovar, židia boli uväznení a veľmi trápení bitím a inými príkormi, a museli túto obživu zanechať.“
(AZM_Mikulov_47002; folio 1 reverz).

V dôsledku sťažností bolo o niekoľko mesiacov neskôr znenie zmieneného nariadenia pozmenené tribunálnym dekrétom⁵⁵, pričom bolo jasne vyjadrené, že podomová forma obchodovania sa moravským židom povoľuje (D'ELVERT 1895: 180; porovnaj: GRÜNFELD 1929: 15). Dekrét sa odvolával na privilégiá, ktoré udelil moravskému židovstvu Karol VI. v roku 1723⁵⁶, podľa ktorého (§6) „*tuzemské židovstvo má a môže svoju živnosť a obživu v kráľovských zemiach vykonávať, ako doposiaľ, tak aj naďalej, bez akýchkoľvek prekážok a ujmy.*“ Dekrét nariadil, aby privilégiá a slobody, udelené moravským židom, boli zachované a ochraňované (AZM_Mikulov_47002; folio 1 reverz).

Keďže v mestách i na vidieku podomové obchodovanie zahraničných, katolíckych i nekatolíckych obchodníkov, a aj samotných židov narastalo, bol naňho v roku 1747 uvalený všeobecný zákaz⁵⁷ (D'ELVERT 1895: 181; HEILIG 1931:

⁵³ Reskript z 12. marca, následne patent z 1. apríla 1726 (D'ELVERT 1895: 180).

⁵⁴ AZM_Mikulov_47002; 01.07 1726; Dekrét vydaný Moravským zemským guberniom.

⁵⁵ Tribunálny dekrét vydaný Moravským zemským guberniom 1. júla 1726 (D'ELVERT 1895: 180).

⁵⁶ 23. mája 1723.

⁵⁷ Reskript z 29. mája 1747 a tribunálny dekrét z 11. augusta 1747 (D'ELVERT 1895: 181).

373; GRÜNFELD 1929: 15). Prax podomového obchodovania však pretrvávala aj naďalej, o čom svedčia mnohé dobové sťažnosti.

S reštrikciami podomového obchodovania ako takého, úzko súvisela regulácia možností odbytu produktov židovskej remeselnej výroby. Aj v obdobiach, keď bol židom predaj tovaru kresťanským zákazníkom podomovým spôsobom vo všeobecnosti dovolený, na predaj ich vlastných výrobkov sa toto povolenie nevzťahovalo. Židia mali takisto zakázané realizovať výrobu a služby v kresťanských domoch. Ako však dokladá archívny materiál i odborná literatúra, všetky tieto nariadenia boli často porušované. Skutočnosť, že židia chodili ponúkať svoje výrobky a služby po kresťanských domoch, dokladá množstvo spisov, ktoré vznikli z titulu sťažností, vznesených kresťanskými cechmi na židov.

Z Mikulova sa nám v tomto smere dochovali sťažnosti na miestnych židovských sklenárov. Ich nedovolený podomový predaj v meste Mikulov i na jeho predmestiach, zachytáva niekoľko listov, medzi nimi nariadenie miestnej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina, z roku 1732, adresované židovskému richtárovi. Knieža, ktorý tu nedovolené praktiky sklenárov opätovne zakazuje, sa tu špecificky zmieňuje o práci židov v kresťanských domoch⁵⁸:

„Tunajší židovský richtár nech k sebe ihneď povolá židovských sklenárov, nachádzajúcich sa v židovskej ulici, a zrozumiteľne im prednesie a vysvetlí nariadenie, ktoré sme vydali, pretože sa istotne stáva, že títo voľne hauzírujú nielen tu v meste, ale aj po predmestiach, a zhotovujú svoje sklenárske práce v kresťanských domoch, pričom nemajú vykonávanie svojho vyučeného remesla dovolené inde, než medzi židmi, ako aj v židovskej ulici. Je teda naším prísny

Obr. 2 ŽIDOVSKÝ HOKYNÁR V HAMBURGU.
18. storočie, reprodukcia maľby
Christopha Suhra.

⁵⁸ AZM_Mikulov_47363; 14.10.1732; Knieža Dietrichstein židovskému richtárovi.

nariadením, že židovskí sklenári odteraz nesmú hauzírovať v meste, ani po predmestiach a vyrábať tu nové či staré sklenárske práce, aby nerobili prieky miestnym kresťanským remeselníkom, [a to] pod nevyhnutelným prísny m potrestaním každého, kto by konal v rozpore s týmto [nariadením], alebo by bol prichytený“ (AZM_Mikulov_47363).

V Mikulove sa na pokútny predaj v kresťanských domoch sťažovali aj miestni meštianski mäsiari. V sťažnosti okrem iného uviedli, že keď klesne cena dobytky, mnohí miestni židia „*kupujú hovädzí dobytok a vysekané mäso predávajú nielen miestnemu židovstvu, ale dokonca ho v nočných hodinách nosia po kresťanských domoch*“⁵⁹ (AZM_Mikulov_47203; folio 2).

O nedovolenom predaji kresťanom a predávaní tovaru po kresťanských domoch vypovedá taktiež sťažnosť⁶⁰ obuvníckeho cechu v Podivíne z roku 1766. Jej príčinou bola konkurenčná aktivita v mieste pôsobiacich židovských obuvníkov, ktorých počet, ale aj rozsah práce, presiahol limity stanovené vzájomnou dohodou i všeobecným zákonom⁶¹. Sťažnosť uvádza, že vedľa siedmich kresťanských cechových majstrov sú v Břeclavi namiesto jedného povoleného, „*medzi židmi teraz 3 obuvníci, títo držia pomocníkov a učňov a naďalej pracujú pre židov i pre kresťanov a chodia predávať do kresťanských domov a robia podvodnú prácu*“ (MZA_J42_1, folio 392 – 392 reverz)⁶².

V roku 1754 sa zo sťažnosti⁶³ kresťanského barbiera v Rousínove, Johanna Schiera, dozvedáme o miestnom židovskom barbierovi menom Wolf Beer. Beer svoje rôznorodé služby ponúkal kresťanom, ktorých navštevoval, v ich domoch v Rousínove i okolí:

„Dotyčný [žid] holí kresťanov, nielen [u seba] doma, [...] ale aj na vidieku, obieha a pobieha v dedinách a osadách, kde holí kresťanov,

⁵⁹ AZM_Mikulov_47203; máj 1749; folio 2. Sťažnosť kresťanských mäsiarov v Mikulove adresovaná Moravskému zemskému tribunálu v súvislosti s taxou, ktorú im stanovil Krajský úrad v Brne.

⁶⁰ MZA_B1_J42_1_folio 392-398; 1776, 1772; Sťažnosť kresťanských obuvníckych majstrov v obci Podivín na troch miestnych židovských obuvníkov pre škodenie v remesle.

⁶¹ V zmysle zákazu činností, konkurujúcej miestnym cechom.

⁶² MZA_B1_J42_1_folio 392, 394; 18.04.1766; Sťažnosť kresťanských obuvníckych majstrov v Podivíne adresovaná Moravskému zemskému guberniu.

⁶³ MZA_B1_J42_1; folio 220-224; 1754 Sťažnosť kresťanského barbiera Johanna Schiera v Rousínove adresovaná CK sanitárnej komisii na miestneho židovského lazebníka Wolfa Beera pre protiprávne podnikanie.

púšťa im žilou a poskytuje im ďalšie kúry a bezostyšne [tak koná] proti najvyšším zákonom a patentom⁶⁴ (MZA_J 42_č. 1; 1754; folio 221).

Totožný problém sa v rovnakom čase vyskytol u dvoch židovských barbierov v obci Bučovice⁶⁵ (MZA_J 42_1; folio 225 – 228).

Priestorová mobilita, ako charakteristická črta židovských obchodných i remeselných živností, sa nevzťahovala len na vyhľadávanie odbytu. Jej ďalším významným aspektom bolo aktívne vyhľadávanie surovín, konkrétne produktov roľníckych hospodárstiev. Dochovalo sa mnoho dokladov o tom, ako židia obchádzali po panstvách a vykupovali potrebné suroviny od miestneho obyvateľstva. Aj tieto aktivity chápali remeselné cechy ako ohrozovanie ich existencie. S takýmto prípadom sa stretávame v archívnom materiáli napríklad u židovského mydlára v Třebíči, Abrahama Benescha, ktorý vykupoval po panstve loj a popol, potrebné na výrobu mydla. Vo svojej sťažnosti⁶⁶ třebíčsky cech mydlárov popisuje jeho pôsobenie takto:

„Úpadok a vysilenie nášho remesla je o to pravdepodobnejší, že kvôli jeho doterajšiemu nedovolenému fušerstvu nám [židovský mydlár] privodzuje citeľnú škodu, už len preto, že do dnešného dňa naďalej k našej újme, skúpi všetok loj a popol [v panstve] a svoj nečestný tovar predáva, ako medzi kresťanmi, tak aj medzi židmi, vždy za nižšiu cenu, než my“ (MZA_J42_1; folio 155 – 155 reverz).

---

⁶⁴ Obvinenie z podomovej práce pre kresťanov bolo v prípade židovských barbierov o to vážnejšie, že platné právo výkon tohto remesla moravským židom úplne zakázalo, a to nielen voči kresťanom, ale aj medzi sebou. Reskript publikovaný cirkulárom z 13. septembra 1753, židom zakazuje „vykonávanie profesie barbierov, lekárnikov a pôrodných báb aj medzi židmi“ (MZA_J 42_1; 17.01.1754; folio 224 reverz).

⁶⁵ MZA_J42_1; január 1754; folio 225-228. Sťažnosť kresťanského barbiera Josepha Gablera v Bučoviach, adresovaná CK sanitárnej komisii, na dvoch miestnych židov (Joachim Lazar, Aron Lernhard), pre protiprávne vykonávanie remesla.

⁶⁶ MZA_J42_1; folio 152 – 158; Nedatované, doručené 14.08.1753; Sťažnosť mydlárskeho cechu v Třebíči, adresovaná CK reprezentácii a komore.

2.4.2 Predaj za nižšie ceny

Dôležitou súčasťou židovských obchodných stratégií bolo uplatňovanie nižších cien a predaj na úver. Túto stratégiu obšírne dokumentuje predovšetkým archívny materiál, týkajúci sa židovských mäsiarov. Pochádza z obsiahleho súboru spisov Moravského zemského gubernia z polovice 18. storočia, ktoré sa zaoberali početnými sťažnosťami kresťanských cechových mäsiarov z rôznych moravských obcí. Všetky dobrozдания a posudky, ktoré sa v spisoch nazhromaždili, sa zhodujú v tom, že židia predávali hovädzie mäso kresťanom vždy lacnejšie, než kresťanské cechy. V tejto súvislosti je nutné dodať, že cena za libru (0,56 kg) hovädzieho mäsa bola v danom období 4 floriny (ďalej: „fl.“)⁶⁷ (NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1964: tab. 17 – 18), a židovské ceny boli takmer vo všetkých zaznamenaných miestach o ½ grajciara (ďalej: „xr.“) nižšie. V prípade Přerova sa dozvedáme, že u židov mohla byť cena nižšia aj o celý grajciar. Pre mesto Hranice uvádza archívny prameň⁶⁸ ceny explicitne, tunajší židia podľa neho predávali libru mäsa „z najlepších volov za 4 xr., horšie hovädzie po 3½, ba aj za 3 xr.“ (MZA_B1_J41_1; folio 82).

V rámci veľkého šetrenia v Přerovskom kraji (Holešov, Hranice, Kroměříž, Lipník, Přerov) z roku 1755, si C.K. reprezentácia a komora vyžiadala posudky od predstavenstiev daných obcí, pričom mnohé z nich sa voči nižším židovským cenám vyjadrili pozitívne. Jedným z nich bolo predstavenstvo mesta Lipník, ktoré vo svojom liste⁶⁹, adresovanom hajtmanovi přerovského kraja, konštatuje:

„Tu [v Lipníku] sa veľa nevysekáva, a aj židovskí mäsiari porážajú u mäsiarov kresťanských. Predné diely, ak sú košer, si nechávajú a tieto vysekávajú v židovských mäsiarskych krámoch pre svojich spoluveriacich za cenu vyššiu, avšak pre kresťanov o pol grajciara lacnejšie, než kresťanskí mäsiari“
(MZA_J41_1; folio 94).

Lipnické predstavenstvo na záver listu zhŕňa, že „verejnost', predovšetkým chudobní ľudia, môžu vďaka tomu ľahšie kúpiť mäso, a ani tunajším kresťanským mäsiarom

⁶⁷ 1 florin (tzv. „zlatý“) = 60 grajciarov (VOREL 2004: 475).

⁶⁸ MZA_B1_J42_1; folio 81-82; polovica 18. storočia, datovanie nečitateľné; Osvedčenie od starostu a mestskej rady mestečka Hranice na Morave vydané na žiadosť miestnemu mäsiarskemu cechu.

⁶⁹ MZA_B1_J42_1_folio 94; 30.03.1755; Dobrozдание predstavenstva mesta Lipník, adresované hajtmanovi přerovského kraja.

to tak citeľne neškodí“ (MZA_J41_1_folio 94). Mestská rada v Holešove sa vyjadrila v podobnom duchu⁷⁰:

„Mäso zakúpené od tunajších [holešovských] židovských mäsiarov dostane krajan či miestny usadlý na libru podľa rozličnej kvality o 1 xr., resp. 2 d.⁷¹ lacnejšie, než od kresťanských mäsiarov. Ak by však kresťanskí mäsiari mali mäso vysekávať a predávať kresťanom sami, musel by chudobný krajan a miestny obyvateľ zaplatiť libru mäsa, v závislosti na kvalite, o 1xr., resp. 2 d. drahšie, navyše je nutné uviesť, že tunajší kresťanskí mäsiari by tým pádom takmer neboli v stave zabezpečiť verejnú potrebu mäsa sami, nakoľko u nich už [v minulosti] nastal nedostatok mäsa a tak sa mäso kupovalo od židovských mäsiarov.“ (MZA_J41_1; folio 100 – 100 reverz).

Keď k problému podával svoje stanovisko⁷² vrchnostenský úradník mesta Holešova, vyjadril sa k návrhu cechov, aby cechovní mäsiari v budúcnosti sami zabezpečovali v meste všetok predaj dobytky a jeho porážku, s rovnakým argumentom:

„V tom prípade by sa chudobnému človeku veľmi priťažilo, keďže u židov nájde takého mäsa, a niekedy aj krajšie, za cenu o ½ či dokonca o 1 xr. menšiu, než u cechových, a toho príčinou je, že žid sa uspokojí s malým ziskom, pretože sa len obtiažne živí a nie je vystavený prepychu“ (MZA_J41_1; folio 104).

Takisto vrchnostenský úradník kroměřížskeho panstva sa vyslovil v prospech židovského výseku kresťanom a zmienil sa o nižších cenách, za ktoré im mäso predávajú⁷³:

„Verejnosti by bolo oveľa výhodnejšie, keby sa zotrvalo pri doteraz bežnom židovskom výseku mäsa, keďže u židov sa vždy dá dostať krajšie a lepšie a o pol grajciara lacnejšie hovädzie mäso, než u kresťanských mäsiarov“ (MZA_J41_1; folio 118).

---

⁷⁰ MZA_B1_J42_1_folio 100-101; 29.03.1755; Dobrozdanie mestskej rady Holešova adresované hajtmanovi pferovského kraja.

⁷¹ V nem. origináli „d.“ = „Dreier“ - trojník, minca v hodnote ½ grajciara (VOREL 2004: 475).

⁷² MZA_B1_J42_1_folio 102-106; 24.03.1755; Stanovisko vrchnostenského úradníka mesta Holešov adresované hajtmanovi pferovského kraja.

⁷³ MZA_B1_J42_1_folio 116, 118; 29.03.1755; Dobrozdanie kroměřížskeho vrchnostenského úradníka adresované hajtmanovi pferovského kraja.

Všetci zástupcovia miestnych vrchností a veľká časť mestských predstavených (mestských rád, starostov a richtárov) sa zastávali židovského predaja mäsa za nižšiu cenu. Argumentujú „prospechom verejnosti“, pod čím sa prirodzene chápalo kresťanské obyvateľstvo. Dôraz sa tu kládol na chudobných kresťanských susedov, ktorí si vďaka tomu môžu vôbec dovoliť kupovať mäso. Za verejnosti prospešné považovali aj vytvorenie priaznivého konkurenčného prostredia, v ktorom boli cechovní mäsiari nútení dbať viac na kvalitu predávaného mäsa.

Naopak, z pohľadu mäsiarov, inkorporovaných v cechoch, sa predávanie mäsa židmi za nižšiu cenu zdalo prinajmenšom nespravodlivé. Sami takéto ceny ponúknuť nemohli, ako uvádzajú, hlavne kvôli dávkam, ktoré boli povinné odvádzať, čo dokladá napr. správa o situácii v meste Hranice z roku 1753⁷⁴:

„Židia v Hraniciach nielenže vysekávajú mnoho rožného a iného dobytká vo svojich príbytkoch, mäso každému prenechávajú za výhodnejšiu cenu, než za akú by boli schopní popri povinných kontribúciách a iných dávkach oni, vyučení a inkorporovaní kresťanskí majstri“ (MZA_J41_1; folio 79).

Nižšie ceny u židov chápali mnohí cechovní mäsiari taktiež ako výsledok podvodu na zákazníkovi. Takéto stanovisko zaznamenáva správa subalterna olomouckého a znojenského kraja z roku 1753⁷⁵, vo veci viacnásobných sťažností mäsiarskych cechov v obciach Prostějov, Kojetín, Boskovice a Úsov, na miestnych židov:

„Židia v uvedených obciach [Prostějov, Kojetín, Boskovice, Úsov] vysekajú trikrát viac dobytká, než kresťanskí mäsiari, navyše verejnosť je takýmito fušerskými zásahmi obalamutená, aj keď každú libru mäsa predávajú o 2 d. lacnejšie, než kresťania, avšak odberateľ je zakaždým ukrátený na váhe, alebo na zlej kvalite mäsa (čo ziskuchtivé židovstvo na žiaden pád neberie k srdcu, naopak, zavlečením vysekaného nakazeného a v rôznych prípadoch dokonca zdochnutého dobytká, nemajú ostych šinúť sa v ústrety svojej úžere“ (MZA_J41_1; folio 196).

V tomto a ďalších prípadoch teda dôvodia cechy nižšie židovské ceny zámerným oklamaním kresťanských konzumentov, buďto na množstve, resp. váhe kupovaného tovaru, alebo na jeho kvalite. Obviňujú židov z bezohľadnej ziskuchtivosti.

⁷⁴ MZA_B1_J42_1_folio 79 – 83, 191-194; 20.04.1753; folio 79. Správa Zemského úradu pre živnosti a fabriky adresovaná CKRK.

⁷⁵ MZA_B1_J42_1_folio 195 – 219; 10.07.1753. Správa subalterna olomouckého a znojenského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

2.4.3 Zníženie výrobných nákladov prostredníctvom menšej spotreby surovín

Ďalším spôsobom, ako mohli židovskí remeselníci zvýšiť svoj zisk, bolo zníženie výrobných nákladov. Archívne správy dokladajú predovšetkým snahu ušetriť na surovinách.

Výrečný príklad šetrenia na materiáli poskytuje prípad židovských krajčírov v Uherskom Brode⁷⁶. V roku 1754 sa v Uherskom Brode vyskytla príležitosť získať zákazku na vyhotovenie vojenských kabátov pre dragúnsky regiment kniežata Liechtensteina. O túto lukratívnu zákazku sa uchádzali miestni cechovní, ale aj židovskí krajčíri. Na základe prísľubu oveľa nižšej ceny (1 fl. 10 xr. za jeden kabát), bola objednávka pridelená židom. Rozhodnutie veliteľa regimentu vzbudilo medzi krajčírskym cechom veľké pobúrenie. Ich rozhorčenie vychádzalo hlavne z toho, že platné právo (remeselný poriadok z roku 1753⁷⁷) židom zakazovalo predávať svoje produkty kresťanom, ak sa v mieste nachádzal zodpovedajúci kresťanský cech. Uherskobrodský kresťanský cech obvinil židov z protiprávneho konania a prizval živnostenského úradníka, aby vykonal kontrolu kvality. Na základe porovnania sa zistilo, že kvalita židovských výrobkov je oveľa horšia, a tak bola zákazka na kabáty židom odobraná a udelená kresťanskému cechu. Záležitosť sa však týmto neskončila, židovskí krajčíri dostali od regimentu vzápätí zákazku na výrobu súčastí výstroja – vakov a čabrák⁷⁸, čo cechových krajčírov pobúrilo ešte viac a popudilo ich k zaslaní sťažnosti Moravskému zemskému úradu pre živnosti a fabriky. Úradná korešpondencia k tomuto prípadu prináša hodnotné informácie predovšetkým o tom, ako židia postupovali pri získaní zákazníka, ale aj o postoji jednotlivých zainteresovaných strán.

Pre veliteľa kniežacieho regimentu, ako zadávateľa, bola jednoznačne najdôležitejšia cena práce, o čom svedčia nielen slová cechových majstrov, ale i jeho vlastné. Veliaci dôstojník regimentu, generál von Andlau, v správe podanej C.K. reprezentácii a komore⁷⁹ ospravedlňil svoje jednanie údajnou neznalosťou príslušného remeselného poriadku, podľa ktorého udelenie tejto zákazky židom

---

⁷⁶ MZA_J42_1_folio 288 – 298; 1754; Sťažnosť cechu krajčírov v Uherskom Brode proti miestnym židovským krajčírom pre ich nelegálne prevzatie zakázky od dragúnskeho regimentu kniežata Liechtensteina.

⁷⁷ Remeselný poriadok publikovaný na Morave patentom z 20.02.1753.

⁷⁸ Prikrývka na koňa pod sedlo.

⁷⁹ MZA_B1_J42_1_folio 297 – 298; 13.10.1754; Stanovisko veliaceho dôstojníka liechtensteinovského regimentu dislokovaného v Uherskom Brode adresované CK reprezentácii a komore.

nebolo povolené. Odôvodnil ho tým, že „sa tak stalo vzhľadom na hospodárenie regimentu, [lebo] kresťanskí krajčírski požadovali za prácu oveľa vyššiu mzdu, než židovskí“. V závere listu sa zaväzuje, že „toto platné nariadenie sa bude poslušne dodržiavať“ (MZA_J41_1; folio 297).

Podľa správy⁸⁰ krajského živnostenského subalterna sa cechmajstri krajčírskoho cechu v Uherskom Brode sťažovali s tým, že:

„zo strany tu dislokovaného dragúnskeho regimentu bola miestnym židom udelená zákazka na vyhotovenie komisných kabátov, pričom sa tu predsa nachádza dost skúsených kresťanských krajčírov, a to aj napriek tomu, že sa títo [kresťanskí krajčírski] náležite prihlásili“ a tiež napriek tomu, že remeselným poriadkom⁸¹ majú „židia zakázané vykonávanie profesie pre kresťanov. [...] Za prizvania miestneho živnostenského predstanveného⁸² im potom bola daná odpoveď, že židia sa ponúkli zhotoviť tú istú zadanú prácu za oveľa výhodnejšiu cenu“ (MZA_J41_1; folio 289).

C.K. moravský zemský úrad pre živnosti a fabriky uvádza, že židia zakázku komisných kabátov „dostali, aj napriek tomu, že kresťanskí majstri o túto prácu prosili, bolo im však spočiatku odpovedané, že u židov to dostanú lacnejšie“⁸³. Jednanie kniežacieho regimentu hodnotil pritom krajský subaltern vo svojej správe⁸⁴ s očividnou nevôľou: „Milostivý regiment sa ale nechce vzdať slobody zadávania práce, a [...] predstiera, že zákaz, ktorý ohľadom toho vyšiel, nie je povinný dodržiavať, ako musia mešťania či sedliaci“⁸⁵.

Ako už bolo naznačené, podľa dostupných správ sa v tomto prípade preukázalo, že popri nižšej cene za prácu, ktorú ponúkli židovskí krajčírski, bol ich výrobok menej kvalitne ušitý a navyše, že šetrili na dodanej látke,

---

⁸⁰ MZA_B1_J42_1_folio 289, 294; 22.01.1754; Správa živnostenského subalterna hradištského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

⁸¹ Remeselný poriadok publikovaný na Morave patentom z 20.02.1753.

⁸² V nem. origináli „Gewerbsvorsteher“.

⁸³ MZA_B1_J42_1_folio 294; 20.01.1754; Správa živnostenského subalterna hradištského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

⁸⁴ MZA_B1_J42_1_folio 289, 294; 22.01.1754; Správa živnostenského subalterna hradištského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

⁸⁵ V nem. origináli: „Bauern“ – tzn. „rolníci“ alebo „sedliaci“.

aby si ušetrenú časť mohli ponechať. Cechoví krajčíri v práci za tak nízku cenu a za úspechom židov videli zase len podvod⁸⁶:

„V prítomnosti pána veliteľa regimentu bol porovnaný kabát, zhotovený kresťanskými krajčírmi, s kabátom, ktorý vyrobili židia [...] a šitie kresťanských krajčírrov bolo oveľa svedomitejšie a ďaleko lepšie, navyše pri každom jednom kabáte židia [pre seba] zadržali ½ lakt'a súkna, takže za takýchto okolností židia mohli úplne ľahko ponúknuť prácu lacnejšie a za o to menší pakateľ“ (MZA_J41_1; folio 288).

Zdôrazňovali pritom svoju „spravodlivú prácu“ v cechu v protiklade k židom, ktorých obchodné jednanie chápali, ako a priori podvodné a chamtivé:

„Ak majú kresťanskí krajčíri pracovať spravodlivo, svedomito a bez toho, aby z toho pre seba vyťažili, ako sa tomu deje u židov, [...] nemôžu ponúknuť zhotovenie týchto výrobkov za taký pakateľ, ako židia. [...] Ani židia by neboli schopní odvieť takúto prácu za tak drobnú sumu, keby nevyužívali prosechárstva a podvodu, ktorý je u nich obvykle prítomný“ (MZA_J41_1; folio 289 – 289 reverz).

Svoju neschopnosť konkurovať židovským krajčírom v cene odôvodňovali cechovníci veľkými nákladmi, vynaloženými na vzdelanie, podľa ich vlastných slov⁸⁷: „oni, kresťania, si nemôžu dovoliť, aby dávali za nízku cenu, lebo ich remeslo, v ktorom sú vyučení, ich veľmi veľa stálo“ (MZA_J41_1; folio 190 reverz).

Pozoruhodným momentom v tomto prípade z Uherského Brodu bolo, že aj napriek preukázaným nedostatkom výrobkov židovských krajčírrov s následnom odobratia zákazky, im rovnaký regiment udelil zákazku novú. Keď odhliadneme od nepriateľského tónu, s ktorým cech, brániaci sa konkurencii, opisuje jednanie miestnych židov, prinesie nám zlorečenie cechu významný vhľad do taktiky židovských krajčírrov, v súvislosti so získaním zákazníka. Vo svojej druhej sťažnosti⁸⁸ krajčírsky cech píše:

---

⁸⁶ MZA_B1_J42_1_folio 288, 295; 22.01.1754; Správa živnostenského subalternu hradištského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

⁸⁷ MZA_B1_J42_1_folio 290-291; bez datovania; Sťažnosť cechu adresovaná CK zemskému úradu pre živnosti a fabriky. Kópia.

⁸⁸ MZA_B1_J42_1_folio 292-293; bez datovania; Prosba cechu krajčírrov v meste Uherský Brod, adresovaná C.K. zemskému úradu pre živnosti a fabriky.

„K nedávnej sťažnosti, ktorú sme na tomto milostivom mieste⁸⁹ podali, musíme ešte náležite dodať, že liechtensteinovský dragúnsky regiment, nám síce nejakú prácu pripustil, keďže ho židia podviedli, najnovšie ale vyšlo najavo, že židovským krajčírom boli v dôsledku svojho ustavičného dotierania a zaliečana⁹⁰ na výrobu zadané vaky a čabraky“ (MZA_J41_1; folio 292).

Krajský živnostenský subaltern, na ktorého sa krajčírsky cech opäť obrátil, popísal situáciu nasledovne⁹¹:

„Keď spomenutý milostivý regiment dostatočne pochopil tento podvod na kvantite i kvalite, [...] následne zadal zhotovenie daných komisných kabátov kresťanským krajčírom, židov však, aj napriek šideniu, ich ustavičné dotieranie a obiehanie doviedlo k tomu, že dostali zakázku na vaky a čabraky“ (MZA_J41_1; folio 294).

Moravský zemský úradu pre živnosti a fabriky v nadväznosti situáciu popísal týmito slovami⁹²:

„Preukázanie podvodu a zlej kvality práce [...] nezabránilo však, aby tým druhým [tzn. židom] následkom ich mnohorakého prosíkania⁹³, žobronenia a obiehania boli k zhotoveniu zadané vaky⁹⁴ a čabraky⁹⁵ pre regiment“ (MZA_J41_1; folio 288 reverz).

Uvedené citáty dokladajú, že židovskí krajčíri museli vynaložiť veľké úsilie, aby zákazku dostali, o to viac, že jej vykonanie bolo v rozpore s platným právom. I keď hlavným argumentom bola výrazne nižšia cena, ukázalo sa, že vo veľkej miere rozhodlo ich usilovné a neochvejné navštevovanie a presviedčanie potenciálneho zákazníka.

---

⁸⁹ C.K. úrad pre živnosti a fabriky.

⁹⁰ V nem. origináli: „*Ueberlaufen und Schmeicheln*“.

⁹¹ MZA_B1_J42_1_folio 289, 294; 22.01.1754; Správa živnostenského subalternu hradištského kraja adresovaná CK úradu pre živnosti a fabriky.

⁹² MZA_B1_J42_1_folio 288, 295; 20.09.1754; Správa Moravského zemského úradu pre živnosti a fabriky adresovaná CK reprezentácii a komore.

⁹³ V nem. origináli „*vielfältiges Betteln und Überlaufen*“.

⁹⁴ V nem. origináli: „*Mantelsack*“.

⁹⁵ Zdobená prikrývka pod konské sedlo.

2.4.4 Pohotovité reagovanie na stav trhu

Mnohé limity, ktoré boli uvalené na ekonomickú činnosť židov, spôsobili, že nevyhnutnou stratégiou pri výkone akejkoľvek ich obchodnej i remeselnej živnosti bola veľká vnímavosť voči pohybu trhu a pripravenosť pohotovo na ne reagovať.

O tom, že táto stratégia si vyžadovala veľkú flexibilitu v zmysle dlhodobejšieho, či krátkodobého prechodu od vykonávania jednej živnosti k druhej, svedčí spis⁹⁶ pojednávajúci sťažnosť mikulovských cechových mäsiarov, podanú na miestnych židov. Keď židia zaznamenali, že ceny hovädzieho dobytku začali klesať, príležitosti sa okamžite chopili nielen židovskí mäsiari, ale aj iní členovia židovskej obce a začali s hovädzím mäsom podnikáť. Ich prax popisuje mäsiarsky cech ako dobre známu skutočnosť:

„Je notoricky známe, že keď začne klesať cena hovädzieho dobytku, a my by sme v našom obchodovaní s mäsom mali nádej na nejaký malý profit, v týchto prípadoch sa stanú zo všetkých mikulovských židov mäsiari“ (AZM_Mikulov_47203; folio 2).

Začali skupovať dobytok, vysekávať ho a viac-menej tajne predávať kresťanom (pozri vyššie, podomový predaj mäsa kresťanom). Keď ceny dobytku začali opäť stúpať, a židom by sa obchod s mäsom už tak nevyplácal, vzdali sa ho:

„Keď dobytok tak ako teraz zdrazí, mikulovskí židia s mäsom hneď obchodovať prestanú a ponechajú ho nám, tak, ako sa už viac raz stalo, že keď sa mäso začalo zdražovať, židia nevysekali ani uncu, ale my sme v tých drahých časoch boli prinútení zásobovať mäsom vojsko“ (AZM_Mikulov_47203; folio 3 reverz).

Ako už bolo uvedené vyššie, takáto prax židov bola v rozpore s platnými právnymi predpismi. Rozsah sťažností, ktoré boli pre pokútny predaj mäsa kresťanom vznesené proti moravským židom, však svedčí o tom, že pre nich musel byť hodný tohto rizika.

Na druhej strane cechy boli prestížnymi organizáciami, ich členovia boli podriadenými prísnemu dohľadu a prestupovanie zákona nebolo medzi nimi mysliteľné. Oproti židom boli cechovní mäsiari oveľa menej flexibilní, aj preto, že boli viazaní záväzkami nielen voči miestnemu kresťanskému obyvateľstvu,

---

⁹⁶ AZM_Mikulov_47203; máj 1749; Sťažnosť kresťanských mäsiarov v Mikulove, adresovaná Moravskému zemskému tribunálu v súvislosti s taxou, ktorú im stanovil Krajský úrad v Brne.

ale vo významnej miere aj voči štátu (pozri vyššie uvedený citát). Bez ohľadu na to, či z výseku profitovali, alebo trčili, a nezávisle od iných okolností, vždy boli povinní zásobovať obyvateľstvo, a v prípade nutnosti i vojsko.

Nezanedbateľnou okolnosťou, ktorá k židovským remeselníkom a obchodníkom priťahovala kresťanských zákazníkov, bol tiež predaj na úver. V archívnom materiáli túto prax dokladá záznam z vypočúvania kresťanských a židovských mäsiarov v obci Ivančice⁹⁷. Židia tu uvádzajú, že predaj mäsa na úver pôsobí v prospech kresťanských konzumentov:

„Kresťanskí mäsiari nemajú z nášho výseku žiadnu škodu a kresťanská obec má skôr úžitok, keďže my židia dávame kresťanom z času na čas mäso aj na úver, čo kresťanský mäsiar nerobí“ (MZA_J41_1; folio 142).

2.4.5 Výroba zakázaných produktov a kamufláž v medziach zákona

Čo sa týka židovských remeselných živností, pretrvávala v 18. storočí podmienka, že ich činnosť nesmela „škodiť“ cechom, resp., že v mieste, kde sa cech nachádzal, nebolo židom dovolené vyrábať pre kresťanov. Napriek tomu, že teda *de jure* mali v tomto období možnosť podnikáť takmer vo všetkých živnostiach, v dôsledku tejto limitácie, zostali aj naďalej vo veľkej miere vytesnení v sférach, ktoré nemali ohrozovať kresťanské cechy. K takým patrili živnosti, zaoberajúce sa artiklami „z druhej ruky“. Medzi nimi mal významné postavenie židovský obchod s obnoseným šatstvom, ktorý na Morave v 18. storočí prekvital. Ako uvádza Bernhard Heilig vo svojej rozsiahlej štúdii (HEILIG 1931: 380), v rámci tohto povoleného odvetvia židia podnikali tak, že predajú cenu takýchto kusov šatstva zvyšovali ich opravením a vylepšením, nezriedka však vyrábali aj nové odevy, ktoré boli vydávané za staré. Takéto výrobky prirodzene nebolo ľahké odhaliť (WINTER 1913: 136).

Podobné príklady takejto vynaliezavej činnosti uvádza Zikmund Winter pre 16. storočie. Zmieňuje sa vtipne, že židia vyspravovali obnosené kožuchy podšitím prvotriednymi dovozovými kožušinami, keďže sami nové kožuchy šiť nesmeli, aby ich potom mohli so ziskom predať:

---

⁹⁷ MZA_B1_J42_1_folio 141 – 142; 1.6.1753; Záznam vypočúvania židovských a kresťanských mäsiarov v obci Ivančice.

„Židé pletli se kožešníkům do řemesla víc, než krejčí; byly o to zvláště v Praze stálé nesnáze, pro kožešníky tím horší, že židé obchodem si dováželi nejlepší kožešiny, a podšívajíce staré kožichy, vylouvali se, že to dělají pro chudé lidi“ (WINTER 1909: 578).

Medzi profesie, ktoré mohli kamuflovať výrobu a predaj nových výrobkov pod záštitou povoleného remesla, patrilo príštipkárstvo, teda opravovanie topánok. Túto skutočnosť dosvedčuje aj sťažnosť⁹⁸ dotknutých cechových obuvníkov v obci Podivín, ktorí boli spomenutí už vyššie. V ich popise praxe niekoľkých, v mieste podnikajúcich židov, nachádzame doklad obratného kľúčkovania medzi štrbinami platných zákonov:

„Pred nejakou dobou tu [v obci Podivín] boli len dvaja majstri, ktorí nemali žiadnu zvláštnu cechovú truhlicu a boli inkorporovaní v Břeclavi s tamojšími. Vtedy sa medzi [miestnych] židov votrel Ber, židovský obuvník z Prahy, a na našich predchodcov sa obrátil s prosbou, aby mu dovolili vykonávať len nejakú príštipkársku prácu pre kresťanov, že im z toho bude k ich úžitku dávať ročne 2 fl., takže mu to títo majstri dovolili“ (MZA_J42_1; folio 392).

Židovský obuvník, ktorý pochádzal z Prahy sa teda uchádzal o prevádzku svojej živnosti v moravskej obci Podivín. Remeselný poriadok z roku 1753⁹⁹ zakazoval židom vyrábať pre kresťanských zákazníkov v tých obciach, kde sa nachádzal príslušný kresťanský cech. V Podivíne, kde sa nachádzali len dvaja kresťanskí obuvnícki majstri, ktorí boli inkorporovaní, avšak pre ich malý počet prislúchali do cechu Břeclavského, bola pravdepodobne šanca pre jeho uplatnenie pomerne

Obr. 3 OBCHODNÍK S POUŽITÝM ŠATSTVOM.
1780, medirytina Daniela Nikolausa Chodowieckeho.

⁹⁸ MZA_B1_J42_1_folio 392-398; 1776, 1772; Sťažnosť kresťanských obuvníckych majstrov v obci Podivín na troch miestnych židovských obuvníkov pre škodenie v remesle. (18.04.1766; Sťažnosť kresťanských obuvníckych majstrov v Podivíne adresovaná Moravskému zemskému guberniu.)

⁹⁹ Remeselný poriadok publikovaný na Morave patentom z 20.02.1753; § 3.

priaznivá. Od dvoch majstrov sa židovskému obuvníkovi podarilo obdržať povolenie na príštipkársku prácu pre kresťanov, ktorá spočívala v látaní a oprave obuvi, pretože riadna obuvnícka práca pre kresťanov by bola chápaná ako škodlivá konkurencia a takéto povolenie by nebol získal. Neskôr sa však židovská výroba rozšírila, a ak aj nie on sám, tak potom ďalší židia, začali vyrábať a predávať kresťanom novú obuv.

2.4.6 Hromadná výroba na sklad

Na lokálnom trhu boli židovskí remeselníci zákonom všeobecne obmedzení len na produkciu pre židovských konzumentov. Výrobu na zákazku smeli židia uskutočňovať iba pre svojich súvercov, ale tento okruh zákazníkov väčšinou nemohol poskytnúť dostatočný odbyt. Ťažiskom odbytu židovských produktov a tovarov boli preto trhy (týždenné a výročné) a ich remeselná produkcia sa musela orientovať týmto spôsobom. Vyžadovalo si to vyrábať „na sklad“, čiže do zásoby, a teda vo väčších počtoch.

Sféra, v ktorej sa výroba na sklad u moravských židov v 18. storočí uplatnila asi v najväčšej miere, bola produkcia odevov. Tento fenomén podrobil detailnej analýze Bernhard Heilig vo štúdiu z roku 1931¹⁰⁰. Konštatuje, že napriek tomu, že v súlade so zákonom boli židovskí krajčíri oprávnení vyrábať nové šaty len na zákazku pre židov, bolo po celej Morave rozšírenou praxou, že židia vyrábali vo veľkom nové šaty, určené na predaj kresťanským zákazníkom na trhoch¹⁰¹. Vrchnosti, pod ochranou ktorých táto výroba prebiehala, pod tlakom cechov obmedzovali na oficiálnej úrovni okruh kresťanských zákazníkov židovských krajčírov na roľnícke obyvateľstvo¹⁰² (HEILIG 1931: 346). Kresťanské cechy oproti tomu, v súlade so svojimi štatútmi, nevyrábali šaty na sklad, ale len na zákazku, a pri tejto praxi zotrvali až do zrušenia cechov v polovici 19. storočia (HEILIG 1931: 333).

¹⁰⁰ „Die Vorläufer der mährischen Konfektionsindustrie in ihrem Kampf mit den Zünften“ (HEILIG 1931).

¹⁰¹ Knieža Ferdinand von Dietrichstein v privilégium, udelenom roku 1656 lipníckym židom, v ktorom im túto prax povoľuje, doslova uviedol, že tak koná „pretože takýto spôsob sa praktikuje po celej zemi“ (HEILIG 1931: 354).

¹⁰² Sťažnosť krajčírskoho cechu v Prostějove adresovaná miestnej vrchnosti, kniežaťu Johannovi Adamovi Andreasovi von Liechtensteinovi približne z roku 1688 uvádza, „Že židia môžu vyrábať nové šaty pre seba ale aj pre roľnícky ľud a môžu ich verejne predávať vo svojej ulici v a mimo svojich domov“ (HEILIG 1931: 343).

Aby bola na sklad orientovaná židovská výroba efektívna, často (nie vždy) vyžadovala väčší počet výrobných síl.

V rámci cechov boli počty odborných kvalifikovaných zamestnancov, tovarišov, do roku 1731¹⁰³ obmedzované zo strany samotnej cechovej organizácie. V dôsledku snahy štátu sprístupniť členstvo v cechoch širšiemu okruhu záujemcov, boli potom od roku 1731 počty cechových tovarišov a majstrov vyňaté spod právomoci cechov a podriadené regulácii štátnych orgánov (v prípade kráľovských miest). V prípade poddanských miest boli ich počty podriadené regulácii miestnej vrchnosti, ktorá však mala povinnosť informovať najvyšší úrad zemskej správy, Zemský tribunál.

V prípade židovských remeselných prevádzok bolo rozhodovanie o počte tovarišov taktiež podriadené vrchnosti, ktorá mohla ich počet limitovať, často na popud a po dohode s vlastnou židovskou obcou (podľa rovnakého princípu, ako v rámci cechov, teda, aby všetci mali šancu na miestny odbyť).

Remeselníci – cechoví, či židovskí, ktorí pripustený počet tovarišov zachovávali, sa cítili praxou nelegitímneho zamestnávania väčšieho počtu tovarišov poškodení. Takúto prax, s cieľom zvýšiť produktivitu, zachytáva spis týkajúci sa židovských príštipkárov v Mikulove¹⁰⁴. Sťažnosť miestnych židovských príštipkárov vrchnosti¹⁰⁵ popisuje situáciu takto:

„Pred niekoľkými rokmi židovský obchodník menom Arron Löbl Holitscher, ktorý je pôvodne odtiaľto, pre seba odkúpil za 2 fl. príštipkárske miesto, to jest [nadobudol ho] ako nevyučení, od miestneho chudobného židovského príštipkára pre jeho zranenie ruky, a zbral tak rovno miesto majstra. Predávajúci však živnosť vykonáva aj naďalej, [a to] s ďalšími dvoma židmi, s dotýčným Arronom Löblom Holitscherom a s miestnym židovským príštipkárom Josephom Chayimom, čím konajú proti privilégium, ktoré nám milostivo udelila kniežacia výsosť. Nielen že každý z nich zamestnáva 4 až 5 cudzích poddaných, ale držia navyše aj ženatých židovských príštipkárskech tovarišov, spolu s ich synmi, ktorí [tovariši] boli z iných miest vyhostení kvôli svojmu zlému správaniu. Kým pre nich títo [cudzí] pracujú, poskytujú im [dotyční príštipkári] pobyt, v niektorých prípadoch [už po] 4, 5 až 6 rokov, čo je v rozpore s cisárskym zákazom“ (AZM_Mikulov_47337).

¹⁰³ Generálny cechový patent Karola VI.

¹⁰⁴ AZM_Mikulov_47337; júl / august 1741.

¹⁰⁵ Knieža Karl von Dietrichstein.

Uvedený text sťažnosti nám v zhustenej forme odhaľuje niekoľko významných informácií. Židovský obchodník Arron Löbl Holitscher, ktorý pôvodne pochádzal z Mikulova, sa vrátil do svojej rodnej obce, kde získal pozíciu príštipkárskeho majstra (jeho meno sa v spise nezmieňuje). Ako zdôrazňujú miestni židovskí majstri, Holitscher toto miesto nenadobudol riadne, vyučením, ako to žiadala litera zákona¹⁰⁶, ale jednoducho jeho odkúpením od chudobného miestneho príštipkára, za cenu 2 fl.¹⁰⁷ Po získaní miesta majstra, Arron svoju živnosť neprevádzkoval sám. Spojil sa s mužom, ktorý mu miesto predal a s ďalším príštipkárom z mikulovskej židovskej obce, Josephom Chaimom. Arron a jeho spoločníci najímali tovarišov a jich synmi, a štyri až päť „cudzích poddaných“, čo bolo v čírom rozpore s kniežacím privilegiom, ktoré dovoľovalo židovským príštipkárskeým majstrom v Mikulove zamestnávať len jedného, a to slobodného tovariša. Zároveň tým prekračovali cisárske nariadenia, zakazujúce židovským obciam prijímať cudzích židov a sťažnosť ich priestupok umocňuje konštatovaním, že niektorým z nich poskytujú pobyt už 4 – 6 rokov. Veľmi dôležitá je zmienka, že zamestnávaní tovariši sú židia, ktorí boli z iných obcí vyhostení z mravných dôvodov. Táto okolnosť naznačuje nízky sociálny status, alebo prinajmenšom ťažkú životnú situáciu, v ktorej sa nachádzali. Je teda veľmi pravdepodobné, že za poskytnutie útočiska a obživy pracovali i za nižšiu cenu, než ako bolo obvyklé.

Židovská výroba, ktoré sa orientovala na sklad, sa riadila výrazne odlišnými pravidlami, ako výroba cechová. V cechoch panovala prísna regulácia počtu výrobkov, ktorá reflektovala bezprostredný dopyt na lokálnom trhu. Prekročenie stanovených limitov zo strany ich členov by bolo chápané ako bezočivé sebaobohacovanie a hrubé porušenie základných cechových princípov.

2.4.7 Najímanie kresťanských pracovných síl do výroby

Pôsobenie židov v remeselných živnostiach malo veľmi často povahu podnikateľskú. Charakteristickým javom bolo, že ich úloha sa sústredila na organizovanie prevádzky a predaj výrobkov, pričom na samotnú výrobu zamestnávali ďalšie osoby. V. Žáček sa vo svojej štúdii vyjadruje k fenoménu židovských remeselných prevádzok takto: „Židom pri tom nešlo ani tak o samotnú

---

¹⁰⁶ Remeselný poriadok pre židov z 20. februára 1753 (HEILIG 1931: 373).

¹⁰⁷ Za sumu 2 fl. bolo v danom období možné kúpiť 8 husí, alebo 20 sliepok, približne 15 kg hovädzieho mäsa či 80 litrov pšenice (NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1964: tab. 16-19).

výrobu [...], ako skôr o obchod s vyrobeným tovarom“ (ŽÁČEK 1933: 172). Organizovanie vlastnej výroby bolo efektívnym spôsobom, ako znížiť cenu obchodného artiklu na minimum.

Pracovnými silami, realizujúcimi vlastnú remeselnú výrobu, neboli len židia, ale často kresťania. Nezanedbateľným faktorom bola v tejto súvislosti skutočnosť, že v mnohých remeslách sa židia vyučiť nemohli (ŽÁČEK 1933: 172), keďže vyučenie v kresťanských cechoch nebolo židom povolené až do vydania tolerančného patentu v roku 1782¹⁰⁸, ale ani potom však nebola táto možnosť využívaná (HEILIG 1931: 375).

Prax zamestnávania kresťanov v židovských remeselných dielňach nebola v 18. storočí ničím novým, pre 16. storočie sa o nej zmieňuje Zikmund Winter:

„V 16. věku škodili cechovním řemeslníkům židé, a to víc než před tím, že nejedno řemeslo provozovali sami a kromě toho, jako od starodávna, najímali si k rozmanitým pracím pokoutní, necechovní dělníky“ (WINTER 1913: 11 – 12).

V 18. storočí využívali vo veľkej miere prácu necechových kresťanských remeselníkov hlavne „židovskí krajčíri“, takže židia, ktorí boli takto označovaní, boli často sami skôr organizátormi výroby a obchodníkmi. Kresťanským remeselníkom, ktorí pre nich pracovali, zadávali hromadnú výrobu nových šiat, ale aj úpravu obnosených odevov, ktoré boli určené pre kresťanských zákazníkov (HEILIG 1931: 346 – 347). Prácu pokútnych kresťanských remeselníkov využívali židia aj na opravu a úpravu iných predmetov „z druhej ruky“, ktoré židia dostali do zástavy, a pretože neboli vyplatené na čas, mohli byť predané. Takéto dodatočné vylepšenia umožnili zastavené predmety predať so ziskom (WINTER 1913: 136).

Z hľadiska platného práva nebolo dobové hodnotenie tohto fenoménu vždy úplne jednoznačné. Existujúci zákaz práce kresťanov pre židov nebol absolútny a bol zameraný dvomi hlavnými smermi: jednak mal zabrániť necechovej práci kresťanov vedľa cechu – fušerstvu; jeho druhým ťažiskom bolo znemožniť, aby kresťania boli vo vzťahu podriadenosti voči židom (služba) a v ich fyzickej blízkosti (spoločné ubytovanie, stravovanie)¹⁰⁹. Keďže z praktických dôvodov nebolo možné spoluprácu židov a kresťanov v hospodárskej sfére úplne vylúčiť, určité druhy prác zostali povolené. Explicitne sa povoľovalo „využívanie pomoci

---

¹⁰⁸ Tolerančný patent Jozefa II., publikovaný pre Moravu 13. februára 1782.

¹⁰⁹ Právnymi a spoločenskými aspektmi zamestnávania kresťanov sa budem zaoberať podrobne v samostatnej kapitole.

od kresťanov¹¹⁰ židom v roku 1725¹¹¹, pričom sa obmedzovalo len na práce¹¹² „slobodné, umelecké, obchodné a mechanické“, ktoré by nevyžadovali podriadené postavenie kresťanov a boli by vykonávané námedznou formou ako práce nádennícke, resp. úkolové¹¹³. Oproti tomu však Komerčný poriadok z roku 1754 židom zamestnávanie kresťanských pomocných síl v remeselných dielňach výslovne zakázal (HEILIG 1931: 375) a tento zákaz zachoval aj Tolerančný patent z roku 1782 (HEILIG 1931: 377).

Bernhard Heilig uvádza názor, že v 2. polovici 18. storočia narastal počet nelegitímnych židovských remeselníkov v dôsledku patentu z roku 1754, ktorý k práci oprávňoval len tých židov, ktorí boli atestovaní ako majstri. Židia, ktorí túto podmienku nespĺnili, tak boli postavení mimo zákon. Autor sa domnieva, že táto skutočnosť podnietila naberanie neoprávnených kresťanských remeselníkov z miest a vidieka, „keďže remeselný dorast v getách bol vždy veľmi slabý“ (HEILIG 1931: 375).

Kresťanských zamestnancov nachádzame v židovských remeselných prevádzkach na rôznych profesijných úrovniach. Často ako odborné sily zastávali pozíciu vedúceho dielne. Uplatňovali sa tu osoby, ktoré sa vyučili v cechu, tovariši a či bývalí cechovní majstri. Týmto spôsobom bol zabezpečený vstup osvedčených technológií do výroby a prevádzka mohla fungovať, aj ak dotýčný prevádzkovateľ sám nebol v remesle vyučený.

V mojom archívnom materiáli tento jav dokumentujú prípady dvoch židov, ktorí mali v nájme panské regály v obciach Bučovice a Slavkov. V roku 1767 prebiehalo v súvislosti s nimi šetrenie¹¹⁴, pretože na oboch bola vznesená žaloba, že prevádzkujú koželužské remeslo, „*bez toho, aby sa mu sami rozumeli*“¹¹⁵ (MZA_J42_1; folio 347). Marcus Moyses bol nájomcom bučovickej koželužne a dvoch paliarní. V koželužni, ktorú mal v nájme už 5 rokov, sám nepracoval, prácu zadával kresťanskému tovarišovi, ktorý bol v remesle vyučený. Marcus,

---

¹¹⁰ V nem. origináli: „*der Christlichen Hülfe Leistung sich zubedienen*“ (MZA_B1_J39_4; folio 3 reverz).

¹¹¹ Patent z 26. novembra 1725.

¹¹² V origináli lat.: „*Operarum Liberalium, Artificialium, Commercialium et Mechanicorum*“ (MZA_B1_J39_4; folio 3 reverz).

¹¹³ Cisársky výnos z 3. decembra 1725 (MZA_B1_J39_4_folio 3 reverz).

¹¹⁴ MZA_J42_1; folio 347 – 352; máj – júl 1767; Sťažnosť na židov Marcusa Moyses a Wolfa, pre prevádzkovanie koželužní bez vyučenia v remesle.

¹¹⁵ V nem. origináli: „*wegen der nicht selbsten verstehen sollenden Leeder Ausarbeitung.*“ MZA_J42_1; folio 347, 352; 07.08.1767; Správa brnenského krajského hajtmána o vyšetrovaní židovských nájomcov koželužní v Bučovicach a v Slavkove, adresovaná CK reprezentácii a komore.

podľa svojej výpovede¹¹⁶, v garbiarskom remesle vyučený nebol, a ani ho neovládal, učil sa ho od tovariša:

„Po prvé: Ako dlho máte Bučovickú garbiareň v prenájme?

Odpoveď: Päť rokov.

Po ďalšie: Vyrábaniu koží ste sa vyučili?

Odpoveď:: Nie! Ale teraz sa to aj sám učím.

Po tretie: Ako môžete vykonávať remeslo, keď ste sa ho nevyučili, nemáte snád' pri sebe kresťanského tovariša, a ako dlho je u vás v práci?

Odpoveď: Mám kresťanského tovariša, ktorý len pracuje, volá sa Joseph Witek, on ma (to) naučil. Vyučil sa v Prostějove, a vraj je z Litoveli, je ženatý, a ja sa od neho učím. Býva celkom sám v kniežacej garbiarni už ¼ roku, a u mňa v práci je vyše roka, a okrem tejto garbiarne mám ešte dve vínopaliarne, kde bývam.

Po štvrté: Odkiaľ máte dovolené držať kresťanských tovarišov, keďže kresťania u židov bývať nemajú?

Odpoveď: Tento tovariš nemá u mňa ani stravu, ani byt, ale býva odlúčene, v kniežacej garbiarni.

Po piate: Bolo vám známe, že ako nevyučení muži garbiarske remeslo vykonávať nesmiete, a komu platíte živnostenský poplatok¹¹⁷?

Odpoveď: Nebolo mi známe. A živnostenský poplatok [odvádzam] bučovickej mestskej rade, ročne 10 xr., keďže bučovická mestská rada má živnostenský poplatok v prenájme.

Po šieste: Keď sa teraz garbiarskemu remeslu učíte, odvážite sa tvrdiť, že sa mu rozumiete?

Odpoveď: Nechcem to tvrdiť, riadne mu nerozumiem, takže pracovať nemôžem.

Po siedme: O skúške ste teda nič nevedel. Čo dávate kresťanskému tovarišovi denne?

Odpoveď: O tomto všetkom nič neviem a o skúške mi nikto nič nepovedal, v tejto garbiarni boli židia ako ja už aj pred 100 rokmi a nikdy neboli skúšaní. Kresťanskému tovarišovi som dával denne 20 xr. a jeho žene 10 xr. (MZA_J42_1; folio 348 – 350).

Na rovnaké otázky krajskému hajtmanovi odpovedal aj Wolf Jekef, ktorý mal už 3½ roka v nájme koželužňu v Slavkove. Garbiarske remeslo síce ovládal, pretože sa ho vyučil od rodičov, ale pre fyzickú slabosť, pravdepodobne

¹¹⁶ MZA_J42_1; folio 348 – 350; 13.07.1767; Záznam vypočúvania uskutočneného brnenským krajským hajtmanom.

¹¹⁷ V nem. origináli: „Gewerbsbeytrag“.

pokročilý vek, ho sám nevykonával. Rovnako, ako v predošlom prípade bučovického nájocu, aj Wolf Jekel si na prácu najímal kresťanského tovariša. Vo svojej výpovedi hovorí: „*Na [garbiarsku] prácu som prislabý, i keď [živnosť] vykonávam, na prácu mám však kresťanského tovariša, bol majstrom v Českých Budejoviach*“ (MZA_J42_1; folio 350).

Tieto prípady sú pre veľmi zaujímavé, pretože priebeh šetrenia dokladá, že koncept prevádzkovateľa živnosti, ktorý sám danú profesiu neovláda, bol v kresťanskom prostredí neobvyklý. Svedčí o tom neistota úradníkov v súvislosti s hodnotením, či je nutné, aby títo židia absolvovali majstrovskú skúšku, ktorá bola od roku 1753¹¹⁸ pre židov pre výkon remesla povinná. Brnenský C.K. komerčný subaltern, ktorý si za daných okolností so situáciu nevedel rady a prosil o poučenie ohľadom postupu C.K. komerčného koncesu, vo svojom liste¹¹⁹ píše doslova: „*v tomto prípade som s veľkým úsilím hľadal vo svojich aktách, nepodarilo sa mi však nič vypátrať*“ (MZA_J42_1; folio 355 reverz). Jeho zmätenie sa týkalo takisto oprávnenosti, či neoprávnenosti zamestnávania kresťanov v týchto remeselných prevádzkach. C.K. komerčný konces, ktorému záležitosť tiež nebola jasná, sa s touto otázkou ďalej obrátilo na C.K. moravské zemské gubernium:

„Milostivé C. K. zemské gubernium sa dozvie z tu pripojenej správy brnenského krajského subalterna, ktorý v mieste dáva podanie, o tom, že dvaja židovskí nájomcovia panských kožiarní v Bučoviach a Slavkove, menom Marcus Josef a Jekel, podľa židovského Remeselného poriadku z 20. februára 1753 nemôžu byť skúšaní, lebo sami sa vypracovávaní kože nerozumejú. Každý z nich však drží na vypracovávanie koží kresťanského tovariša [...]. Na základe toho prosí o poučenie o tom, ako s týmito dvoma tunajšími židovskými nájomcami kožiarní postupovať ohľadom skúšky, keby sa sami vypracovávaní koží nerozumeli, a ďalej či by týmto židom mohlo byť dovolené držať kresťanských tovarišov?“ (MZA_J42_1; folio 355 reverz).

Celkom jasne tu vidíme, že židovskí nájomcovia si boli dobre vedomí zásadných právnych predpisov, podľa ktorých kresťania, vykonávajúci prácu pre židov, nesmeli s nimi bývať, ani sa stravovať, ani im byť podriadení, a v súlade s tým aj vypovedali.

¹¹⁸ Remeselný poriadok, vydaný pre moravské židovstvo 20. februára 1753 („*Handwerksordnung vom 20. Febr. 1753, für die jüdischen Professionisten und Handelsleute in Mähren*“).

¹¹⁹ MZA_J42_1; folio 355 – 356; 09.05.1767; Správa komerčného subalterna brnenského kraja, adresovaná komerčnému koncesovi.

C.K. komerčný konces preto musel konštatovať¹²⁰, že: „*títo kresťanskí garbiarski tovariši však údajne u žiadneho z oboch menovaných židovských nájomcov nemali ani stravu, ani nocľah, ale boli týmito židmi týždenne vyplácaní*“ (MZA_J42_1; folio 353). Dokument, ktorý by podával konečné stanovisko v tejto veci žiaľ k dispozícii nemáme.

Židovskí prevádzkovatelia remeselných prevádzok poskytovali možnosť zamestnania kresťanským remeselníkom, ktorí z rôznych dôvodov neboli členmi cechu. Továriši, ktorí sa rozišli so svojím cechom a nemali právo vykonávať remeslo, boli označovaní ako „stolíři“ (ŽÁČEK 1933: 172). Skutočnosti, ktoré cechy chápali ako nezlučiteľné s členstvom v ich organizácii, neboli pre židovských prevádzkovateľov pri zamestnávaní kresťanských remeselníkov zábranou. V židovských prevádzkach tak dostali príležitosť na uplatnenie a adekvátny príjem vyučené osoby, ktoré pre prekročenie rôznych cechových štandardov v morálnej a pracovnej oblasti u riadneho kresťanského zamestnávateľa – majstra – nemohli zotrvať.

Židia dávali šancu na zamestnanie taktiež ženatým tovarišom. Tento jav zaznamenáva už pre 16. storočie¹²¹ vo svojom diele Zikmund Winter:

„Mnohý z těch tovaryšů, kárník [putující s rodinou a s károu] i svobodný, přišed do pražských měst, rovnou vstěhoval se do Židů a pracoval, jakoby mistr byl, pro židy, pro jejich obchod tarmarečný“ (WINTER 1913: 342).

V hore uvedenom zázname z vypočúvania židovského nájomcu koželužne v obci Bučovice sa zmieňuje ženatý garbiarsky tovariš, ktorý tu pracoval aj so svojou manželkou.

Uvedený dokument prináša tiež údaje ku mzdovým pomerom kresťanských tovarišov, zamestnávaných židovskými zamestnávateľmi. V zmienenom prípade dostával tovariš sám dennú mzdu 20 xr., jeho žena 10 xr. Odborná literatúra poskytuje len skromné možnosti porovnania. Tabuľky miezd a cien Emanuely Nohejlovej-Prátovej uvádzajú vo vzťahu k cechovým remeselníkom u murárskeho majstra v roku 1764 dennú mzdu 24 xr., u murárskeho tovariša potom 18 xr. a v roku 1773 u tesárskeho majstra 15 xr. (NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1964: tab. 17 – 18).

¹²⁰ MZA_J42_1; folio 353 – 354; 29.05.1767; Správa C.K. komerčného koncesia Moravskému zemskému guberniu.

¹²¹ Winter uvádza, že práve v 16. storočí sa počet ženatých tovarišov zvýšil, príčinou čoho bolo výrazné sťažovanie prístupu tovarišov k riadnemu majstrovstvu (WINTER 1913: 342).

Tieto údaje svedčia prinajmenšom o tom, že mzdové pomery kresťanských tovarišov u židov boli štandardné.

Kresťania boli v židovských remeselných dielňach zamestnávaní aj na nižších pozíciách ako pomocné sily. Vo vzťahu ku krajčírskym dielňam, kde bolo potrebných veľa pomocných síl, Heilig uvádza, že väčšinu z nich tvorili kresťania (HEILIG 1931: 377).

Prečo v situácii, keď priestor pre profesijné uplatnenie židov bol stiesnený a ďalej obmedzovaný, nesaturovali potrebu pracovných síl z vlastných radov? Domnievam sa, že vysvetlenie spočíva predovšetkým v nerentabilite týchto pracovných pozícií. Ako som vyššie popísala, na židov pôsobil z mnohých strán tlak, ktorý ich nútil zarábať čo najviac, aby boli schopní odvádzať povinné dávky a kontribúcie. Zamestnanie, ktoré túto podmienku nedokázalo uspokojivo splniť, tak bolo bezperspektívne a predstavovalo krajné riešenie. Túto interpretáciu podporuje aj zmienka, ktorú veľmi okrajovo uvádza Heilig, že židovských osôb, ktoré vykonávali pomocné práce v remeselnej (krajčírskych) dielni, bolo málo a išlo o výlučne o chudobných židov (HEILIG 1931: 377). V rovnakom duchu sa vyjadril v polovici 18. storočia vrchnostenský úradník z Plumlova, podľa ktorého sa tieto židovské pracovné sily regrutovali len z „chudobných, nemanželsky narodených“ osôb (HEILIG 1931: 375, 377), čiže ľudí na ekonomickom, ale aj sociálnom okraji židovského spoločenstva.

Keďže sa moravskí židia nachádzali v poddanských mestách, nevôľa miestnych kresťanských cechov nepredstavovala tak veľké nebezpečenstvo. Miestna vrchnosť, ktorej židia priamo podliehali, a ktorej z ich podnikania plynuli nemalé zisky, držala nad nimi ochrannú ruku, voči cechom i štátnym úradom, a aj zamestnávanie kresťanov v židovských prevádzkach často tolerovala.

2.4.8 Znížená kvalita produktov

Zmienili sme sa zatiaľ o rôznych spôsoboch, akými židia mohli docieľiť zvýšenie svojho zisku pri remeselnej výrobe. Ďalší nezanedbateľný a v dobovom kontexte kontraverzný aspekt úzko súvisí s produkciou výrobkov na sklad a so zamestnávaním mimocechových kresťanských remeselníkov, o ktorom bola reč vyššie. V dobovom hodnotení produkcie židovských remeselných dielní sa ako veľmi obvyklý prvok vyskytuje poukazovanie na nekvalitu výrobkov. Zlá úroveň výrobkov, resp. horšia, než výrobky kresťanských cechov, bola pripisovaná na jednej strane

nedostatočnosti remeselných kvalít vlastných výrobcov, a na strane druhej zníženým nárokom na úroveň remeselnej práce zo strany židovských prevádzkovateľov.

Čo sa týka prvého uvedeného aspektu, dobové názory videli doklad nedostatočnosti kresťanských remeselníkov, pracujúcich pre židov, v skutočnosti, že títo boli zo svojich cechov vypovedaní. Hajtman znojemského kraja vo svojom posudku¹²² z roku 1719 v súvislosti s kresťanskými remeselníkmi, zamestnávanými v židovských koželužniach, zdôraznil, že:

„v remesle sa zle správajú, a keďže nemôžu nájsť iné zamestnanie, dávajú sa najímať od židov. Títo kresťanskí remeselníci, ktorí sú bez miesta, dokážu židom v ich požiadavkách vyhovieť, pretože židom na dokonalom vypracovaní kože až tak nezáleží“ (ŽÁČEK 1933: 172).

Nedobrá remeselná úroveň výrobkov sa pripisovala taktiež židovským remeselníkom, ktorí produkty zhotovovali sami. Deklarovaná tendencia k nekvalite výroby zo strany židovských remeselníkov, i židovských prevádzkovateľov výroby¹²³, sa odôvodňovala v zásade dvoma spôsobmi, ktoré mohli byť skombinované. Bola to jednak nemožnosť „riadneho“ vyučenia, vyplývajúcej zo zákazu vyučenia sa v kresťanskom cechu¹²⁴, na základe ktorého by židia získali „správne“ zručnosti a návyky. Tým druhým odôvodnením, s ktorým sa veľmi často stretávame hlavne v sťažnostiach kresťanských cechov, bol ignorantský a neúctivý prístup židov voči zákazníkovi, a jeho právu na kvalitný výrobok, vyplývajúci z bezohľadnej ziskuchtivosti židov, ktorá mala byť pre nich charakteristická¹²⁵.

Aj viedenské vládne kruhy „boli presvedčené, že remeslá židovským zasahovaním príliš trpia, pretože vraj židia vykonávajú všetko povrchné a ledabolo“ (ŽÁČEK 1933: 172). Tento koncept bol veľmi rozšírený. Napríklad v cechových

---

¹²² Posudok hajtmána znojemského kraja, Karla de Souches, ku stavu koželužní v kraji znojemskom kraji, z roku 1719.

¹²³ Tak vyznieva napr. aj názor hajtmána uherskohradištského kraja, ktorý sa v roku 1719 vyjadril k návrhu vylepšiť kvalitu práce v moravských koželužniach riadených židmi, tým, že by tu bolo dovolené pracovať len kresťanom. Hajtman sa domnieva, že toto opatrenie nie je nutné, predstavoval si, že k dosiahnutiu lepšej kvality práce by stačil dohľad kresťanských cechových majstrov (ŽÁČEK 1933: 176).

¹²⁴ De jure do roku 1782 (Tolerančný patent Jozefa II., pozri vyššie).

¹²⁵ Porovnaj: dobrozdanie hajtmána pferovského kraja z roku 1719, ktorý „hlavných škodcov v obchode s kožami videl predovšetkým v podvodnom a nepoctivom postupe židov pri výrobe a v ich zisťnosti“ (ŽÁČEK 1933: 175).

artikuloch¹²⁶ moravskokrumlovských mäsiarov nachádzame zmienku, že „Židia, ktorí sa považujú [...] za neschopných poriadne vykonávať remeslo¹²⁷, majú kvôli právu a spravodlivosti a z moci svojich slobôd, vysekávať mäso medzi sebou, nie však pre kresťanov“ (MZA_J42_1; folio 138).

Čo sa týka zlej kvality produktov, resp. tovaru predávaného židmi, bol najagresívnejšie a najpoburujúcejšie napádaný výsek mäsa. Kritika kresťanských mäsiarskych cechov veľmi často obviňovala židov nielen z podvodov na váhe, ako som sa zmienila vyššie, ale aj z predaja nedobrého mäsa. Vysvetlenia, ktoré cechy na margo tohto údajného konania židov podávali, tvoria spektrum, siahajúce od klamania zákazníka z čírej vypočítavosti, až po zlomyseľné, škodlivé manipulovanie s mäsom, za účelom potupenia a poškodenia kresťanov. Miernejšie z týchto hlasov sa ozývajú napr. v sťažnosti¹²⁸ kresťanských mäsiarov v Prostějove:

„ziskuchtivosť niektorých židovských mäsiarov je tak veľká, [...] že mnohokrát v tom či onom dobytčou nákazou zasiahnutom mieste tajne kúpia dobytok za malý peniaz a mäso z neho predajú kresťanom“ (MZA_B1_J42_1; folio 197 reverz – 198).

Nasledovné ukážky dobových dokumentov prezentujú, oproti tomu oveľa radikálnejšie postoje: Z roku 1753 pochádza popis škodlivého pôsobenia židovských mäsiarov v obci Kojetín, z pera predstaveného živnostenského úradu¹²⁹:

„Nedávno sa stalo, že židovským mäsiarom bolo do komisie odobrané skazené mäso, a bolo [ukázané] pred cechovým zhromaždením, pri ktorom som bol z titulu úradnej povinnosti tiež prítomný, a tak som videl, že [mäso] muselo byť hodené psom, aby verejnosť nebola podvedená. Takéto nezodpovedné konanie bezostyšne praktikuje ziskuchtivá a nesvedomitá židovská svoloč dennodenne, a pokiaľ sa tomuto zlu nebude predchádzať, nielenže bude enormne podvedená verejnosť, ale aj tunajší cechovní mäsiarski majstri upadnú celkom do skazy“ (MZA_B1_J42_1; folio 207).

¹²⁶ folio 138-139; 1753; Výťah z cechových artikuloz mäsiarov v Moravskom Krumlove.

¹²⁷ V nem. origináli: „als untüchtig des Handwercks“.

¹²⁸ MZA_B1_J42_1, folio 197 – 202; nedatované, asi 1753; Sťažnosť prostejovských mäsiarov adresovaná inšpekcii CK úradu pre živnosti a fabriky.

¹²⁹ MZA_B1_J42_1, folio 207; 29.03.1753; Joseph Frantz Zielatowsky, predstavený živnostenského úradu, vydáva osvedčenie o praxi židovských mäsiarov v Kojetíne.

Osvedčenie¹³⁰, ktoré vydal v roku 1749 richtár dediny Mišovice v panstve Moravský Krumlov, zmieňuje zlú skúsenosť miestnych obyvateľov s židovským mäsiarom, ktorý mal (v roku 1745) predávať mäso z chorého zvierat'a. Povšimnutiahodná je tu okolnosť, že tento dokument, bol použitý ako dôkaz proti miestnym židom ešte v roku 1753, teda osem rokov po tom, čo sa inkriminovaná udalosť odohrala:

„V septembri roku 1745 žid menom Lazarus, ktorého tunajšia židovská obec prijala ako mäsiara, porazil infikovaného výkrmného vola, ktorého zakúpil v Miroslavi, a okrem 75 libier ho vysekal susedstvu. Keďže faktum vyšlo dostatočne preukázateľne najavo, uvedený žid Lazarus musel na základe vysokokniežacieho nariadenia, nielen odniesť zvyšných 75 libier porazeného infikovaného vola naspäť do Miroslavi, ale kvôli svojmu zločinu musel dedinu bezodkladne opustiť“ (MZA_J42_1; folio 136).

V roku 1753 uskutočnil znojemský krajský hajtman šetrenie¹³¹, ktoré malo objasniť pomery medzi miestnymi židovskými a kresťanskými mäsiarmi v Moravskom Krumlove a vyhodnotiť možnosti zmieru. U tunajšej mestskej rady zaznamenal hajtman toto presvedčenie, ktoré má dokonca zjavné prvky démonizovania židov:

„Každopádne je notoricky známe, že židia s mäsom, ktoré majú vysekávať pre kresťanov, nakladajú nečisto, resp. ho popľúvajú, hovoria nad ním určité zariekadlo¹³², dokonca [robia] aj to, že [ho] okyslia vínom, a že do čerstvo porazeného teplého vola strkajú nečisté ruky, ba aj deti so svrabom“ (MZA_J42_1; folio 133 reverz).

V ďalšom, detailnejšom popise hore uvedených odpudivých praktík židov uvádza dotyčný krajský hajtman nechutné podrobnosti, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou boli upravené aj jeho vlastnou „básnickou licenciou“. V správe¹³³ zo šetrenia píše Inšpekcii C.K. zemskeho úradu pre živnosti a fabriky nasledovné:

---

¹³⁰ MZA_B1_J42_1; folio 136; 01.06.1753; Osvedčenie vydané richtárom dediny Mišovice z 09.07.1749; Dokument tu v overenej kópii.

¹³¹ MZA_J42_1; folio 133, 140; 01.06.1753; Záznam z šetrenia, ktoré uskutočnil hajtman znojemskeho kraja, Felix Valentin Constantin, ako príloha k správe adresovanej Inšpekcii C.K. zemskeho úradu pre živnosti a fabriky.

¹³² V nem. origináli: „Spruch“.

¹³³ MZA_J42_1; folio 132, 151; 08.07.1753; Správa hajtmána znojemskeho kraja, Felixa Valentina Constantina adresovaná Inšpekcii C.K. úradu pre živnosti a fabriky.

„Na židov plynú sťažnosti, že s mäsom, ktoré odovzdávajú kresťanskej obci, zaobchádzajú svinsky a ohavne, a síce: Keď majú deti s leprou či svrabom, čo u židovstva nie je nič nové, tak dieťa položia do čerstvo otvoreného voľa, ba dokonca mäso určené kresťanom s.r.¹³⁴ oplývajú, et salvo respectu očúrávajú, takže kresťan z takého svinstva [...] môže dostať chorobu. Je beztak notoricky známe, že žid je podvodné zviera, a za peniaze nedá ani polovičnú váhu, ohľadom čoho sme práve dostali žalobu, dokonca že vysekávajú infikované mäso, čo môže jasne viesť ku vzniku nákazlivých chorôb“ (MZA_J42_1; folio 132, 151).

V rovnakom duchu sa nesú obvinenia, ktoré vo svojich dielach o českých zemiach v ranom novoveku zmieňuje aj Zikmund Winter. Uvádza prípad zo 17. storočia, kedy staropražský cech mäsiarov potrestal jedného zo svojich členov za to, že nakupoval volské črevá na klobásy u židov. Podľa cechu bolo „v židoch vraj všetko nezdravé a nečisté“. Winter tu však zároveň zdôrazňuje nepravdepodobnosť tohto tvrdenia:

„Na tomto mieste však s pravdou jest oznámiti, že i židovští řezníci bývali od svých představených k čistotě připuzováni. Nepomohlo-li dobré slovo, bývali nečistí řezníci židovští odsuzováni k mrskání kterýž trest slul u nich malkus“ (WINTER 1892: 295).

Základnú príčinu toho, prečo židmi vysekávané mäso bolo po stránke kvality zo všetkých židovských produktov najprudšie kritizované, vidím v skutočnosti, že spomedzi všetkých remesiel, v ktorých sa židia a kresťania stretávali v konkurenčných zápasoch, predstavovali židia z pohľadu kresťanských cechov práve v mäsiarstve najnebezpečnejšiu konkurenciu. Mäsiarstvo mali Židia dovolené vykonávať vždy, pretože zabezpečenie košer mäsa vyplývalo z ich náboženských potrieb. Táto požiadavka bola zo strany štátnej legislatívy i vrchností vždy rešpektovaná, pretože bola súčasťou základného práva, ktoré bolo židom zaručené, teda práva na vykonávanie svojho náboženstva. Zároveň, ako dosvedčuje bohatý archívny materiál, pojednávajúci o konkurenčnom boji kresťanských a židovských mäsiarov, židovský výsek mäsa nebolo takmer možné obmedziť výlučne na židovských zákazníkov. Bez zvládnutia veľmi špeciálnej technológie výseku, na ktorú bolo treba odborníka, bola pre židov ako košer použiteľná len predná časť dobytky. Židovskí mäsiari tak produkovali logicky takmer rovnaké

---

¹³⁴ Čítaj: „Salvo respectu“ – s prepáčením.

množstvo mäsa, ktoré mohli konzumovať a kupovať len kresťania a táto prax sa napriek mnohým útokom kresťanských cechových mäsiarov zachovávala vo väčšine moravských obcí.

Zdá sa pochopiteľné, prečo sa najhoršie obvinenia židov týkali práve kvality mäsa. Keďže sa jednalo o požívatinu, poskytovalo mäso možnosť konzumentom uškodiť nielen finančne, ale aj fyzicky. Za nezanedbateľnú skutočnosť v tejto súvislosti považujem, že surové mäso, podobne ako krv, predstavovalo mocnú substanciu v magických predstavách (pozri vyššie, obvinenie židov zo zaklínania mäsa). Domnievam sa, že obvinenia židov zo zámerného predaja nehodného mäsa kresťanom, s cieľom im poškodiť, mali charakter fám, rovnakého rázu, ako mnohé iné obvinenia z nečistých, obscénnych praktík, nadobúdajúce až rituálny charakter, ktoré boli židom pripisované už od stredoveku. Tieto obvinenia evokovali tradičné stereotypné obrazy židov, ako nepriateľov a podlých škodcov kresťanstva. Na jednej strane mohli reflektovať skutočný pociťovaný odpor voči židom a vnútorné presvedčenie žalobcov. Na strane druhej však predstavovali obvinenia takéhoto charakteru racionálne využitie veľmi pôsobivého prostriedku, ktorý mal vyvolať odpor a strach kresťanského obyvateľstva, za účelom zamedziť židom predaj kresťanským zákazníkom.

Odhliadnúc od obvinení tohto rázu, sa nazdávam, že kritika kvality výrobkov židovských remeselných prevádzok v porovnaní s produktmi cechov, mala určite aj svoj reálny základ. V židovských dielňach neexistovala prísna kontrola kvality a spôsobu výroby, ktorá vládla v cechoch. Aby sa mohli živnosti udržať pri živote, museli produkovať a predávať so ziskom. Ako sme videli, spôsob, akým docielili ziskovosť svojho podnikania, bolo zvýšenie obratu svojich produktov, predajom za nižšie ceny. V takomto prípade bolo nutné zvýšiť produkciu (výroba na sklad) s nižšími nákladmi, čo sa docielilo aj šetrením na surovinách a zodpovedajúcim výberom pracovných síl. Karta, na ktorú väčšina židovských remeselníkov stavila, bol odbyt chudobnému kresťanskému obyvateľstvu, pre ktoré bola podstatná nižšia cena židovských výrobkov, ktoré ochotne kupovalo napriek tomu, že v dobovom meradle často nedosahovali prvotriednu kvalitu.

Ako výrečný príklad takto zameranej židovskej výroby posluží prípad mikulovských židovských krajčírov, ktorí vyrábali lacnejšiu verziu kožených nohavíc, na Morave všeobecne rozšírených a veľmi obľúbených. Na ich výrobu využívali pritom lacnejší, nepravý materiál, irchu a padlicu, ale aj odlišný druh šitia. Spôsob, akým sa o nich vyjadrovali cechoví garbiari, a to, že sa jedná o nohavice „*nepravé, ale použiteľné*“ (HEILIG 1931: 385), jasne a vtipne vyjadruje povahu výrobkov židovských remeselných dielní, saturujúcich „ľudový“ konzum.

3

Demografické a hospodárske stratégie židovských rodín – štúdia na prípade židovskej komunity v meste Uherský Ostroh v roku 1727

3.1 Bádanie židovskej rodiny a domácnosti a problematika pramennej bázy

Nájsť materiál pre štúdium židovskej rodiny pre 18. storočie je úloha prinajmenšom náročná, a to predovšetkým kvôli nedostatku archívnych prameňov. Ak pominieme dokumenty, poskytujúce predovšetkým dáta kvantitatívneho charakteru, ako sú spisy židov (ktorým sa tu budem venovať), relevantná pramenná báza sa scvrkne do mikroskopických rozmerov. Záležitosti rodinného života prenikli do úradných dokumentov len zriedka, a to hlavne v prípadoch, keď sa stali predmetom sporu. Vo veľkej väčšine boli tieto sporné záležitosti v skúmanom období riešené a vyriešené na úrovni jednotlivých židovských obcí, v rámci ich autonómnej samosprávy. Ako je všeobecne známe, a ako som už zdôraznila v úvode práce, agendy židovských obcí boli zdecimované, podobne ako ich členovia, a tak každý jeden dokument, ktorý sa zachoval, je mimoriadne cenným a jedinečným zdrojom informácií. Jedine o sporoch, ktoré sa z nejakého dôvodu vymykali z kompetencií židovskej samosprávy, sa viedli záznamy na vyšších úradných miestach. K vyšším inštanciam boli postúpené hlavne odvolania proti rozhodnutiam, vydaným na úrovni židovskej obce, či vrchnostenskej správy, spory, v ktorých bola zahrnutá aj vrchnosť, podozrenia z kriminálnych činov atď. Zjednodušene je možné povedať, že čím mala daná vec vážnejší a konfliktnejší charakter, tým viac inštitúcií bolo do nej zapojených, o to rozsiahlejšia bola úradná korešpondencia, a teda, o to väčšia je aj šanca, že sa nám zachoval archívny materiál.

Absencia materiálu, ktorý by v prvom pláne zaznamenával informácie v súvislosti s židovskými rodinami, je dozaista jednou z hlavných príčin, prečo je táto pôda takmer nedotknutá. Problematika rodiny a každodenného života židovských spoločenstiev vôbec, je možno práve preto pre bádateľa výzvou. V situácii, keď nemáme k dispozícii klasické pramene, akými bývajú napr. denníky a pamäte, sme skutočne odkázaní na úpornú snahu a výdrž v dôkladnom archívnom výskume a na hľadanie ihiel v kopách sena. Preto aj čiastkové informácie, jednotlivosti a zlomky, ktoré sa mi podarilo v priebehu vlastného rozsiahleho archívneho výskumu v súvislosti s problematikou židovskej rodiny a domácnosti nazbierať, je nutné chápať v týchto rámcoch.

3.2 Stav historického bádania problematiky židovskej rodiny a domácnosti v českých zemiach

Demografické dáta, vo vzťahu k židovským komunitám českých zemí v 18. storočí, i špecificky Moravy, boli využité v odbornej literatúre často. Čerpajú predovšetkým z rôznych súpisov židov, ktorých realizácia bola zadaná štátom, či miestnou vrchnosťou. Dá sa povedať, že žiadna fundovaná práca, zaoberajúca židovskými spoločenstvami, tento druh prameňa neobíde. Vo všeobecnosti však možno povedať, že demografické dáta z týchto zdrojov, sú aj vo väčšine odborných prác využívané len ako určité oporné body, ktoré majú spoľahlivo doložiť veľkosť komunity, nárast či pokles miestnej židovskej populácie, rozsah a štruktúru osídlenia, či profesijnú skladbu spoločenstva. Na druhej strane býva často uplatnenie týchto dát čisto ilustratívneho charakteru, na ich podklade sa vytvárajú rozličné prehľady a zoznamy, s ktorými sa však ďalej nepracuje. Čo pri spracovaní týchto prameňov, poskytujúcich demografické dáta, väčšinou celkom chýba, je sociálna analýza.

Jednou z príčin nedostatku hĺbkového spracovania demografických dát, týkajúcich sa židovských spoločenstiev v danom období, je situácia, súvisiaca so spektrom archívnych prameňov, ktoré máme k dispozícii. Významnou prekážkou každého demograficky zameraného bádania židovských komunit v českých zemiach (ale aj iných krajinách rakúskej monarchie), v obdobiach predchádzajúcich vládu Jozefa II., je absencia tak zásadného prameňa, akým sú matriky. *„Pokusy o evidenciu židovského obyvateľstva v českých zemiach (zo strany štátu) sa datujú do 30. rokov*

18. storočia a boli vedené snahou obmedziť počet židovských rodín v zemi prísnymi sobášnymi predpismi.“ V roku 1734 vyšlo nariadenie¹, podľa ktorého mali židovské obce viesť oficiálne knihy obriezok pre chlapcov a knihy narodených pre dievčatá. Toto nariadenie, ale ani ďalšie dve, ktoré nasledovali v rokoch 1766² a 1783, však v praxi neboli rešpektované³. V tomto smere bol účinným až patent Jozefa II. z 20.2.1784, ktorý nariadil zavedenie matrík kresťanskému i židovskému obyvateľstvu⁴. Jeho nariadenie bolo v praxi plne dodržiavané, a tak prvé židovské matriky pochádzajú až tohto roku (KUKÁNOVÁ 1992:105 – 106). Hĺbkovým, multidisciplinárne zameraným, historicko-demografickým bádáním židovských matrík, počnúc práve ich najrannejším obdobím, sa zaoberá Doc. PhDr. Ludmila Nesládková, CSc.⁵ Jej výskum je prvým, ktorý vo vzťahu k židovským spoločenstvám českých zemí spracováva a vyhodnocuje aj demografické dáta pre 18. storočie. V súvislosti s moravským židovstvom 18. storočia je z jej publikácií doteraz snáď najvýznamnejšia práca „Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů“⁶, ktorej náležia mnohé superlatívy. Práca je zameraná na komparáciu prirodzeného pohybu⁷ kresťanského a židovského obyvateľstva v období 1784 – 1850, a jej cieľom bolo zachytiť vzťah kultúrnych špecifík týchto skupín a ich odlišného existenčného základu, voči utváraniu rodiny a jej reprodukci (NESLÁDKOVÁ 2003: 5).

Popri nesmierne prínosnému bádaniu Ludmily Nesládkovej, zostáva obdobie do 80. rokov 18. storočia, vo vzťahu k židovskej populácii v českých zemiach, teda aj naďalej nepokryté. Príspevkom k poznaniu židovskej rodiny a domácnosti v danom období, ktoré predchádzalo vláde Jozefa II., a na ktoré sa zameriava celá dizertačná práca, má byť práve táto kapitola.

---

¹ Dvorský dekrét z 31.5.1734. Tieto záznamy mali slúžiť, ako podklad pre vystavenie osvedčenia o veku, ktorého predloženie bolo týmto nariadením stanovené ako podmienka pre uzavretie manželstva.

² Nariadenie z 31.5.1734. bolo opätovne publikované 27.1.1766; Guberniálne nariadenie z 08.10.1783.

³ Riadne knihy obriezok sa nevedli, rabíni si zapisovali len počty obrezaných chlapcov do poznámkových kníh.

⁴ Židovské matriky mali viesť rabíni daných obcí a v prípade osamelo žijúcich rodín rabín najbližšej židovskej obce.

⁵ V súčasnosti pôsobí na Katedre histórie, Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity v Ostrave.

⁶ Nesládková, Ludmila, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha: Česká demografická společnost, 2003

⁷ V českej terminológii: „*přirozná měna obyvatelstva*“.

3.3 Židovská rodina a domácnost' v meste Uherský Ostroh podľa súpisov z roku 1727

Hlavnou časťou tejto kapitoly, zaoberajúcej sa problematikou židovskej rodiny a domácnosti, je prípadová štúdia, zameraná na židovskú obec v mestečku Uherský Ostroh (v súčasnosti okres Uherské Hradiště), založená na analýze súpisov miestnych židov z roku 1727. Cieľom štúdie je čo možno najvyčerpávajúcejším spôsobom využiť tieto súpisy, ako zdroj demografických údajov, ktoré budú podkladom pre socio-demografickú analýzu židovskej rodiny a domácnosti. Výsledkami, ktoré má táto štúdia priniesť, by mali byť poznatky o štruktúre rodiny a domácnosti a o jej reprodukčnom cykle. Základnú úlohu predstavuje v prvom rade určiť demografické charakteristiky židovskej rodiny a domácnosti, ako ich veľkosť, štruktúru, počet prítomných generácií, a jej ekonomické charakteristiky. Takto získané poznatky by mali následne umožniť popísať modely, ktoré sa v rámci židovského spoločenstva uplatňovali a ich dynamiku v čase. Štúdia má zároveň podporiť poznatky, získané mojim vlastným kvalitatívnym výskumom archívnych materiálov a štúdiom literatúry, demografickými (kvantitatívnymi) dátami.

Fakt, že súpisy, z ktorých čerpám, boli uskutočnené v priebehu prvého polroka roku 1727, je pri interpretácii výsledkov, ktoré prinesie jeho analýza, veľmi dôležitý. Túto okolnosť, o ktorej som sa už zmienila aj v úvode práce, v súvislosti s obsahom jednotlivých kapitol, musím na tomto mieste opäť zdôrazniť. Je totiž evidentné, že situácia, ktorú tieto pramene zaznamenávajú, vypovedá o stave a fungovaní židovskej populácie pred dopadom jedného z najzávažnejších reštriktívnych opatrení, ktoré boli v priebehu 18. storočia voči židom českých zemí zavádzané. Išlo o tzv. familiantský zákon (a jeho ďalšie úpravy), o ktorom som sa už bližšie zmienila v kapitole 1. Jeho cieľom bolo zastaviť prirodzený prírastok židovskej populácie českých zemí tým, že povoľoval uzavrieť manželstvo len jednému synovi z každej židovskej rodiny. Keďže tento zákon bol pre Moravu vydaný 25. septembra 1726, a dáta, z ktorých čerpám, pochádzajú z januára a júla 1727, je zrejmé, že za tak krátky časový úsek sa zavedené reštrikcie nemohli na židovskej populácii naplno prejaviť. Tento materiál teda poskytuje dobrú príležitosť pre spoznávanie mechanizmov a stratégií, charakteristických pre tradičné židovské spoločenstvo, ktorého populačné správanie ešte nebolo postihnuté radikálnym zásahom štátu.

Obr. 4 ŽIDOVSKÁ RODINA ODPOČÍVAJÚCA POČAS ŠABATU NA PRIEDOMÍ.
Moritz Daniel Oppenheim (1799 – 1882), „Sobotný pokoj na ulici“, (OPPENHEIM 1886: 10).

Analýzu pomerov židovskej populácie Moravy, zasiahnutej dopadom daných reštrikčných nariadení, podala, ako som už uviedla vyššie, Ludmila Nesládková (vychádzala z dát pre obdobie 1784 – 1850) (NESLÁDKOVÁ 2003). V súvislosti s tým, ako sa familiantské zákony prejavili na živote židovských spoločenstiev v českých zemiach, by som tu tiež rada upozornila na veľmi prínosnú štúdiu Michaely Kral, „*Auswirkung des Familientengesetzes auf eine jüdische Familie in der Südböhmischen Stadt Patzau zwischen 1726 und 1849. Eine Fallstudie.*“ (KRAL 2004). Ide o výnimočnú štúdiu, ktorá sa venuje skutočným dopadom familiantských zákonov na židovské spoločenstvá, predovšetkým v jeho sociálnych aspektoch.

3.3.1 Charakteristika použitých prameňov a metodológia

Naznačila som už vyššie, že hlavným zdrojom poznatkov o demografických aspektoch židovskej rodiny a domácnosti, prezentovaných v tejto kapitole, sú súpisy židov v meste Uherskom Ostrohu, pochádzajúce z roku 1727.⁸ Tieto súpisy boli súčasťou celoplošného súpisu židov v českých zemiach, ktorý nariadil cisár Karol VI.⁹ Získané údaje mali byť podkladom pre redukciu židov v českých zemiach. Nariadenie na uskutočnenie súpisu bolo vydané pre Moravu 15. septembra 1726 a jeho realizácia tu prebiehala v rokoch 1726 – 1727. Štátna moc mala evidentne veľký záujem na získaní relevantných a detailných dát, o čom svedčia podrobné inštrukcie pre realizáciu súpisu. Tento návod s viac než výstižným titulom *„Anmerkungen, nach welchen die zur Juden-Konskription in Mähren erforderliche Nachrichten einzuholen sind“*, vyšiel tlačou a bol rozoslaný všetkým krajským hajtmanom, miestnym vrchnostiam a magistrátom kráľovských miest (MÜLLER 1903: 44). Spoľahlivosť údajov sa mala docieľiť tým, že zberom dát a ich formálnym spísaním mali byť delegované zodpovedné osoby z úradníkov alebo členov mestských rád:

„Na každom panstve alebo v každom meste, kde sa nachádzajú židia, má každá vrchnosť či magistrát týmto popisom (súpisom) poveriť troch alebo aspoň dvoch dôveryhodných mužov zo svojich úradníkov alebo radných. Táto deputácia má potom osobne uskutočniť vizitáciu obec po obci¹⁰, ktoré prislúchajú k danému panstvu či statku alebo mestu, a v každej obci potom zas dom od domu, kde sa zdržiavajú židia“ (MÜLLER 1903: 44).

Aj jeden zo súpisov pre Uherský Ostroh uzatvára poznámka jeho realizátorov, vrchnostenských a mestských úradníkov, ktorí deklarujú presnosť zaznamenaných dát a potvrdzujú ju svojimi podpismi a pečaťou:

„Tento prieskum¹¹ bol vykonaný prostredníctvom nás, dole podpísaných, na to vyslaných kniežacích hospodárskych úradníkov a členov mestskej rady, na základe nariadenia vydaného vysoko milostivým Kráľovským guberniom podľa možností vo všetkých bodoch a paragrafoch. Toto potvrdzujeme naším

⁸ AZM_Uherský Ostroh_20782.

⁹ V rámci tejto akcie bol súpis židov v Čechách realizovaný r. 1724, v Prahe potom r. 1729 (MATUŠÍKOVÁ 1996: 104).

¹⁰ Rozumej: obec v zmysle sídla.

¹¹ V nem. origináli: „Examirung“.

vlastnoručným podpisom, respektíve našou a mestskou pečaťou. Tak sa stalo v Ostrove, 6. Júla 1727“.

V súlade s inštrukciou mali byť do súpisov zaznamenané podrobné údaje o skladbe židovských rodín a domácností, nachádzajúcich sa v danej obci:

„Pri vstupe do každého židovského bytu, ho majú [vykonávatelia súpisu] v prvom rade lokalizovať, menovite opísať, kde sa dom nachádza a ako sa nazýva, potom koľko rodín v ňom býva, koľko osôb sa nachádza v každej rodine koľko zosobášených a nezosobášených detí zaopatruje hospodár na svojom chlebe, a či inde, a kde; či je niekto zo služobníctva zosobášený a či má deti; [...] ku každej rodine, či sa pri nej zdržiavajú cudzí a akí; okrem toho všetko ostatné, čo patrí k presnému popisu všetkých rodín a k nim prislúchajúcich osôb, nech už sa nachádzajú či nenachádzajú v ich dome a u nich na chlebe“ (MÜLLER 1903: 45).

Súpis mal byť vypracovaný v štyroch kategóriách, podľa toho, do ktorého obdobia siahalo usadenie židovských rodín v danej obci. Kategória 1. mala zaznamenať rodiny tu usadlé už pred rokom 1618, 2. prítomné v čase všeobecných vizitácií v roku 1657, 3. potomkovia židov vyhnaných z Rakúska v roku 1670, 4. iné rodiny, ktoré sa tu usadili v rokoch 1657 – 1726 (Matusíková 1996: 105). Okrem údajov k jednotlivým rodinám mali byť do súpisu zapísané aj informácie o veku a vzniku židovskej obce, prítomnosti a veku synagóg a forme židovského osídlenia.

Súpis z Uhrerského Ostrohu boli ako prameň zvolené z niekoľkých dôvodov. Základným predpokladom pre ich využitie bol predovšetkým výborný stav archivácie, dobrá čitateľnosť a kompletnosť dokumentu. Tieto súpisy sa súčasne ukázali, ako vhodné, vďaka dobrej kvalite vypracovania, jednotlivé položky a otázky sú precízne vyplnené a často doplnené vysvetľujúcimi poznámkami. Nemenej dôležitou okolnosťou bola veľkosť židovskej populácie, ktorú súpisy zaznamenávali. Počtom okolo 290 osôb poskytli súpisy židov v Uherskom Ostrohu súbor dostatočne početný pre štatistické spracovanie a zároveň i dostatočne reprezentatívny, keďže toto spoločenstvo predstavovalo jednu zo stredne veľkých moravských židovských obcí.

Dokument, obsahujúci súpisy židov v Uherskom Ostrohu, je uložený v Archíve židovského múzea v Prahe. Ide o dve odlišné vypracovania¹². Jedno

¹² AZM_Uherský Ostroh_20781 a AZM_Uherský Ostroh_20782.

Prvý zmienený súpis publikoval roku 1929 Dr. Heinrich Flesch (FLESCH 1929: 563 – 565). Po mojom dôkladnom preskúmaní a porovnaní s originálom archívneho dokumentu som zistila, že v publikovanej

z vyhotovení je datované 29. januára, druhé 6. júla 1727. Dôvody vypracovania súpisu v dvoch verziách v priebehu 6 mesiacoch, z týchto dokumentov, ani zo známych nariadení nevyplývajú. Vyhotovenia sa líšia predovšetkým po formálnej stránke. Verzia z 29.01.1727, uvedená titulom: „Panstvo Ostrov¹³. Popis ohľadom židovských rodín, nachádzajúcich sa vo vysokokniežacom Liechtensteinovskom meste Ostrov.¹⁴ Ostrov 29. jan. [1]727.¹⁵“ zaznamenáva dáta vo forme tabuľky. V ďalšom texte budem tento dokument nazývať „tabuľková verzia“ súpisu.

The image shows two pages of a handwritten document, likely a census or family register. The left page is titled "Consignatio" and the right page "Quarta". The text is written in a cursive script, possibly German or a related language. The document contains several entries, including names like "Moses", "Isaac", and "David", along with dates and other details. There are some numerical entries, such as "300" and "100", which might represent counts or values. The handwriting is dense and somewhat difficult to read in some places.

Obr. 5 TABUĽKOVÁ VERZIA SÚPISU ŽIDOV V UHERSKOM OSTROHU Z ROKU 1727 (AZM_Uherský Ostroh_20781).

V tejto verzii sú údaje vpísané do jednotlivých rubriík tabuľky nasledovne: Prvá rubrika zaznamenáva údaje súvisiace s históriou usadenia danej židovskej rodiny v Uherskom Ostrohu, pričom uvádza číslo domu a údaje o jeho pôvodnom židovskom

verzii chýba množstvo údajov, čo mohlo byť jednak kvôli nedostatku priestoru v publikácii, alebo súvisí s okolnosťou, že Dr. Flesch mal prameň k dispozícii len sprostredkovane v podobe opisu, ktorý možno nebol úplný.

¹³ „Ostrov“ bol historickým názvom pre Uherský Ostroh, v nemeckom origináli „Ostrau“.

¹⁴ AZM_Uherský Ostroh_20781_folio 1

¹⁵ AZM_Uherský Ostroh_20781_folio 23 reverz

majiteľovi, jeho miesto pôvodu, čase usadenia sa a spôsobe nadobudnutia domu. Druhá rubrika zaznamenáva mená súčasných hláv rodín, „hospodárov“, obývajúcich daný dom, resp. domovú parcelu. Uvádza sa tu meno hospodára, ale aj jeho vek, miesto pôvodu, rok usadenia v Uherskom Ostrohu a v niektorých prípadoch poddanská príslušnosť, špecifikuje sa, či je hospodár vlastníkom domu, či domového dielu, jeho príbuzným alebo cudzím nájomníkom. Všetky ostatné rubriky sa vzťahujú k súčasnému hospodárovi a zaznamenávajú zvlášť: spôsob obživy („Profesia, obchod, živnosť“), odhadovanú výšku majetku vo florinoch (zaradenú do troch kategórií, ako „dobrý“, „stredný“ a „malý alebo žiaden majetok“), prítomnosť manželky, počet slobodných synov a dcér, počet mužského a ženského služobníctva a nakoniec súčet členov rodiny (vrátane služobníctva) prislúchajúcich ku hospodárovi.

Druhé vyhotovenie súpisu, z 06.07.1727, uvedené ako: „*Panstvo Ostrov. Súpis kvôli nastávajúcej redukcii židovstva.*¹⁶“ má takmer výlučne formu štruktúrovaného textu, ktorý postupne zodpovedá jednotlivé otázky, stanovené inštrukciou. Tento dokument budem ďalej nazývať „textová verzia“. Položky, zaznamenávané v oboch vyhotoveniach súpisu, sú vo veľkej väčšine totožné. Tabuľková verzia však zaznamenáva položiek o niečo viac. Na rozdiel od textovej verzie, tu nájdeme vo vzťahu k hlavám rodín údaje o ich veku, mieste pôvodu a prípadnom čase usadenia v Uherskom Ostrohu. Textová verzia dokumentuje, nad rámec tabuľkovej verzie, vzťahy existenčnej závislosti vo vnútri rodín a obsahuje charakteristiku židovského sídla v Uherskom Ostrohu. Z obsahového hľadiska sa dve vyhotovenia súpisu neodlišujú výrazným spôsobom. Analýza odlišností údajov nenasvedčuje tomu, že nešlo o chyby, ale skôr o reflexiu dvoch skutkových stavov, k príslušným dátumom vyhotovenia. Čo sa týka validity dát, nie je možné žiadnu z verzií považovať za nadradenú. S oboma verziami súpisu budem teda pracovať ako s rovnako relevantnými, i keď ich využijem rozdielnym spôsobom.

Podkladom pre štatistické vyhodnotenie demografických charakteristík rodiny a domácnosti, je tabuľková verzia súpisu. Daný dokument je pre potreby práce upravený tak, že do štatistického súboru nezaraďujem osoby, ktoré boli ekonomicky samostatné a dlhodobo sa nachádzali mimo Uherský Ostroh. Tieto prípady totiž nie je možné vyhodnotiť rovnakým spôsobom, ako ostatné, pretože údaje uvádzané k týmto jednotlivcom, nie sú dostatočné. Na rozdiel od ostatných zaznamenaných osôb, u týchto nie sú jednotlivé rubriky vyplnené v celom rozsahu a niekedy dokonca vôbec a dá sa u nich predpokladať, že boli zaradení do iného súpisu, v ich momentálnom mieste pobytu. Počet týchto osôb, nezahrnutých

---

¹⁶ AZM_Uherský Ostroh_20782_folio 2

do štatistického súboru, je malý, preto ich vyradenie ani neskreslí výsledky analýzy. Osoby, nachádzajúce sa dlhodobo mimo domovskej obce, však boli rovnako dôležitou súčasťou židovských komunít a spoluvytvárali ich špecifický charakter. Príslušným údajom, v súvislosti s nimi, bude preto venované osobitné spracovanie.

Štatistický súbor, ktorý som zadefinovala, teda vychádza z dát tabuľkovej verzie súpisu z 29. januára 1727 a zahŕňa osoby prislúchajúce do židovskej obce mestečka Uherský Ostroh, ktoré boli zároveň v čase súpisu v mieste dlhodobo prítomné, alebo tu mali aspoň svojich živateľov¹⁷. Analýza tohto súboru bude zameraná na štruktúru rodiny a domácnosti, v súvislostiach so spôsobom obživy a majetnosťou rodín a má za cieľ charakterizovať model rodiny a domácnosti a s ním súvisiace rodinné a ekonomické stratégie, ktoré uplatňovalo židovské spoločenstvo.

3.3.2 Demografické charakteristiky rodiny a domácnosti – analýza dát

3.3.2.1 Výpovedné možnosti použitých prameňov, vo vzťahu k demografickým charakteristikám rodiny a domácnosti

Súpis židov v meste Uherský Ostroh z roku 1727 má v rámci môjho výskumu rodinných a ekonomických stratégií židovského spoločenstva v sledovanom období zásadný význam. Súpis obsahuje v oboch verziách množstvo štandardizovaných dát týkajúcich sa členov rodiny, spôsobu obživy, ekonomickej situácie a bývania. Výpovedná hodnota súpisu má však vo vzťahu k demografickému vyhodnoteniu zásadné limity, ktoré sú dané charakterom prameňa. Keďže súpis zachytáva momentálny stav danej populácie, a okrem osoby „hospodára“ neuvádza žiadne údaje o veku, neposkytuje preto dáta, z ktorých by bolo možné vyvodit' kľúčové demografické parametre ako napr. pôrodnosť či sobášny vek. Napriek týmto obmedzeniam však vďaka obsiahnutým dátam tento prameň predstavuje zdroj veľmi cenných poznatkov o skladbe rodiny a domácnosti a dynamike rodinného cyklu.

---

¹⁷ Keďže súpis v súlade s inštrukciou zaznamenával všetky deti, ktoré boli na svojej rodine v Uherskom Ostrohu ekonomicky závislé, spadali sem nielen neženaté deti, ale aj ženatí synovia a vydaté dcéry. Evidované boli aj deti, nachádzajúce sa momentálne mimo rodičovskej domácnosti, v službe, na štúdiách a pod.

3.3.2.2 Vymedzenie pojmov a terminológia

Skôr, než sa budem venovať analýze súpisu, považujem za nevyhnutné objasniť použitú terminológiu v súvislosti s rodinou a domácnosťou.

Základnými jednotkami súpisu sú jednotlivé „rodiny“ (v súpise takto označované). Hlavou každej je „hospodár“ („*Wirt*“), vo vzťahu ku ktorému sa uvádzajú všetky ostatné údaje. Ako „hospodár“ sa uvádza každý ženatý muž, niekedy prípadne ovdovená žena. K nim sa evidujú príslušné neženaté deti, ktoré sú v ekonomickej závislosti od svojich rodičov. Tieto súpisné jednotky sú z hľadiska štruktúry zhodné s nukleárnou rodinou, v jej úplnej či neúplnej forme. Napriek tomu však nie je možné na ne tento termín a priori aplikovať, pretože tieto jednotky mohli byť súčasne spojené do širších rodinných štruktúr – utvárať tzv. rozšírené rodiny, ktoré charakterizuje predovšetkým vzťah hospodárskej závislosti voči ďalším príbuzným. V súvislosti s „rodinami“ v zmysle týchto súpisných jednotiek, sa teda ukazuje ako vhodné použiť odlišný výraz, ktorý by zamedzil mylnému aplikovaniu pojmu „nukleárnej rodiny“, v zmysle určitého dynamického modelu, s príbuzenskou štruktúrou, ktorá je s „nukleárnou rodinou“ zhodná len vo svojej skladbe. Pre tento účel sa zdá vyhovujúci dobový výraz „*partaj*“, ktorý označoval jednotku tvorenú manželským párom (prípadne ovdoveným rodičom) a k nim prislúchajúcimi nezobášanými deťmi, alebo manželský pár bez detí.

Aplikovanie pojmu „domácnosť“, vo vzťahu k dátam súpisu, už terminologické zmätky neprináša, i keď samotný súpis tento výraz nepoužíva. Definovať jednotlivé domácnosti však nie je obtiažne, nakoľko údaje o profesii a zamestnaní¹⁸ „hospodárov“ obsahujú v daných prípadoch aj informáciu o spoločnom hospodárení s ďalšími príbuznými. Ekonomická závislosť je tu vyjadrená frázou „živí sa so svojím [synom, zaťom a pod.]“ („*ernährt sich mit seinem ...*“), pričom v textovej verzii súpisu je tento vzťah vyjadrený ešte explicitnejšie, výrazom „je na jeho chlebe“ („*ist auf seinem Brod*“). Sluhovia či slúžky, ktoré boli členmi domácností, sa v súpise uvádzajú pri danom „hospodárovi“, ale sú, v súlade s dobovým ponímaním (a terminológiou), zahrnuté aj do rubriky „*Numerus familiae*“ – počtu členov hospodárovej rodiny. Uvedené údaje o ekonomickej závislosti (pozri vyššie), ktoré opisujú vzťahy medzi jednotlivými partajami, nám umožňujú tiež identifikovať a odlíšiť nukleárne a rozšírené rodiny.

---

¹⁸ Rubrika „Profesia, obchod, živnosť“, tabulková verzia súpisu (MZA_Uherský Ostroh_20781).

3.3.2.3 Socio-ekonomické rozvrstvenie spoločnosti

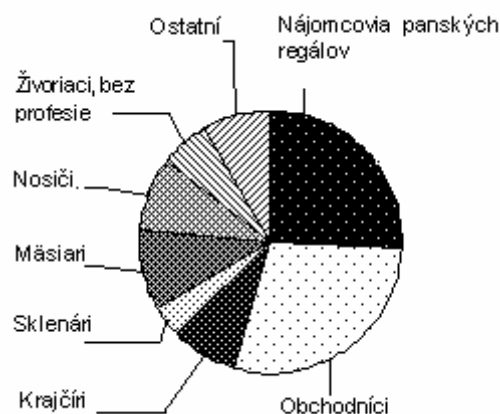
K významným faktorom, vplývajúcim na formovanie modelu rodiny a domácnosti v každom spoločenstve, je charakter jej vyživovacieho základu. Analýza štruktúry židovskej obce v Uherskom Ostrohu, vo vzťahu k uplatňovanému spôsobu obživy jej členov a ich majetkovým pomerom, priniesla obraz profesionálne a ekonomicky rozvrstveného spoločenstva.

V profesionálnej štruktúre tohto skúmaného spoločenstva bol zistený veľký podiel obchodníkov – 26,32%, a nájomcov panských regálov – 22,37%, podobne bola zastúpená aj skupina remeselných živností: mäsiarov – 11,84%, krajčírov – 7,89%, a sklenárov – 3,39%. Relatívne veľký bol aj podiel „nosičov krabíc“ – 9,21% a ľudí bez uvedenia profesie – 7,89%, u ktorých bolo väčšinou zaznamenané, že živia (pozri nižšie, Tab. 4). Okrem týchto profesií tu boli jednotlivito zastúpené aj ďalšie – rabín, synagogálny spevák, dvaja kúpeľníci či barbieri¹⁹ a pôrodná babica.

Tab. 4 PROFESIJNÁ SKLADBA ŽIDOVskej OBCE UHERSKÝ OSTROH V ROKU 1727.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Profesia	Počet partají	%
Obchodníci	20	26,32
Nájomcovia panských regálov	17	22,37
Mäsiari	9	11,84
Krajčíri	6	7,89
Sklenári	3	3,95
Nosiči	7	9,21
Živoriaci, bez profesie	6	7,89
Ostatní	8	10,53

Vďaka tomu, že súpis obsahuje údaje nielen o spôsobe obživy, ale aj odhadované ocenenie majetku jednotlivých partají, umožňuje nám získať obraz o socio-ekonomickom rozvrstvení spoločnosti. Z hľadiska výšky majetku tvorili rovnaký, pomerne vysoký podiel – 23,68% ľudia úplne nemajetní, ľudia s malým majetkom do 100 fl. 23,68% a s majetkom 100-200 fl. – 22,39%. Zastúpenie partají v majetkových skupinách nad hranicou 200 fl. výrazne klesá. Úzku špičku majetkovej pyramídy tvorili 3 partaje s majetkom nad 1000 fl. – 3,95%, pričom maximálnou

¹⁹ V nem. origináli „Bader“, pravdepodobne teda osoba poskytujúca služby spojené s prevádzkou židovského rituálneho kúpeľa – „mikve“ (hebr.).

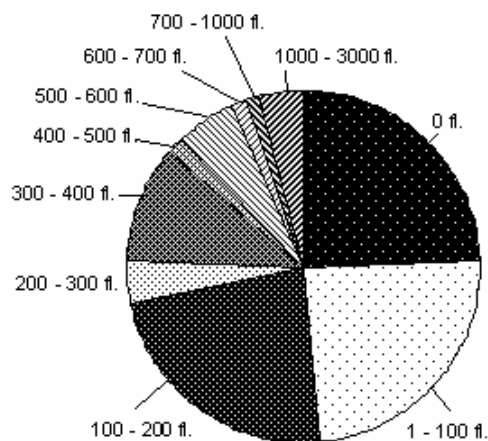
hodnotou bolo 2950 fl. Na priemernú partaj však pripadal majetok 100 fl. (medián) (pozri nižšie, Tab. 5).

Tab. 5

ZASTÚPENIE MAJETKOVÝCH SKUPÍN.

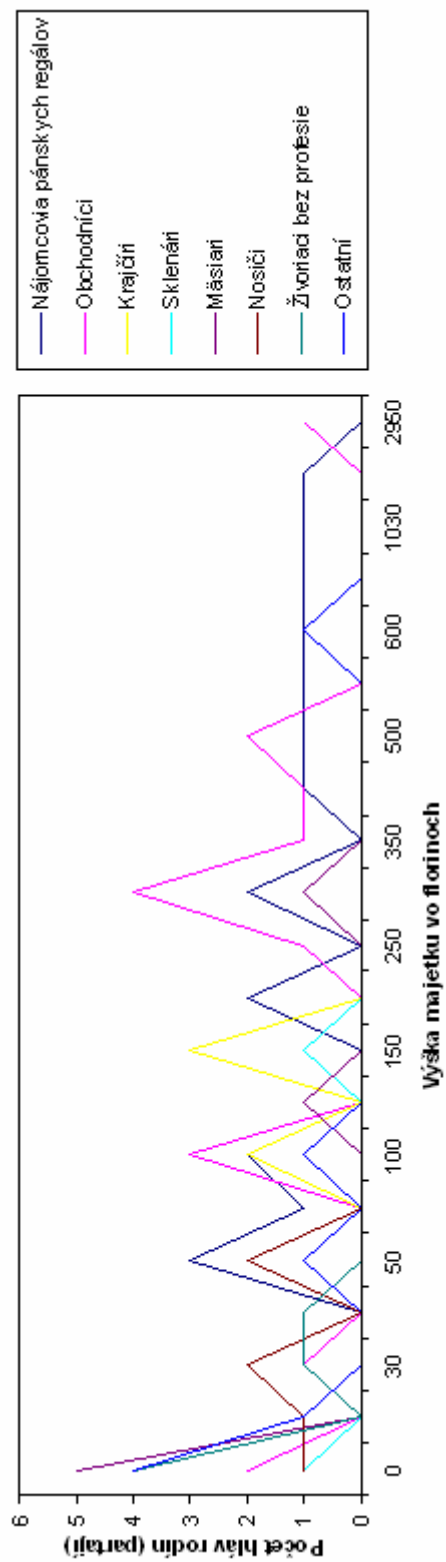
(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Výška majetku vo florinoch	Počet partají	%
0	18	23,68
1 - 100	18	23,68
100 - 200	17	22,39
200 - 300	3	3,95
300 - 400	8	10,53
400 - 500	1	1,32
500 - 600	4	5,26
600 - 700	1	1,32
700 - 1000	1	1,32
1 000 - 3 000	3	3,95

Lepšie pochopenie socio-ekonomickej stratifikácie spoločnosti však prinesie až uvedenie jednotlivých profesií a výšky majetku nositeľov týchto profesií do vzájomných vzťahov (pozri: Tab. 6). Na základe vzťahu týchto dvoch položiek môžeme konštatovať nasledovné ekonomické limitácie jednotlivých profesií: V majetkovej skupine s dolnou hranicou 200 fl. sú zastúpení takmer výlučne len obchodníci a nájomcovia panských regálov. Do tejto skupiny sa ale radil aj miestny rabín s majetkom ohodnoteným na 600 fl. Obchodné živnosti však boli zastúpené naprieč celým majetkovým spektrom, podobne aj nájomcovia regálu, títo však disponovali vo všetkých prípadoch aspoň minimálnym majetkom 50 fl. Z remeselných živností krajčíri a ďalšie dve textil spracujúce remeslá (výroba šnúr na odev a čipkárstvo) vytvorili majetkovo homogénnu skupinu 100 – 150 fl. Majetková situácia sklenárov bola rôzna, 0 – 150 fl. Majetok mäsiarov sa pohyboval v rozmedzí 0 – 300 fl., avšak prekvapivo bola vyše polovica z nich úplne nemajetná. Na jednoznačne nízkej majetkovej úrovni, 0 – 100fl., boli nosiči („nosiči krabíc“). V skupine s minimálnym majetkom sa nachádzali aj domáci učители („preceptorí“), ktorých majetok bol ohodnotený medzi 0 a 20 fl.

Tab. 6 ZASTÚPENIE JEDNOTLIVÝCH PROFESIÍ V MAJETKOVÝCH SKUPINÁCH V RÁMCI ŽIDOVSKÉJ OBCE
 V UHERSKOM OSTROHU V ROKU 1727.
 (Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

3.3.2.4 Typy židovskej rodiny

Z tabuľkovej verzie súpisu vyplýva, že v židovskej obci v Uherskom Ostrohu v roku 1727 žilo 291 židovských osôb. Židia v Uherskom Ostrohu obývali 21 domov. Podľa uvedeného počtu židovských „hospodárov“, tu bolo evidovaných celkom 76 partají.

Z analýzy údajov o ekonomickej závislosti jednotlivých partají sme identifikovali celkom 69 rodín. Vo veľkej väčšine prípadov sa išlo o samostatne hospodáriace dvojgeneračné rodiny, tvorené generáciou rodičov a ich slobodných detí, v týchto prípadoch teda môžeme hovoriť o nukleárných rodinách. Zo všetkých 69 židovských rodín v Uherskom Ostrohu tvorilo 56 (81,16%) kompletne nukleárne rodiny, nachádzalo sa tu 6 (8,7%) neúplných nukleárných rodín tvorených ovdoveným rodičom a nezosobášenými deťmi a jeden prípad samostatnej existencie vdovca bez detí. Okrem toho bolo zistených 6 prípadov rozšírených rodín (8,7%) so spoločným hospodárením viacerých 2 až 3 partají.

Medzi rodinami s rozšírenou štruktúrou išlo vo 2 prípadoch o spoločné hospodárenie ženatého syna s otcom, v štyroch o hospodárenie zaťa so svokrom, v jednom prípade o hospodárenie dvoch ženatých švagrov. Pochopiť súvislosti vytvárania týchto rozšírených rodinných štruktúr, ktoré sa ukázali ako pomerne zriedkavé, nám pomôžu ďalšie dáta. Keď tieto prípady navzájom porovnáme v súvislosti s vekom hospodárov, prítomnosťou detí a výškou ich majetku (pozri nižšie, Tab. 7), vyjde najavo určitý vzorec.

Tab. 7

RODINA S ROZŠÍRENOU ŠTRUKTÚROU.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Štruktúra rodiny	Počet prípadov	Majetok oboch hospodárov vo florinoch	Vek oboch hospodárov
otec + ženatý syn (bez detí)	2	0 + 100	44 + 20
(s 1 dieťaťom)		600 + 100	51 + 24
svokor + zať (s 1 dieťaťom)	1	1030 + 150	46 + 30
svokor + 2 zaťovia (obaja bez detí)	1	2500 + 300, 100	40 + 18, 20
vdova + zať (bez detí)	1	30 + 300	44 + 20
starší švagor s mladším (bez detí)	1	0 + 0	43 + 30
suma	6		

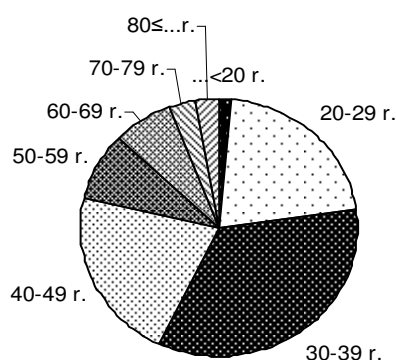
Na základe údajov o veku sa ukazuje, že vo vzťahu ekonomickej závislosti boli hospodári vo veku 18 až 30 rokov (vekový priemer 23). U tých z nich, ktorí boli vo veku 18 – 20, rokov je evidentné, že išlo o celkom mladú rodinu, ani jeden z nich ešte nemal deti. Pri zvyšných troch prípadoch vo veku 24 a 30 rokov išlo o hospodára s jedným alebo žiadnym dieťaťom. Údaje o výške majetku naznačujú trend, že relatívne majetní hospodári držali „na svojom chlebe“ svojich mladých synov, či zaťov. Je povšimnutia hodné, že rodina, v ktorej mal svokor mal pri sebe až dvoch zaťov, bola druhá najmajetnejšia židovská rodina v Uherskom Ostrohu. Z veku starších hospodárov, ktorý sa pohyboval medzi 40 a 51 rokmi (priemerný vek 44,7 rokov) jasne vyplýva, že u spoločne hospodáriacich partají rozhodne nešlo o prípady zaopatrovania zostarnutých rodičov. V súvislosti s tým je pozoruhodné zistenie, že nenachádzame žiadne doklady o tom, že by sa rozšírené rodiny vytvárali zo zostarnutých rodičov a detí, ktoré sa o ne starajú. Keď sledujeme údaje o veku, ktoré však máme k dispozícii len pre hlavy rodín, konštatujeme malý počet starých ľudí. Len 9 (12%) z celkového počtu hospodárov mužov bolo vo veku od 60 rokov a len 4 (5,71%) z nich majú 70 a viac rokov. Relatívne nízkeho veku úmrtí mužov by nasvedčoval tiež vek vdov 40 – 60 rokov.

Tab. 8

VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA MUŽSKÝCH HLÁV RODÍN.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Veková skupina	Počet osôb	%
... < 20	1	1,43 %
20 - 29	15	55,71%
30 - 39	24	
40 - 49	15	30%
50 - 59	6	
60 - 69	5	12%
70 - 79	2	
80 ≤ ...	2	

Popri úplných rodinách, v ktorých boli prítomní obaja rodičia a ich deti, v súpise nachádzame aj rodiny neúplné, ktoré vznikli ovdovením jedného z rodičov. Tieto štruktúry chápeme ako fázu v cykle existencie nukleárnej rodiny. Súpis zaznamenáva celkom 7 prípadov ovdovených hospodárov, z toho 2 mužov a 5 žien (pozri nižšie, Tab. 9). Len v jednom z týchto prípadov išlo o človeka, ktorý žil sám

bez rodiny, bol ním 70-ročný „slepý žobrák“, ostatní žili so svojimi deťmi. Ďalším ovdoveným mužom bol 90 ročný kúpeľník, ktorého ekonomická situácia bola relatívne dobrá, mal ešte stále vo vlastníctve celý svoj dom a jeho majetok je ohodnotený ako „stredne dobrý“ (100 fl.). Vdovy, ktoré tu figurujú ako samostatné hlavy rodín, boli ženy v stredných rokoch, vo veku od 40 do 60. V troch prípadoch mali vo vlastníctve polovičný diel domu a ich majetok bol ohodnotený ako „stredne dobrý“ (150 fl.) alebo „slabý“ (40 fl.), ďalšie dve vdovy boli úplne nemajetné.

Tab. 9

NEÚPLNÁ RODINA.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Štruktúra rodiny	Meno hospodára	Vek	Profesia	Hodnota majetku vo fl.	Vlastníctvo domového dielu
ovdovená matka + nezosobášené deti	vdova Löblin	40	výroba čipiek	150	1/2
	Elisabeth Cogidainerin	45	obchodovanie s múkou	150	1/2
	Linda Basistin	54	pôrodná babica	0	0
	Salca Buchtin	40	„živorí“	40	1/2
	vdova Chayin	60	„živorí“	0	0
ovdovený otec + nezosobášené deti	Lazar Jacob	90	kúpeľník	100	1/1
Vdovec sám	Elias Salomon	70	„slepý žobrák“	0	0
	suma	7			

3.3.2.5 Skladba a početnosť židovskej rodiny a domácnosti

Prevažnú väčšinu židovských rodín tvorili rodiny nukleárneho typu, skladajúce sa z rodičov a ich nezosobášených detí, rodiny s rozšírenou štruktúrou sa vyskytovali málo. Išlo väčšinou o rodiny dvojgeneračné (rodičia, deti) a len zriedka trojgeneračné (starí rodičia, rodičia a deti). Veľkosť domácnosti teda závisela predovšetkým od počtu prítomných detí a počtu nepríbuzných osôb, ktoré rodina zamestnávala, a ktoré s ňou bývali.

V súvislosti s počtom detí v židovských domácnostiach, je nutné zdôrazniť, že hodnoty, s ktorými budem narábať v nasledujúcej analýze, sa nevzťahujú na počet narodených, ani žijúcich detí danej rodiny, ale len na počet nezosobášených, ekonomicky závislých detí, prítomných v rodičovskej domácnosti.

Je nutné pripomenúť, že medzi slobodnými deťmi, ktoré živili ich rodičia, boli zaznamenané aj tie, ktoré sa nachádzali mimo rodičovskú domácnosť. Evidencia týchto detí bola súčasťou zadania súpisu. Tabuľková verzia súpisu tieto deti žiaľ nešpecifikuje a môžeme sa len domnievať, že ich zahŕňa do celkového počtu neženatých synov a nevydatých dcér, prislúchajúcich k danej partaji. Textová verzia súpisu však informácie o prípadnom pobyte týchto detí mimo domov uvádza, dozvedáme sa tu aj o mieste ich pobytu. Zmieňujú sa tu celkom štyri takéto prípady²⁰. Išlo konkrétne o syna vdovy Fixlin, ktorý bol na štúdiách v Prahe, dve dcéry Josepha Wingera, ktoré „sa momentálne zdržiavajú v Uhorsku“ a nevlastného syna Marcusa Davida, „ktorý sa zdržiava v Hodoníne“. Domnievam sa, že aj v čase vyhotovenia tabuľkovej verzie súpisu, bol počet týchto detí podobne malý, a teda, že výsledky získané analýzou súpisu, budú reálne vypovedať o deťoch, nielen ekonomicky závislých, ale aj skutočne prítomných v obci.

Pri vyhodnotení počtu nesamostatných nezosobášených synov a dcér som zistila, že v celej miestnej židovskej populácii bolo prítomných 129 nezosobášených detí, čo predstavuje 44,33% všetkých 291 osôb. Je teda evidentné, že na rodičovskom „chlebe“ sa vo všeobecnosti nachádzal malý počet slobodných detí. V priemere pripadalo na jednu domácnosť 1,87 dieťaťa. Maximálnym počtom slobodných detí prítomných v domácnosti bolo 6. Lepší obraz o skladbe bežnej domácnosti však poskytuje medián (stredná hodnota) podľa ktorého bol charakteristickým počtom dve prítomné deti (pozri: Tab. 10).

Tab. 10 POČET NEZOSOBÁŠENÝCH DETÍ PRÍTOMNÝCH V DOMÁCNOSTI.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Počet neženatých detí prítomných v domácnosti	takýchto domácností		
	počet	%	
0	16	23,19	
1	13	18,84	
2	21	30,43	
3	8	11,59	
4	5	7,25	
5	4	5,8	
6	2	2,9	
			Celkový počet prítomných nezosobášených detí: 129
			Priemerná hodnota - počet nezosobášených detí pripadajúcich na jednu domácnosť: 1,87
			Stredná hodnota (medián) - počet v typickej domácnosti: 2
			Maximálny počet: 6

²⁰ To jest 3,1% z celkového počtu nezosobášených detí vo vzťahu k dátam tabuľkovej verzie súpisu.

Len veľmi jemný rozdiel tu vidíme vo vzťahu k jednotlivým pohlaviam, tento sa prejavuje jednak v maximálnych hodnotách – v prípade synov 4 a u dcér 3. Odchýľku zaznamenávame aj v priemerných počtoch nezosobášených detí, pripadajúcich na rodinu: 0,97 u synov a 0,9 u dcér. Stredná hodnota (medián) však bola v prípade synov i dcér 1. (pozri nižšie, Tab. 11 a 12).

Tab. 10 POČET NEŽENATÝCH SYNOV PRÍTOMNÝCH V DOMÁCNOSTI.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Počet neženatých synov prítomných v domácnosti	takýchto domácností			
	počet	%		
0	32	46,38	Celkový počet prítomných neženatých synov:	67
1	17	24,68	Priemerná hodnota - počet neženatých synov pripadajúcich na jednu domácnosť:	0,97
2	14	20,29	Stredná hodnota (medián) - počet v typickej domácnosti:	1
3	2	2,9	Maximálny počet:	4
4	4	5,8		

Tab. 11 POČET NEVYDATÝCH DCÉR PRÍTOMNÝCH V DOMÁCNOSTI.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Počet nevydatých dcér prítomných v domácnosti	takýchto domácností			
	počet	%		
0	27	39,13	Celkový počet prítomných nevydatých dcér:	62
1	24	26,67	Priemerná hodnota - počet nevydatých dcér pripadajúcich na jednu domácnosť:	0,9
2	16	23,19	Stredná hodnota (medián) - počet v typickej domácnosti:	1
3	2	2,9	Maximálny počet:	3

Pri preskúmaní vzťahu počtu prítomných nezosobášených detí, s údajmi o majetkových pomeroch domácností, sa nepotvrdila domnienka, že by majetnosť

rodičov viedla priamo úmerne k držaniu väčšieho počtu detí doma. Aby som získala obraz o korelácii ekonomickej situácie rodiny a počtu detí prítomných v domácnosti, vyčlenila som skupinu domácností, v ktorej hospodári boli vo veku 30 – 60 rokov. Týmto spôsobom som vylúčila domácnosti, v ktorých by absencia detí vyplývala buďto z ich krátkeho trvania (mladé rodiny pred narodením detí), alebo naopak z pokročilého veku (kde deti už dospeli a vstúpili do manželstva). Keď som vyhodnotila túto skupinu v rámci troch množín podľa majetku – s majetkom 0 – 100 fl., medzi 100 a 500 fl., od 500 fl., nadpolovičnú väčšinu v každej z nich tvorili domácnosti s 0 až 2 prítomnými deťmi (62,98%, 58,82%, 60%). Podiel domácností s vyšším počtom detí, 4 až 6, v rámci jednotlivých majetkových skupín činil 18,51%, 11,76%, a v najmajetnejšej skupine 30%. Vyšší počet detí v domácnosti nebol bežný, 4 – 6 detí nachádzame v celom súpise (tabuľkovej verzii) v 9 prípadoch (15,94% všetkých domácností). Konštatujeme tu u majetných domácností miernu tendenciu držať doma viac detí, avšak vyššie počty detí nachádzame aj naopak, u chudobných rodín, pričom sa domnievam, že túto skutočnosť možno interpretovať ako dôsledok zlej ekonomickej situácie, kedy nebolo jednoduché deti oženiť, či vydať. Je teda evidentné, že model, ktorý limitoval počet slobodných detí v domácnostiach na veľmi nízky počet, bol uplatňovaný v židovskom spoločenstve naprieč jeho ekonomickým spektrom.

Ako som sa zmienila vyššie, v židovských domácnostiach v Uherskom Ostrohu bývali spolu s rodinami aj nepríbuzné osoby, ktoré tu boli zamestnané. Súpis v tabuľkovej verzii tieto osoby zahŕňa súhrnne do kategórie služobníctvo („*Gesündl*“), eviduje zvlášť mužské a ženské, pričom uvádza len ich počty, náležiacie k príslušnej partaji. Ako služobníctvo je tu zaznamenaných 19 osôb, 13 mužského a 6 ženského pohlavia, ktoré sa nachádzali celkom v 12 domácnostiach (17,39%). Na jednu domácnosť tak pripadalo priemerne 0,28 osôb v službe, pričom stredná hodnota (medián), resp. charakteristický počet na jednu domácnosť, bolo 0. Vo vzťahu k jednotlivým pohlaviam sú hodnoty nasledovné: mužské služobníctvo držali v 10 domácnostiach (14,49%), na jednu domácnosť pripadalo v priemere 0,19 a stredná hodnota (medián) ich počtu bola 0. Ženské služobníctvo sa nachádzalo v 5 domácnostiach (7,25%), na jednu domácnosť pripadalo priemere 0,09 a stredná hodnota (medián) bola rovnako 0. Okolnosti držania služobníctva v židovských domácnostiach nám pomôže objasniť, jednak ak uvedieme údaje o počte služobníctva do vzťahu s ďalšími, ktoré nám poskytuje tabuľková verzia súpisu (pozri nižšie, Tab. 12), ale aj dáta, zaznamenané v textovej verzii súpisu.

Tab. 12 SLUŽOBNÍCTVO PRÍTOMNÉ V ŽIDOVSKÝCH DOMÁCNOSTIACH V UHERSKOM OSTROHU – PODĽA DÁT TABUĽKOVEJ VERZIE SÚPISU Z 1727. (Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)									
Meno hospodára	Profesia	Vek	Maje- tok vo fl.	Vlastníct- vo domu	Man- želka	Slobodné deti		Služobníctvo	
						Synovia	Dočery	Muži	Ženy
Gabriel Moises	Nájomca paliarne	40	2500	1/1	1	1	1	2	1
Aron Moises	Obchodník s rozličným tovarom.	39	2950	1/2	1	2	3	1	1
Aron Simon	Obchodník	35	500	1/1	1	0	1	1	0
Herschl Lazarus	Nájomca paliarne	55	200	1/2	1	2	0	1	0
Abraham Joseph	Nájomca regálu	25	300	1/2	1	0	1	1	0
Salomon Schmaye "Starší"	Nájomca regálu	46	1030	1/2	1	1	3	1	0
Jacob Löbl "Hlucker"	Nájomca regálu	45	700	1/1	1	1	1	1	1
Abraham Isaac	Výrobca šnúr	35	150	Prístavok	1	1	2	3	0
Dawid Polak	Nájomca regálu na panstve.	40	500	1/2	1	0	2	0	1
Hirschl Wolf	Krajčír.	36	150	1/2	1	2	0	1	0
Galía Fabian	Nájomca regálu.	45	400	1/2	1	4	2	1	0
Löbl Hörschl	Nájomca regálu.	40	100	0	1	0	1	0	2
suma: 12								13	6

Na rozdiel od väčšiny ostatných položiek, údaje o služobníctve sú v textovej verzii súpisu oveľa obsažnejšie, než v tabuľkovej verzii. Textová verzia, ktorá eviduje 12 osôb v službe, z nich 10 mužov a 2 ženy, špecifikuje pri každom z nich, akú službu vykonávajú, odkiaľ slúžiaca osoba pochádza (domovská príslušnosť), a aký je jej rodinný stav (pozri nižšie, Tab. 13). V súvislosti s pracovným zaradením služobníctva, pod mužskými silami sú zahrnutí: „paholkovia“ („*Dienstboth(e)*“), špecificky potom „mäsiarski paholkovia“²¹, remeselníci „tovariši“ („*Geselle*“)²², ale aj „preceptor“ („*Praeceptor*“) - domáci učители. Ženské sily sa uvádzajú jednoducho ako „služky“ („*Dienstmensch*“)²³.

²¹ „*Dienstbothe Schachter*“

²² Špecifikuje sa vo vzťahu k jednotlivým remeslám ako: „*Glassergeselle*“, „*Schnurmachergeselle*“.

²³ Rakúsky dobový výraz.

**Tab. 13 SLUŽOBNÍCTVO PRÍTOMNÉ V ŽIDOVSKÝCH DOMÁCNOSTIACH V UHERSKOM OSTROHU –
 PODĽA DÁT TEXTOVEJ VERZIE SÚPISU Z 1727.**

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20782).

Meno hospodára	Charakteristiky ekonomického statusu hospodára			Služobníctvo				
	profesia	maje- tok vo fl.	vlastní- tvo domového dielu	neže- natý muž	žena- tý muž	vevy- datá žena	pracovné zaradenie	Domovská obec
Gabriel Moisses	nájomca paliarne	2500	1/1	1			sluha	Bučovice
Arron Moises	obchodník s rozličným tovarom	2950	1/2		1		preceptor	Poľsko
Salomon Jacob	obchodník	150	0			1	služka	Strážnice
Samel Joseph	nájomca regálu	100	0	1			sluha	Bzenec
Herschl Lasarus	nájomca paliarne	200	1/2	1			sluha šachter	Mikulov
Salomon Schmaïye	nájomca regálu	1030	1/1	1			sluha šachter	Bzenec
Joseph Marckus	sklenár	0	0	1			sklenársky tovariš	Nemecko
Jacob Löbl Hlucker	nájomca regálu	700	1/1	1			sluha	Slavkov u Brna
					1		preceptor	Poľsko
Abraham Isac	výrobca šnúr	150	prístavok	1			šnúrarský tovariš	Mikulov
Gallia Fabian	nájomca regálu	400	1/2		1		preceptor	Ivanovice
Suma				7	3	2		

Paholkov je tu zaznamenaných celkom 5, pričom u dvoch z nich sa uvádza, že išlo o mäsiarskeho paholka. Všetci paholkovia boli zamestnaní u nájomcov panských regálov, boli slobodní a pochádzali z iných, blízkych či vzdialenejších moravských obcí (Bzenec, Bučovice, Slavkov u Brna, Ivanovice, Mikulov). Remeselníckych tovarišov nachádzame v textovej verzii dvoch, jedného u sklenára, druhého u výrobcu šnúr na odev, obaja boli slobodní, prvý z nich pochádzal z Nemecka, druhý z Mikulova. Obaja boli zamestnaní u remeselníkov disponujúcich „stredným majetkom“, odhadnutým na 150 fl. Na základe týchto údajov sa môžeme domnievať, že v prípade mužského služobníctva, zaznamenaného v tabuľkovej verzii súpisu, pri dotyčných, i ďalších remeselníkoch (u krajčírca, ktorý spadol do rovnakej majetkovej kategórie – 150 fl.), takisto išlo o remeselníckych tovarišov.

V kategórii služobníctva boli v textovej verzii súpisu zahrnutí i 3 preceptor. Všetci traja prišli do Uherského Ostrohu z iných miest, dvaja pochádzali z Poľska, tretí z neďalekých Ivanovic. Všetci boli ženatí a mali deti, za prácou ale odišli sami a rodiny zanechali vo svojich domovských obciach. Z údajov o majetku vyplýva, že všetci boli zamestnaní v dobre situovaných rodinách, ktoré vlastnili celý, alebo ½ domu, a ktorých majetok bol ohodnotený na 400 fl., 700 fl. a 2.950 fl.

Služky boli v textovej verzii súpisu zaznamenané len 2, boli slobodné, obe pochádzali z blízkej obce Strážnice. Služili v domácnostiach obchodníkov, prvý z nich bol najmajetnejším mužom židovskej obce (2.950 fl.), druhý spadol

do triedy so „stredným majetkom“, odhadnutým na 150 fl. Lepší obraz o ekonomickom zaradení domácností, ktoré držali slúžky, získame z údajov v tabuľkovej verzii, keďže ich zaznamenáva vo väčšom počte, 6 slúžok v 5 domácnostiach. Takmer všetky tieto domácnosti boli z ekonomického hľadiska veľmi úspešné, profesijne išlo o nájomcov regálov a obchodníkov. Išlo o rodiny vlastniace ½ alebo celý dom, s „veľkým“ (2950 fl., 2500 fl.), alebo „stredným“ majetkom (700 fl., 500 fl.). Z tohto obrazu sa vymyká domácnosť obchodníka Löbla Hörschla, ktorý ako jediný držal 2 slúžky, nebol však zďaleka tak majetný, ako ostatné spomenuté domácnosti –nebol vlastníkom domového dielu, ale len nájomníkom a jeho majetok síce spadal do kategórie „stredný“, ale bol odhadnutý len na 100 fl.

V súvislosti s profilom domácností, ktoré držali služobníctvo, možno vo všeobecnosti povedať, že išlo o rodiny so „stredným“ až „veľkým“ majetkom, t.j. nad 150 fl. Služobníctvo bolo prítomné v 10 z 31 domácností vlastníkov domov a domových dielov. Tieto výsledky však neznamenaajú, že služobníctvo mali všetci, ktorí spadali do danej ekonomickej kategórie, ani to, že by zamestnávanie služobníctva priamo vyplývalo z vlastníctva domového dielu. Zistené súvislosti naznačujú, že uvedená ekonomická situácia držbu služobníctva podmieňovala, avšak nevyžadovala. Povšimnutiahodná je okolnosť, že pri mladých rodinách sa služobníctvo vôbec nevyskytovalo, takmer vo všetkých prípadoch služobníctvo zamestnávali hospodári v strednom veku, pričom ich priemerný vek bol 40,08 rokov. Táto skutočnosť pravdepodobne súvisela predovšetkým práve s nadobudnutím určitého majetku.

Analýza súpisu, ktorá mala zistiť prípadné súvislosti medzi prítomnosťou slobodných detí v domácnosti a držaním služobníctva, nepriniesla žiadne pozitívne výsledky. Keďže máme k dispozícii jedine údaje o ich počtoch a úplne nám chýbajú v oboch prípadoch údaje o veku a o rozsahu prác, ktoré služobníctvo vykonávalo, nie je možné interpretovať prítomnosť služobníctva v domácnosti v zmysle síl na prácu, ktorú nebolo možné pokryť z radov detí.

3.3.2.6 Dynamika židovskej rodiny a domácnosti v čase

Výsledky skúmania židovského spoločenstva v Uherskom Ostrohu ukázali, že veľká väčšina rodín žila v nukleárných rodinách, skladali sa teda z manželského páru a jeho detí. Napriek tomu, že skúmaný prameň neobsahuje dáta, podľa ktorých by sme mohli vyvodiť sobášny vek, domnievam sa, že v tomto ohľade je možné aplikovať poznatky z iných tradičných židovských spoločenstiev. V súvislosti s bežnou praxou iných židovských spoločenstiev, ale aj podľa indícií, ktoré predsa súpis poskytuje, sa domnievam, že sobášny vek mužov i žien bol nízky. Predpokladám, že u mužov nebolo zriedkavé uzatváranie manželstva v najnižšom povolenom veku, teda v 18 rokoch, a že okolo 20 roku boli mladí muži už bežne ženatí. V prípade žien bol vek uzatvárania prvého sobáša pravdepodobne podobný, možno o niečo nižší (najnižšou povolenou hranicou bolo 15 rokov).

Usudzujúc z výrazne prevažujúceho podielu nukleárných rodín v spoločenstve, je zrejmé, že po vstupe do manželstva sa mladé rodiny vo väčšine prípadov vzápätí ekonomicky osamostatnili. Ekonomická sebestačnosť týchto rodín však neznamenała nutne rezidenčné osamostatnenie, resp. odsťahovanie sa z miesta, kde sa nachádzala domácnosť ich rodičov.

V niektorých prípadoch sa po uzavretí manželstva mladé rodiny neosamostatnili ihneď, ale zotrvali v domácnosti svojich rodičov, kde žili vo vzťahu ekonomickej závislosti, a tak vytvárali rozšírené rodinné štruktúry. Podľa našich zistení išlo predovšetkým o mladé rodiny, kde manželia boli vo veľmi mladom veku 18 až 20 rokov. V tejto súvislosti som nezaznamenala tendenciu k matriani patrilokalite manželstva. Táto forma rozšírenej rodiny bola dočasným riešením, spolužitie rodiny dcéry či syna s rodičmi trvalo len niekoľko rokov, kým sa mladá rodina bola schopná osamostatniť. Podľa údajov o prítomných deťoch môžeme konštatovať, že v čase spolužitia boli mladé rodiny ešte bezdetné, alebo mali len jedno dieťa. Táto skutočnosť však nemusí poukazovať na kauzálnu súvislosť, mohlo ísť jednoducho o časovú zhodu.

Túto prax židovských rodín, ale zároveň aj nízky sobášny vek u mužov, veľmi dobre dokumentuje a objasňuje archívny prameň z Uherského Brodu. V zázname zápisnice miestneho židovského vrchnostenského súdu zo 7. mája 1756 sa miestny židovský poddaný Pinkus Markus obracia na miestnu vrchnosť grófkú von Quaestenberg²⁴ s prosbou, aby bol jeho zať na dva roky oslobodený od dávok

---

²⁴ Grófka Maria Antonia ovdovená von Questenberg, rodená grófka Kaunitz Rittberg.

židovskej obci²⁵. V Pinkusovom odôvodnení svojej žiadosti sa nachádza informácia, ktorá je mimoriadne hodnotná. Pinkus argumentuje tým, že jeho zať je „*mladý a v obchodovaní ešte neskúsený*“, a že doteraz bol a bude po celé dva inkriminované roky „*na obžive u svojho svokra*“. Potvrdenie nachádzame v súhlasnom stanovisku grófkya, ktorá sa tu zmieňuje, že v priebehu daných dvoch rokov bude Pinkusov zať „*zadarmo zaopatrováný u svojho svokra*“. Vďaka tomu, že grófka pripojila k svojmu stanovisku v tejto záležitosti aj všeobecné nariadenie židovskej obci, dozvedáme sa viac aj o vekovom ohraničení tejto praxe u mladých mužov: „*A vo všeobecnosti od teraz nebudú vyžadované žiadne dávky od mladých ženatých židov, ktorí nedovršili 20. rok*“ (OAUH_Uherský Brod_1a; strana 163).

Podmieňujúcim faktorom spolužitia zosobášených detí v rodičovskej domácnosti bola dobrá ekonomická situácia rodičov, ktorí museli mať dostatok prostriedkov, aby mohli mladú rodinu živiť. Počet mladých rodín, žijúcich súčasne „na chlebe rodičov“, s ktorým som sa stretla v súpise, bol maximálne 2, pričom takýto prípad sa vyskytol len jeden. Príznačnou okolnosťou bolo, že v tomto ojedinelom prípade išlo o druhú najmajetnejšiu židovskú rodinu v Uherskom Ostrohu. V tejto súvislosti je nutné zároveň dodať, že lepšia ekonomická situácia rodičov nemusela k vytvoreniu takejto formy spolužitia vôbec viesť.

Po osamostatnení mladého manželského páru, žili títo i rodina rodičov, opäť vo forme nukleárnych rodín.

Za všeobecnú charakteristiku židovských rodín a domácností považujem, popri prevahe nukleárnych rodín, aj nízky počet slobodných detí. Malý počet detí sa nachádzal v domácnostiach rodičov, prislúchajúcich ku ktorejkoľvek vekovej skupine a majetkovej kategórii. Typickým počtom, pripadajúcim na domácnosť, boli všeobecne dve deti, ich zastúpenie podľa pohlavia bolo takmer rovnaké. Konštatovaná tendencia, smerujúca k mierne vyššiemu počtu prítomných synov (voči dcéram) bola skutočne len minimálna. Príčinu nízkeho počtu detí v domácnostiach, ale nevidím v nízkom počte narodených detí. Podľa všeobecných poznatkov vo vzťahu k miere pôrodnosti v danom období (porovnaj: Bacci 2003: 116 – 143), predpokladám relatívne vysokú pôrodnosť, aj u skúmaného židovského spoločenstva. Uplatňovaný nízky sobášny vek bol pritom faktorom, ktorý mieru pôrodnosti naopak zvyšoval. Na stave nízkeho počtu detí v domácnostiach sa iste podieľala detská úmrtnosť, ktorá bola v tomto období všeobecne veľmi vysoká²⁶.

²⁵ OAUH_Uherský Brod_1a; 22.2.1756; str. 163.

²⁶ Otto Placht uvádza údaje z 5 rôznych rokov z konca 17. storočia a z druhej polovice 18. storočia pre české panstvá Třeboň a Hluboká. Podľa týchto dát sa úmrtnosť detí v prvom roku života pohybovala medzi 32 – 72% (PLACHT 1957: 314).

Vysvetľovať tento jav len detskou úmrtnosťou však nie je dostačujúce. Predpokladám ešte iný faktor, ktorý pôsobil smerom k tomu, že v domácnostiach bol malý počet prítomných detí. Domnievame sa, že tento stav bol do veľkej miery spôsobený odchodom nedospelých detí z rodičovských domácností, spojený s ekonomickým odlúčením od rodičovskej domácnosti. V prípade chlapcov bol jedným z dôvodov odchod v súvislosti s prípravou na budúce povolanie. Prijatie chlapca do učenia v inej židovskej domácnosti znamenalo, že sa tu dotyčný nielen zaúčal a pomáhal, ale že tu bol aj zaopatrovaný – býval tu a bol tu živený. Ďalšou možnosťou bolo nastúpenie chlapca do služby v inej židovskej domácnosti, kde ako paholok mohol vykonávať rôzne pomocné práce.

Túto prax v židovskom spoločenstve dokumentuje aj skúmaný archívny materiál. Vstup nedospelého židovského chlapca do služby a jeho postup k osamostatneniu a založeniu vlastnej rodiny, popisuje záznam z vypočúvania nájomcu panskej paliarne v dedine Řehořov (dnes okres Jihlava), Carla Lazara²⁷, z roku 1752. Carl Lazar, ktorý pochádzal z českej Proseče, vo svojej odpovedi na otázku „Akým spôsobom si prišiel na Moravu?“, odpovedal takto:

„Približne pred 20 rokmi som prišiel ako chlapec do Oponešice, pol míle od Police v Znojenskom kraji, kde ma zobral do služby židovský paliarnik. Asi pred 13 rokmi som sa odtiaľ pobral do Beranova a v roku 1739 s povolením vtedajšieho hospodárskeho hajtmána Stříteže, Martina Höffera, som sa oženil s Feile alebo Apolóniou, dcérou Salamona Brandweinerja [nájomcu paliarne] v Beranove. Svokrovi som pomáhal hospodáriť a po 5 rokoch som si zobral do nájmu paliareň v Nových Syroviciach v Znojenskom kraji“ (MZA_B1_J39; folio 16).

Zaznamenaná výpoveď Carla Lazara dosvedčuje aj ďalšiu dôležitú okolnosť, a síce, že služba bola chápaná predovšetkým, ako prechodová fáza a predstavovala takisto príležitosť pre získanie skúseností, nutných k prevádzke budúceho sebestačného spôsobu obživy.

V prípade nedospelých dievčat bolo vstúpenie do služby pravdepodobne jedinou možnosťou odchodu a ekonomického oddelenia sa od rodičovskej domácnosti. Zamestnávanie nedospelých služok je ako bežná dobová prax zdokumentované pre kresťanskú populáciu Moravy²⁸. V skúmanom archívnom

²⁷ MZA_B1_J39; folio 16; 19.04.1752. Výpoveď Carla Lazara, nájomcu paliarne v Řehořove, na krajskom úrade v Jihlave.

²⁸ Porovnaj napr.: Soupis duší 2006.

materiáli ju v súvislosti s židovskými domácnosťami dokladá ojedinelá zmienka. Keď mikulovskí židia vypočúvali mladú vdovu Annu Salomonovú, v súvislosti s nočnou návštevou jej údajného milenca a jeho dopadnutím, snažila sa Anna hájiť tak, že „*nepravdivo tvrdila, že vtedy nebola sama, ale že u nej spala deväťročná slúžtička a že nič zlého sa neudialo*“²⁹ (AZM_Mikulov_47252; folio 3).

Odchodom nedospelých detí do služby sa teda domácnosť na jednej strane postupne odľahčovala od hláv, ktoré nebolo možné zaopatriť, a pre ktoré nebolo v malých prevádzkach živností miesto. Toto platí snáď vo väčšej miere o dievčatách.

V zásade možno povedať, že z hľadiska socioekonomických stratégií židovských rodín a domácností, bola základným princípom sebestačnosť nukleárnych rodín. Dobové podmienky pre život židov v spoločnosti českých zemí (a v danej dobe vo väčšine Európy) charakterizovalo obmedzené a neustále obmedzované spektrum možností obživy, ale aj miesta pobytu. Aby prežili, boli židovské spoločenstvá i jednotlivci preto okolnosťami nútení k mobilite a flexibilitě. Pre porozumenie ich stratégiám, na úrovni rodiny a domácnosti, musíme predovšetkým pochopiť charakteristiky ich existenčného základu. V stiesnenom, nahustenom a vysoko konkurenčnom hospodárskom priestore dobovej spoločnosti, bola v súvislosti s všetkými druhmi obživy židovských rodín, kľúčová schopnosť pohotovo reagovať na meniace sa sociálne a ekonomické podmienky a v ich rámci vypátrať nedostatkové príležitosti ekonomického uplatnenia. Nukleárna, samostatne hospodáriaca a sebestačná rodina tu figurovala, ako základná, manévrovania schopná jednotka.

Muž ako hlava rodiny, musel byť ihneď, alebo relatívne skoro po uzavretí manželstva, schopný založiť živnosť, ktorá by bola dostatočne výnosná pre zabezpečenie jeho (nukleárnej) rodiny, na pokrytie nárokov, ktorým by mali v zásade stačiť pracovné sily nukleárnej rodiny. Aby tieto rodiny obstáli, ako samostatné a sebestačné, v špecifických životných podmienkach židovstva, museli byť flexibilné a mobilné, a tak založenie ich živností nemohlo počítat' s veľkými vkladmi hmotných aktív a spoliehať na väčšie množstvo pracovných síl. Za daných podmienok bolo zároveň nevyhnutné, aby boli vybavení nielen znalosťami z odboru danej živnosti, esenciálny bol pre nich rozhľad, znalosť rôznych prostredí, vnímavosťou voči širokému spektru spoločnosti a pod. Práve v dôraze na vklad týchto nehmotných aktív spočíva výrazné špecifikum stratégií židovských živností. Židovské rodiny museli mať schopnosť hľadať uplatnenie aj v iných profesijných sférach a na iných miestach.

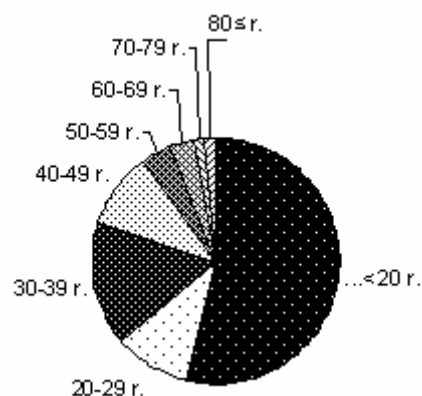
²⁹ AZM_Mikulov_47252; folio 3; Správa židovskej obce Mikulov miestnemu hajtmanovi z leta roku 1747.

Ako som sa zmienila, analýza rozšírených rodinných štruktúr priniesla zaujímavé zistenie, v súvislosti s absenciou rozšírených rodín, ktorých evidentnou funkciou by bolo zaopatrenie zostarnutých príbuzných. Neidentifikovala som ani jeden prípad, kedy by zostarnutí rodičia boli „na chlebe“ svojich detí. Jednou zjavnou príčinou je tu fakt (rovnako zaujímavý), že v miestnej židovskej populácii bolo veľmi málo starých ľudí. Tento stav svedčí pravdepodobne o nízkom veku úmrtnosti, ale môže byť zároveň priamym dôsledkom populačných strát v poslednej vlne morovej epidémie, ktorá Moravu zasiahla v rokoch 1713-1715.

Tab. 14 **VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA SKUPINY MUŽOV.**

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Veková skupina	Počet mužov	%
... < 20	81	54
20 - 29	15	10
30 - 39	24	16
40 - 49	15	10
50 - 59	6	4
60 - 69	5	3,33
70 - 79	2	1,33
80 ≤ ...	2	1,33

Malé percento starých ľudí v miestnej židovskej populácii nemohlo byť jedinou príčinou toho, že ich nezaznamenávame ako členov rozšírených rodín. Domnievam sa, že rovnako dôležitým dôvodom bola snaha o čo najdlhšiu ekonomickú samostatnosť. Uplatňovaný model, ktorý, ako bolo povedané, pôsobil smerom k osamostatneniu a sebestačnosti v skorom veku, bol zároveň zameraný na jej zachovanie do veku čo najvyššieho.

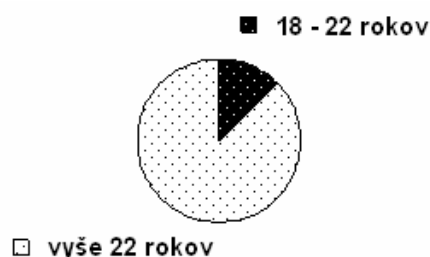
Cenný doklad tejto praxe sa náhodne objavil v korešpondencii k spornej záležitosti v Mikulove z roku 1726. V jednom z listov sa od mikulovského židovského richtára dozvedáme o Orelovi Eigenspiegel, obvinenom zo zapríčinenia požiaru v obchode, ktorý mal prenajatý³⁰. Orel Eigenspiegel mal 80 rokov, v tomto pokročilom veku stále aktívne pracoval ako krajčír, spomínaný obchod mal v prenájme už 40 rokov a ešte stále „vlastnil dom a dvor“ (AZM_Mikulov_47548).

³⁰ AZM_Mikulov_47548; január 1726; Mikulovský židovský richtár Berl Goldschmid miestnej vrchnosti, kniežaťu Waltrovi Xaverovi Dietrichsteinovi.

V rámci demografických dát v súvislosti s uzatváraním manželstiev, je zásadnou položkou vek uzatvárania prvých manželstiev. Prameň s ktorým pracujeme, nám poskytuje len málo indícií k tomu, aby sme na jeho základe vyvodili sobášny vek. K dispozícii máme údaje o veku len v prípade „hospodárov“. Tieto nám však poskytnú aspoň určitý záchytný bod. Tieto údaje prinajmenšom indikujú najnižší uplatňovaný sobášny vek, ktorým je tu 18 rokov (minimálna hodnota). Medzi všetkými 70 ženatými mužmi sa nachádzalo 9 vo vekovom rozmedzí 18 – 22 rokov, táto veková skupina teda

Tab. 15 VEKOVÁ SKLADBY SKUPINY ŽENATÝCH MUŽOV.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

tvorila v danom roku 12,86%. V úvode tejto kapitoly bolo povedané, že v stave, zaznamenanom súpismi z roku 1727, môžeme predpokladať že ešte odráža uplatňovanie tradičných modelov židovských spoločenstiev. Podľa práva bol v toto období minimálny vek pre uzatvorenie sobáša 18 rokov u mužov a 15 u žien (BRETHOLZ 1930). Uplatňovanie tohto nízkeho sobášneho veku máme v tomto období doložené napríklad pre židovské spoločenstvá v Nemecku³¹. Domnievame sa teda, že aj údaje súpisu z Uherského Ostrohu svedčia prinajmenšom o nízkom sobášnom veku pre mužov, ktorého spodnou hranicou bolo 18 rokov, pričom 20 rokov bolo pre mužov bežným vekom vstupu do manželstva.³²

V rámci židovskej obce Uherský Otroh žilo v roku 1727 v manželstve celkom 54% mužov a 48,23 % žien (pozri nižšie, Tab. 16).

Tab. 16 SKLADBA ŽIDOVskej OBCE PODĽA RODINNÉHO STAVU.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20781)

Muži	Počet osôb	%	Ženy	Počet osôb	%
Slobodní	81	54	Slobodné	68	48,23
Ženatí	67	44,67	Vydaté	67	47,52
Ovdovení	2	1,33	Ovdovené	6	4,26
Suma	150		suma	141	

³¹ BATTENBERG 2001: 51.

³² V súvislosti so sobášnym vekom u moravských židov v období pred zavedením sobášnych reštrikcií (1726 – 1849) konštatuje Ludmila Nesládková len toľko, že tento bol podľa zvyklostí vždy nižší, (NESLÁDKOVÁ 2003: 194). Žiadna ďalšia odborná literatúra, ktorá bola k dispozícii, tieto údaje neuvádza.

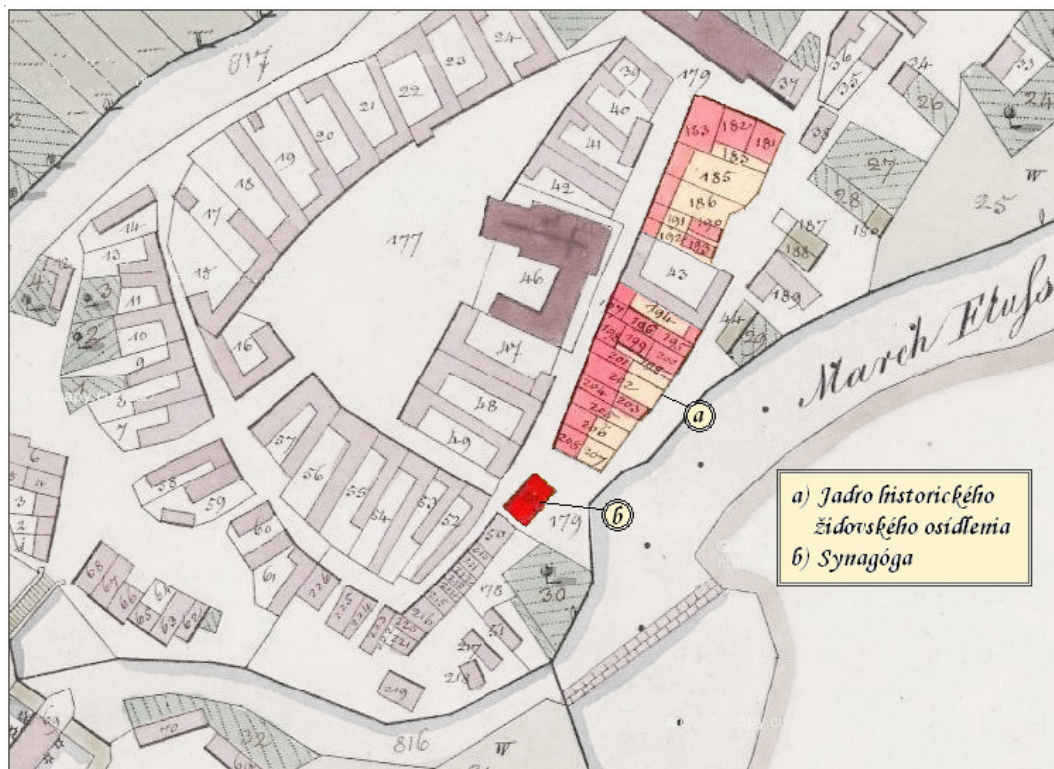
Z údajov o ovdovených osobách v rámci židovskej obce vyplýva, že tendencia uzatvárania ďalších sobášov po úmrtí partnera bola silnejšia u mužov. Jediní dvaja muži, ktorých v súpise nachádzame ako vdovcov, resp. tých, ktorí neuzavreli ďalšie manželstvo, boli už starí muži vo veku 70 a 90 rokov. Z vekovej skladby, spôsobu obživy a výšky majetku vdov (pozri vyššie, Tab. 9), ktoré všetky figurujú, ako ekonomicky samostatné, je možné usudzovať, že podmienkou pre ich samostatnú existenciu bolo zamestnanie, vďaka ktorému sa mohli samostatne živiť. Medzi ich zamestnaniami bola zaznamenaná výroba čipiek, obchodovanie s múkou a práca pôrodnej asistentky, o ostatných dvoch sa píše, že živia. Všetky žili s nezosobášenými deťmi, jedna z vdov žila v rozšírenej rodine, spolu so svojím zaťom. V prípade 4 z 6 vdov išlo o ženy vo veku 40 – 45 rokov, ktoré boli v strednom veku a teda by sa ešte mohli vydať. Uvádzajú sa ako vlastníčky 1/2 domu. V týchto konkrétnych prípadoch je pravdepodobné, že vdovy čakali práve na to, kým ich synovia dorastú do dospelosti, aby im mohli postúpiť vlastníctvo domového dielu.

3.3.3 Situácia bývania židovských rodín v Uherskom Ostrohu v prvej polovici 18. storočia

Pre získanie celistvejšieho obrazu židovského spoločenstva v Uherskom Ostrohu a jeho sídelnej situácie, sú zaiste prínosné údaje o celkovej skladbe obyvateľov mestečka. I keď nám táto informácia pre rok 1727, kedy sa realizovali skúmané súpisy židov, chýba, pre orientáciu poslúžia údaje z dobového miestopisu, pre rok 1787. Podľa toho, uvádza v „*Topografii Markrabstva moravského*“ Franz Schwon, sa v danom roku v meste Uherský Ostroh nachádzalo 319 domov. Bývalo tu 384 kresťanských a 54 židovských rodín, s celkovým počtom 1793 kresťanov a 218 židov (SCHWON 1793: 588).

Židovské osídlenie Uherského Ostrohu tvorilo počas celého 18. storočia kompaktný celok, väčšina židovských domov sa nachádzala v „židovskej ulici“ v juhovýchodnom sektore mesta, medzi vonkajším obvodom meštianskych domov na hradbách a nábřeží rieky (pozri nižšie, Obr. 5) (KLENOVSKÝ 2000: 371). Vďaka tomu, že súpis z roku 1727 bol, v súlade s nariadením pre jeho realizáciu, uskutočnený „dom od domu“, zaznamenáva všetky súpisné údaje, vo vzťahu k jednotlivým židovským domom. Podľa týchto záznamov bolo v roku 1727 v Uherskom Ostrohu 23 domových parciel, prislúchajúcich židom. 18 židovských

domov stálo v jednej ulici (AZM_Uherský Ostroh_20782), ktorá dnes nesie názov „Kostelní“ (KLENOVSKÝ 2000: 371). Ďalších 5 sa nachádzalo medzi domami kresťanov, resp. boli postavené za nimi (AZM_Uherský Ostroh_20782). Tieto domy sa nachádzali za synagógou v južnom cípe mesta a boli mladšou časťou židovskej štvrť. Podľa J. Klenovského išlo o drobnú zástavbu chudoby (KLENOVSKÝ 2000: 372).

Obr. 6 UHERSKÝ OSTROH S VYZNAČENÍM JADRA HISTORICKÉHO ŽIDOVSKÉHO OSÍDLĚNIA (a) A SYNAGÓGY (b). Plán mesta Uherský Ostroh z roku 1827 pochádza z fondov archívnych máp ČŽÚK³³. Farebne vyznačené domové parcely, ktoré boli židmi historicky osídlené ako prvé, zostali jadrom židovského osídlenia aj v 18. storočí³⁴.

Na 21 domových parcelách sa nachádzali obytné domy, dom č. 15 bola synagóga a dom č. 8 slúžil v danej dobe ako panská paliareň³⁵. Obytné domy židov boli v tomto čase vo vlastníctve jedného až dvoch vlastníkov. Jediného vlastníka malo 11 domov, ďalších 10 náležalo vždy 2 vlastníkom s polovičným

³³ (ESTERKA 2003)

³⁴ Identifikovala som ich jednak podľa popisu židovskej obce v Uherskom Ostrohu, zaznamenanom v textovej verzii súpisu z roku 1727, a na základe porovnania s údajmi, ktoré uvádza Jaroslav Klenovský (KLENOVSKÝ 2000: 371). Objekt, nachádzajúci sa uprostred vyznačeného uličného bloku, ktorý však nie je farebne zvýraznený, bola panská paliareň, ktorú panstvo ale dávalo do prenájmu židom (porovnaj: KLENOVSKÝ 2000: 372).

³⁵ Pôvodne obytný dom. Paliareň tu panstvo zriadilo pravdepodobne v roku 1709.

podielom. Okrem týchto domov sa tu nachádzali aj 3 „malé domčeky“, prístavky, ktoré boli vystavané na parcelách iných vlastníkov. Súpisy pri každej menovanej hlave rodiny uvádzajú jeho vzťahy k nehnuteľnosti (vlastnícky, nájomnícky) a v prípade hláv rodín, ktoré nevlastnili žiadny podiel nehnuteľnosti, aj príbuznosť či nepríbuznosť k vlastníkovi. Takmer vo všetkých židovských domoch bývalo, okrem rodiny vlastníka, v nájme aj niekoľko ďalších rodín (resp. partají), ktoré boli buď v príbuzenskom vzťahu k vlastníkovi (vlastníkom), alebo išlo o cudzích nájomníkov. Podľa tabuľkovej verzie súpisu, v nájme bývalo 43 partají (56,58%). Tu však nesmieme zamieňať bývanie viacerých spríbuznených rodín v tom istom dome s konceptom rozšírenej rodiny, ktorú definuje spoločné hospodárenie³⁶

Jedným z najdôležitejších ukazovateľov situácie bývania je obložnosť, teda počet osôb, pripadajúcich na domovú parcelu a na dom. V rámci domových parciel, prislúchajúcich uherskoostrožským židom, sa z celkového počtu 21 parciel stretávame s osadením do 10 osôb pri 6 parcelách, s počtom 11 až 20 obyvateľov pri 12 parcelách, nachádzali sa tu aj 3 domové parcely, každá s počtom nad 20 ľudí (pozri nižšie, Tab. 17).

Tab. 17 OBLOŽNOSŤ DOMOVÝCH PARCEL ŽIDOVSKÝCH DOMOV
V UHERSKOM OSTROHU V ROKU 1727.
(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20782)

Počet osôb na domovú parcelu	Počet takýchto domových parciel	% z počtu parciel
... ≤ 10	6	28,52%
11 - 20	12	57,14%
20 < ...	3	14,29%

Omnoho kompletnejšiu predstavu dostaneme, keď tieto údaje doplníme o informáciu o počtoch partají pripadajúcich na jednu parcelu (pozri nižšie, Tab. 18). Domové parcely boli obývané 1 až 6 partajami. Zatiaľ čo sa tu nachádzala iba jedna domová parcela, obývaná jedinou partajou, prítomnosť 2 až 6 partají na domovej parcele bola úplne bežná.

³⁶ O rezidenčnom oddelení otca od rodiny syna, ktoré naznačuje svojbytné hospodárenie oboch, vypovedajú slová Nathana Teutscha z Mikulova, ktorý vo svojom liste popisoval jemu známe okolnosti vypuknutia veľkého požiaru v Mikulove v roku 1719³⁶. Uvádza tu: „Časť domu, v ktorej bývam ja, je od tých [kde býval jeho otec, a], kde vtedy vypukol oheň, úplne oddelená“ (AZM_Mikulov_47394; 20.08.1720; Sťažnosť Nathana Teutscha kniežaťu Dietrichsteinovi).

**Tab. 18 POČET PARTAJÍ NA DOMOVÝCH PARCELÁCH ŽIDOVSKÝCH DOMOV
V UHERSKOM OSTROHU V ROKU 1727.**

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20782)

Počet partají na domovú parcelu	Počet takýchto domových parcel	% z počtu parcel
1	1	4,76%
2	5	23,81%
3	6	28,57%
4	2	9,52%
5	3	14,29%
6	4	19,05%

Z uvedených hodnôt vyplýva, že v priemere pripadalo na jednu domovú parcelu 13,86 osôb a 3,62 partají. Charakteristickým počtom (medián, t.j. stredná hodnota) bolo 12 osôb a 3 partaje na jednu domovú parcelu.

Z údajov v súpise z roku 1727 bolo možné vyvodit' aj obložnosť židovských domov, neposkytol však žiadne ďalšie informácie, podľa ktorých by sme si mohli vytvoriť obraz o veľkosti ich príbytkov. O to výnimočnejší sa preto ukázal dokument z roku 1745, ktorý zaznamenáva tieto údaje aspoň fragmentárne. Ide o súpis židovských domov v Uherskom Ostrohu, s odhadmi ich cien, ktorý jednotlivé domy bližšie opisuje. Relatívne podrobné opisy sa tu vyskytujú vo vzťahu k lepším domom, v niektorých prípadoch sú tu vymenované aj jednotlivé miestnosti domu. Naopak, u menej lukratívnych príbytkov je informácia sporejšia a u niektorých núdzných domčekov sa uvádza len cenový odhad. Tento odhad bol vykonaný v súvislosti s plánovaným vypovedaním židov z českých zemí, ktoré v tomto období zamýšľala cisárovná Mária Terézia (pozri kapitolu 1) Ako dokument uvádza, vykonali ho poverení remeselníci, zmieňujú sa tu tesárski a murárski majstri. Pre ojedinelosť tohto prameňa a vzácne informácie, ktoré prináša, ho uvádzam v kompletnom znení v preklade z nemeckého originálu, ako prílohu č. 6. Keďže časový rozdiel medzi vznikom súpisov židov a súpisu ich domov, nebol veľmi veľký, 28 rokov, u väčšiny domov nájdeme aj v roku 1745 rovnakých vlastníkov ako v roku 1727. Vďaka tejto okolnosti bolo možné identifikovať 15 z 21 domov, zmienených v oboch dokumentoch a k údajom o rozlohe domov a skladbe ich priestorov priradiť údaje o ich obložnosti (pozri nižšie, Tab. 19).

Počet partají bol takmer vo všetkých prípadoch vyšší, než počet izieb, teda vykurovaných svetlých obytných miestností. Väčšina domov bola jednopodlažná, ako dvojpodlažné sa zmieňujú len 3 domy. Kuchyňa bola väčšinou len jedna na jedno podlažie, čo vyplývalo pravdepodobne bezprostredne z nákladnosti a stavebnej náročnosti riešenia kúreniska a odymenia tzv. čiernej kuchyne³⁷, ale aj zo štandardu bývania nestavovských vrstiev obyvateľstva v 18. storočí. Stiesnené podmienky bývania, ešte lepšie než početnosť izieb, vyjadruje počet kuchyní voči počtu partají. O jednu kuchyňu sa museli deliť väčšinou aspoň dve, často tri partaje, v niektorých prípadoch však pripadalo na jednu kuchyňu až 5 partají.

Stiesnená situácia a preľudnenosť židovských obydí a štvrtí v českých zemiach 18. storočia je známou skutočnosťou. Koncept koncentrovania židovského obyvateľstva miest do svojbytných štvrtí, rozširovanie ktorých sa zároveň zamedzovalo, bol známy a uplatňovaný už od stredoveku. V otázke bývania židov v týchto obdobiach „pramene väčšinou nedovoľujú odlíšenie bohatých a chudobných. Takmer všeobecne však platilo, že židovské domy boli preplnené omnoho viac, než domy kresťanské“ (HOFFMANN 1998: 23-24).

Pomery bývania židov v 18. storočí boli determinované reštrikčnými nariadeniami, zavádzanými v českých zemiach od skončenia 30-ročnej vojny. Židia boli vylúčení z vlastníctva, ale aj držby takmer všetkých nehnuteľností. Od polovice 17. storočia nesmeli získavať obytné domy, ktoré už predtým nemali. Počet židovských domov nesmel presiahnuť počet stanovený zemským snemom³⁸.

Podľa nariadení, platných počas 18. storočia³⁹, bol v tomto smere normou stav z roku 1657 (D'ELVERT 1895: 178). Z držby meštianskych domov boli židia celkom vylúčení⁴⁰. Podľa výnosov zemského snemu⁴¹ nesmeli židia získavať do vlastníctva, ale ani obývať žiaden dom, okrem takého, ktorý mali židia už v minulosti v držbe a držbu ktorého si udržali (D'ELVERT 1895: 179).

---

³⁷ Čierne kuchyne boli na Morave v 18. storočí ešte bežne rozšírené. Čiernu kuchyňu charakterizuje užívanie otvoreného ohňa a odvodu dymu otvoreným komínom. Takýto typ kúreniska nebolo možné flexibilne zriaďovať podľa potreby v ľubovoľných miestnostiach domu, tak ako to potom v mladších obdobiach dovoľoval sporák (porovnaj: FROLEC 1983: 25 a EBEL 2003: 245).

³⁸ Reskript z 19. novembra 1686; reskript z 21 februára 1709 a z 25. augusta 1719.

³⁹ Prostredníctvom reskriptu z 27. augusta 1681. Predtým, podľa výnosu zemského snemu z roku 1650, bol normou rok 1618.

⁴⁰ Reskript z 13. mája 1709.

⁴¹ Rezolúcia z 14. novembra 1719, 13. septembra 1726, 1. februára 1727.

Tab. 19

ŽIDOVSKÉ DOMY V MESTE UHERSKÝ OSTROH.

(Podľa: AZM_Uherský Ostroh_20782 & AZM_Uherský Ostroh_34002)

		Dáta pre rok 1745										Dáta pre rok 1727		
Dom č.	Meno hospodára	Cena domu — odhad	Rozmery domu (pôv. údaj v siahach = 1,8965m)	Počet miestností v dome							Počet domovej parcely			
				izby	komory	kuchyne	pivnice	kvelby	maštale	Počet partaj	Počet osôb			
1	Gabriel Moises	350 fl.	3,8 x 24,7m dvojpodlažný	5 (z toho 2 prístavané)	3	2			1		1	5	19	
2	Isaac Fabian	8 fl.	5,7 x 8,2m	pustý dom							3	14		
3	Aron Moises	400 fl.	13,9 x 31m dvojpodlažný	5 (z toho 2 prístavané)	6	2	1	1	1		2	6	23	
4	Aron Simon	100 fl.	4,4x9,5m	V prednej časti parcely stál pustý dom, v zadnej časti bol „domček zbudovaný zo zŕok tehaj“							1	4		
5	Herschl Lazarus	150 fl.		4 "malé izbčky"							2	9		
8	Salomon Schmaye "starsí"	100 fl.		2							1	4	19	
9	Rosina Schubrín	70 fl.		V prednej časti parcely stál pustý dom, v zadnej „pustá izba“							5	15		
10	Marcus David	90 fl.		2							3	12		
11	Jacob Löbl "Hlucker"	110 fl.		1							2	3	12	
12	Herschl Mänd	120 fl.		4 "malé izbčky"							4	2	12	
13	David Pollach	600 fl.	dvojpodlažný	3 (z toho 2 prístavané)							1	1	5	18
16	Gallia Fabian	60 fl.	"veľká parcela"	"chata dom"								5	20	
	Isaac Fleischhacker	20 fl.		1							Prístavok ako svojbytná stavba s jed nou izbrou - "malý domček za židovskými domami"			
17	Moyes Marcus	30 fl.		dom mal "dve chatrné časti"										
20	Simon Löbl	30 fl.		2							0	1	4	11
22	Gabriel Herschl	30 fl.										6	21	

V podmienkach všeobecného populačného nárastu obyvateľstva českých zemí, a špecificky narastania židovskej populácie, musel zákaz židom nadobúdať nové domy (ako do vlastníctva, tak aj do nájmu) logicky viesť ku zvyšovaniu obložnosti židovských domov. Z údajov, ktoré uvádza vo svojej knihe Václav Řezníček pre rok 1679 (ŘEZNÍČEK 1900: 146), vyplýva, že na Morave bola priemerná obložnosť židovských domov 6,85 osôb⁴². Podľa údajov z roku 1727 pre skúmanú židovskú obec v Uherskom Ostrohu, pripadalo na domovú parcelu 13,86 osôb (pozri vyššie). V prípade, že Řezníčkov údaj je správny, a ak sú hodnoty, získané pre obec Uherský Ostroh dostatočne reprezentatívne aj pre ostatné moravské židovstvo, potom musíme konštatovať, že prípad Uherského Ostrohu svedčí o zdvojnásobení obložnosti židovských domov na Morave v priebehu zmienených 50 rokov.

Mieru obložnosti židovských obydľí na Morave dokumentuje výstižne vrchnostenské nariadenie kniežaťa Dietrichsteina, vydané v roku 1737 židovskej obci v Mikulove⁴³. Text nariadenia jasne dokladá, že jednu miestnosť často obývalo niekoľko nepríbuzných partají, knieža uvádza dve, tri a viac.

„Doterajšia skúsenosť jasne dokladá, že tunajší židia, ktorí [tu] prenajímajú izbičky rôznym nájomníkom, prenajímajú do jednej takejto izbičky dve, tri, a aj viac partají. Títo ľudia sú tu potom natoľko nahustení, že, ako ukázala skúsenosť, keď vypukla choroba, nakazilo sa od seba 7 i viac osôb, no a takéto prehustenie je verejnosti veľmi škodlivé a jeho následkom býva aj prepuknutie rôznych nebezpečných chorôb“ (AZM_Mikulov_47186).

Knieža tu odôvodňuje svoj zákaz prenajímania jednej izby viacerým partajám obavou, že prehustenie vedie k šíreniu chorôb. Nezabudnime, že v tomto období stále rezonovala spomienka na poslednú morovú nákazu, ktorá zachvátila Moravu medzi rokmi 1713-1715 (PLACHT 1957: 310). Aký bol dopad zmieneného nariadenia kniežaťa Dietrichsteina v Mikulove, nie je známe. Môžeme sa ale domnievať, že rovnako, ako v iných moravských obciach, táto prax po celé 18 storočie pretrvávala, ba pravdepodobne sa dopadom reštrikčných zákonov ešte zhoršovala. Problém preľudnenosti, resp. vysokej obložnosti židovských obydľí, sa pokúsil riešiť

---

⁴² Řezníček tu vyslovene uvádza, že: „V poddaných městech a na panstvích bylo roku 1679 od židů osedlých domů celkem 920, v nichž dvě i tři rodiny a více obývaly, tak že se té doby na Moravě okolo 6.300 židů zdržovalo“ (ŘEZNÍČEK 1900: 146).

⁴³ AZM_Mikulov_47186; 24.09.1737; Knieža Dietrichstein mikulovskému hajtmanovi.

aj nový Generálny policajný poriadok z roku 1754⁴⁴. Jeho formulácia je veľmi podobná textu vyššie uvedeného nariadenia kniežata Dietichsteina:

„Často sa stáva u nich [židov], obzvlášť u tých chudobných, že v jednej miestnosti⁴⁵ ležia pri sebe dve aj viacero rodín. Keď potom takto v jednej izbe⁴⁶ bývajú dve manželské partaje, alebo slobodní ľudia medzi zosobášenými, zaháňa to samo o sebe prirodzenú početnosť a týmto spôsobom sa aj pre iných vyšľape cesta k hriechom a smilstvu, a môže to taktiež viesť ku vzniku nákazlivých chorôb, a [tak] sa odteraz tento nešvár nemá trpieť. Aj keby si na jeden takýto dom nárokovalo viacero partají, majú sa tieto v rámci bytu od seba oddeliť, a ak tento dom nemá na ich separovanie dve obytné miestnosti⁴⁷, či izby, potom sa majú v dobrom medzi sebou dohodnúť takým spôsobom, aby daný dom obývali [jednotlivé partaje] jedna po druhej po jeden či viacero rokov, medzitým⁴⁸ aby sa vyst'ahovaná partaj uchádzala o svoje oddelené ubytovanie inak, na čo má potom starostlivo dohliadať zriadenec z ich [židovskej] obce“ (MÜLLER 1903: 97).

Domnievam sa, že toto navrhované riešenie nemalo veľkú šancu presadiť sa, a že nebolo realizované.

Spôsoby, akými sa židovskí obyvatelia s tiesnivou situáciou bývania vysporiadavali, spočívali hlavne v delení príbytkov na tzv. reálne diely, kedy si jednotlivci či rodiny odkupovali diely domov, či dokonca miestností (HOFFMANN 1998: 23-24). Takýmto rozdelením domu medzi viacerých vlastníkov sa vytvárali „kondomíniá“⁴⁹, ktoré boli v židovských štvrtiach veľmi častým javom (KLENOVSKÝ 1994A: 9). Ďalším uplatňovaným riešením bolo pristavovanie a nastavovanie ďalších obytných jedotiek na „židovskú“ parcelu (KLENOVSKÝ 2000: 373), ktoré sa pripojili k existujúcemu domu, alebo boli postavené osobitne (pozri vyššie, Tab. 19, domček Isaka Fleischmanna na parcele domu č. 16)⁵⁰.

⁴⁴ „General- Polizei- Prozess und Kommerzialordnung“

⁴⁵ V nem. origináli: „Stube“.

⁴⁶ V nem. origináli: „Zimmer“.

⁴⁷ V nem. origináli: „Stuben“.

⁴⁸ V nem. origináli: „im mittelst“.

⁴⁹ T.j. „reálne rozdelenie domu na niekoľko dielových vlastníkov, či už horizontálne, vertikálne, alebo po miestnostiach“ (Klenovský 1994B: 8 a Klenovský 1994A: 9).

⁵⁰ Názorne popisuje stavebný vývoj židovských štvrtí Klenovský v prípade Veľkého Meziříčí, žiaľ bez bližšieho datovania jednotlivých fáz: „Totiž zatímco dříve se židovští osadníci ujímali zpustlých gruntů, pak kupovali volná měštiště pro stavbu nových domů, nyní [18. storočie (?!)] docházelo k dělení domů na více majitelů a zahušťování plochy přístavbami. Postupně bylo mnoho domů dodatečně

Situácia v Uherskom Ostrohu, zachytená v súpisoch z roku 1727, svedčila ešte o relatívne malej miere rozdrobenia židovských domov, prinajmenšom v rovine právnej. Podľa tu uvádzaných údajov náležal židovským vlastníkom buď celý dom, alebo bol rozdelený na dve časti, medzi vlastníkov s polovičným dielom (pozri vyššie). Ani v súvislosti s obložnosťou (priemerne 13,86 osôb na domovú parcelu) nedosahovali pomery bývania u židov v Uherskom Ostrohu taký stupeň preľudnenia, ako v niekoľkých konkrétnych prípadoch iných židovských obcí na Morave, ktoré popísal vo svojich prácach Jaroslav Klenovský. Klenovský sa napríklad pre Prostějov zmieňuje (avšak bez uvedenia roku, či bližšieho obdobia), že kým v kresťanskom meste pripadalo na jeden dom 11 osôb, v židovskej štvrti to bolo 30 obyvateľov (KLENOVSKÝ 1997c: 18). V prípade Boskovíc uvádza rovnaký autor pre polovicu 19. storočia priemerne 17-18 osôb na jeden židovský dom (KLENOVSKÝ 1994a: 9).

Domnievam sa, že tento rozdiel vyplýva predovšetkým z okolnosti, že údaje, ktoré prinieslo moje bádanie v Uherskom Ostrohu a podklady Jaroslava Klenovského pochádzajú z odlišných časových horizontov a zachytávajú tak rôzne stupne vývoja (stavebného i sociálneho) židovských štvrtí. Údaje pre židovskú štvrť v Uherskom Ostrohu pochádzajú z prvej polovice 18. storočia, boli teda zaznamenané len s odstupom asi pol roka od zavedenia prísnych reštrikčných opatrení pre Moravské židovstvo, familiantského zákona a predovšetkým translokačného reskriptu (z 8. decembra 1726), ktorý nariaďoval separáciu židovského obyvateľstva od kresťanských susedov a ich sústredenie do svojbytných štvrtí či ulíc⁵¹. To, či boli aj v Uherskom Ostrohu v rámci nariadení translokačného reštriktu realizované nejaké opatrenia, z archívnych prameňov, ani z odbornej literatúry nie je zrejmé. Ak by to aj tak bolo, predsa je pochopiteľné, že tak skoro po zavedení oboch reštrikčných zákonov, sa dané nariadenia nemohli na zdokumentovanej situácii naplno odraziť. Oproti tomu Klenovský vo zmienených prácach vychádza vo svojich výpočtoch z neskorších údajov, pochádzajúcich prinajmenšom z konca 18. storočia, či z 19. storočia⁵², kedy sme už svedkami plného dopadu týchto právnych úprav, ktoré životný priestor židov českých zemí viditeľne redukovali.

---

rozděleno na 2 až 3 dílčí samostatné budovy, ať již fyzicky, nebo jen právně, jež mívali společný vchod, střechu, ale i průčelí a dvorky“ (KLENOVSKÝ 1997d: 15 – 18).

⁵¹ Zosťahovanie sa malo uskutočniť prostredníctvom nútenej výmeny domov medzi kresťanmi a židmi. Židia mali byť vysťahovaní aj z domov, nachádzajúcich sa blízko rímskokatolíckych kostolov, cirkevných objektov a i. (KLENOVSKÝ 1996: 54). Pozri tiež úvodnú kapitolu: „Historické a sociálne rámce života moravského židovstva v 18. storočí“.

⁵² Autor tieto údaje datuje len zriedkavo.

4

Interakcie židovského a kresťanského obyvateľstva v každodennom živote a fenomén zamestnávania kresťanského služobníctva židmi

4.1 Vzťahy židov a kresťanov na hospodárskej báze

Jedným z hlavných zámerov môjho výskumu bolo odhaliť vzťahy a každodenné interakcie židov a ich kresťanských susedov. Týchto vzťahov sa z pohľadu hospodárskych závislostí dotkla kapitola 2. Pozornosť tu bola venovaná vzťahu židov a štátu, miestnych feudálnych vrchností, a meštianskych remeselných cechov.

Ako už bolo skonštatované, pre štát predstavovali židia predovšetkým nevysychajúci prameň finančnej hotovosti. Z hľadiska výšky ročne odvádzaných štátnych príspevkov bolo medzi rakúskymi zemami moravské židovstvo na treťom mieste (podľa údajov z roku 1776, pozri kapitola 2, Tab.1), a to čo sa týka celkovej odvedenej sumy – 82.200 fl.¹, ale aj výšky štátnej príspevkovej, pripadajúcej na osobu – 3,52 fl.². Dôležité postavenie židov českých zemí v ekonomike štátu im zaistilo, že mohli žiť na jeho území a zabránilo ich vyhnaniu, ktoré tu bolo niekoľkokrát naplánované, avšak nakoniec odvolané.

Vzťah židov a miestnych svetských i cirkevných vrchností bol daný ich vzájomným previazaním, ktoré malo veľmi bezprostredný charakter. Keďže v 18. storočí už židia podliehali priamo miestnym vrchnostiam, boli to ony, ktoré za peňažnú kompenzáciu poskytovali židom životný priestor, možnosti obživy a chránili ich práva. Ekonomickú činnosť „svojich“ židov podporovali a ochraňovali, nevynímajúc často ani situácie, keď to odporovalo platným zákonom, pretože hospodárska aktivita židov predstavovala ich vlastný, významný zdroj príjmov.

---

¹ Po haličských židoch s 300.539,6 fl. a českých s 216.500 fl.

² Po dolnorakúskych židoch s 19,87 fl. a českých s 3,52 fl. na osobu.

O podieli židov na prosperite panstiev možno vlastne povedať, že metabolizovali produkty dominikálneho, ale aj nadprodukty rustikálneho hospodárstva, pričom výstupom bol zisk v podobe finančnej hotovosti, z ktorého podstatná časť plynula panstvu.

Interakciám židov a mešťanstva, ktoré sa združovalo v cechoch, som sa venovala v kapitole 2, kde bola pozornosť zameraná na ich vzťahy v profesijnej sfére. Boli tu pomerne podrobne vyhodnotené postoje voči židom, ktorí so svojím podnikaním predstavovali pre mešťanov nežiaduci element. V situácii, keď židia medzi mnohými obmedzeniami v ich profesijnej činnosti museli na zaistenie živobytia úporne hľadať a vydobýjať si aj minimálny priestor, nebolo pred spormi s meštianskymi cechmi vyhnutie. Tieto si aj v 18. storočí vo veľkej miere udržali právo na monopolné postavenie vo výrobe a odbyte produktov na lokálnom trhu, pričom boli zároveň dimenzované tak, aby pokryli presne len túto spotrebu. Akýkoľvek konkurujúci element bol tak pre cechové organizácie existenčnou hrozbou. Pôsobenie židov, ktorí im vstupovali do tohto, už aj tak značne limitovaného priestoru, bolo pre cechové organizácie často o to horšie, že svoju výrobnú silu židia ešte posilňovali zamestnávaním kresťanských mimocechových remeselných síl – fušerov. Počas celého 18. storočia sme neprestajne svedkami žalôb a obvinení na židov zo strany v cechoch pôsobiacich mešťanov. Táto nevráživosť však mala vo veľkej väčšine racionálny charakter. Odrážala strach o udržanie vlastnej existencie, keďže v tejto dobe už cechy boli neflexibilnými a skostnatými hospodárskymi ustanovizňami, pre ktorú akákoľvek konkurencia skutočne predstavovala reálnu hrozbu.

Ďalšou skupinou kresťanského obyvateľstva, ktorej som sa vo vzťahu k židom dotkla, boli zamestnanci v židovských remeselných prevádzkach, zmiernení fušeri. Zdá sa, že tieto vzťahy charakterizovala symbióza na profesionálnej úrovni. Často išlo o profesionálov, vyučených v cechu, bývalých majstrov či tovarišov, ktorí so sebou prinášali výrobné technológie, takže prevádzka mohla fungovať, aj keď židovský živnostník nebol v danej výrobnej profesii kvalifikovaný. Pre týchto ľudí, ktorí neboli oprávnení vykonávať svoje remeslo (keďže neboli členmi cechu), predstavovali židovské prevádzky jedinečnú šancu uplatnenia. Židovskí zamestnávateľia nekládli tak prísne kritériá na prácu, ani na mravnostné delikty, ktoré v minulosti viedli k vylúčeniu daného jednotlivca z cechu. Dalo by sa povedať, že títo židia predstavovali isté sociálne útočisko. Svedčí o tom skutočnosť, že zamestnávali aj ženatých tovarišov, a ako sme videli v niektorých prípadoch, dávali prácu prípadne aj ich manželkám a synom. Podľa skromných údajov,

ktoré máme k dispozícii, aj mzda, ktorú títo ľudia u židov dostávali, zodpovedala dobovým štandardom.

Za významnú skutočnosť vo vzťahoch židov a ich kresťanských zamestnancov považujem zmienky o ich oddelenom nočľahu a stravovaní. Ako sme videli na príklade remeselných zamestnancov v židmi prevádzkovaných koželužniach v obciach Bučovice a Slavkov³, zdôrazňuje sa tu, že za prácu dostávali len peňažnú mzdu, resp. neprijímali od židovského zamestnávateľa jedlo, a že bývali oddelene od jeho príbytku. Spomenula som, že tieto okolnosti pri vypočúvaní židia uvádzali z dôvodu, aby predišli obvineniu z porušenia platných segregáčnych nariadení (ktoré podrobnejšie rozoberiem práve v tejto kapitole). Je oprávnené predpokladať, že tieto nariadenia pôsobili aj smerom k formovaniu moderného profesionálneho vzťahu, v ktorom nastalo hmotné odpúťanie zamestnanca od zamestnávateľa v súkromnej sfére, a v ktorom odmena za prácu má predovšetkým peňažný charakter.

4.2 Fenomén zamestnávania kresťanského služobníctva židmi, segregáčné reštrikcie a prax

Archívny materiál, ktorý mal povahu úradných dokumentov, zaznamenáva v tomto období každodenné interakcie židov a kresťanov takmer výlučne ako súčasť sporov a žalôb. Prevažná časť týchto spisov⁴, ktoré som mala k dispozícii, sa zaoberala práve konfliktami s meštianskymi cechmi, ktorým som sa podrobne venovala v kapitole 2.

Ďalší, veľmi výrazný a objemný súbor tvorili spisy, ktoré pojednávali zamestnávanie kresťanského služobníctva židmi⁵. Po ich dôkladnom prebádaní, sa v nich obsiahnutý materiál ukázal ako veľmi zaujímavý a hodný zvláštnej pozornosti. Ako bolo v kapitole 2 naznačené, a ako uvidíme ďalej, táto prax bola počas skúmaného obdobia právnymi predpismi zakázaná. Napriek platným segregáčnym nariadeniam však práve spomenutý materiál svedčí o pretrvávaní danej praxe. Existencia tohto javu je dôležitým dokladom mylnosti rozšíreného,

---

³ MZA_J42_1 folio 347 – 352; máj – júl 1767; Sťažnosť na židov Marcusa Moyses a Wolfa pre prevádzkovanie koželužní bez vyučenia v remesle.

⁴ MZA_B1, sústredené pod signatúrou J42/ č. 1; AZM_Mikulov - rôzne signatúry.

⁵ MZA_B1, signatúra J39/ č. 2, č. 3, č. 4.

a často nekriticky replikovaného názoru o tom, že kontakty židov a kresťanov v tomto období boli v bežnom živote obmedzené len na obchodnú sféru. Služba, ktorá si vyžadovala (zakazovanú) fyzickú blízkosť pri rodine židovského hospodára, je o tom snáď ešte pôsobivejším svedectvom, než už popísané zamestnávanie kresťanských remeselníkov v židovských prevádzkach. Uvedené dôvody, ale aj neprebádanosť problematiky, ma viedli k rozhodnutiu venovať fenoménu služby kresťanov u židov osobitnú pozornosť.

4.2.1. Vymedzenie pojmu „služba“

Služba bola špecifickým vzťahom, ktorý pre dané obdobie nemožno redukovať len na zamestnanecký vzťah v jeho modernom ponímaní. Pracovná náplň služby si vyžadovala takmer neustálu prítomnosť slúžky či paholka v domácnosti, ktorá ju/ ho zamestnávala. Poskytnutie prístrešia a stravy predstavovalo zároveň dôležitú súčasť odmeny za vykonanú prácu. Z týchto a iných okolností vyplývala špecifická a zásadná charakteristika „služby“, ktorou bola osobná viazanosť slúžky či paholka na zamestnávateľa, čo najlepšie dokladá všeobecné chápanie čelade, ako členov hospodárskej rodiny (KOTOUS 2004: 49).

Vymedzenie „služby“, ako zvláštneho druhu pracovného pomeru, malo svoje právne ukotvenie. Bola jednou z dvoch základných inštitucionalizovaných foriem námezdnjej práce – išlo o dlhodobý pracovný pomer, „čeladnícky“ oproti krátkodobému pracovnému pomeru, tzv. „nádenníckemu“ (KOTOUS 2004: 49)⁶.

Základom „služby“, ako pracovného pomeru, bol zmluvne daný „záväzok paholka či slúžky poskytovať svojmu zamestnávateľovi dlhodobo, spravidla na dobu jedného roku, služby za stanovenú mzdu“ (KOTOUS 2004: 49). Táto zmluva nevymedzovala druh práce ani pracovnú dobu, stanovovala však pomerne presne povinnosť platiť zamestnancovi mzdu, ktorá bola vyplácaná v peniazoch.

---

⁶ Rozdiel medzi dlhodobým a krátkodobým pracovným pomerom rozoznáva už „čelední řád“ z roku 1547, ktorý odlišuje „*dílo oukolní a nádení*“ od „*služby*“.

Základným právnym podkladom pre postavenie námezdných pracovníkov na vidieku a vrchnostenských panstvách bolo „Obnovené zřízení zemské“, vydané pre Moravu v roku 1628. Ďalšou úpravou bol „čelední řád“ Márie Terézie pre Moravu z 12. mája 1753, ktorý vyšiel v zdokonalenej forme 25. januára 1756, ako „Nový čeládky a sloužících týkající se pořádek pro království české“. Významné boli „čelední řády“ Jozefa II. z roku 1782 – poriadok upravujúci pomery pre vidiek z 30. septembra a v mestách z 1. decembra (KOTOUS 2004: 50).

Oproti tomu nádennícka práca, ako krátkodobý námezdný pracovný pomer, nevytvárala osobnú viazanosť pracovníka k zamestnávateľovi. Bola založená na „nádenníckej zmluve“ a jej „základným znakom bolo krátkodobé plnenie záväzku – práce – za plat.“ Nádenná pracovná sila bola najímaná na vykonanie určitej úlohy v stanovenej dobe, pričom išlo o práce príležitostné, nanajvýš sezónne (KOTOUS 2004: 49-50).

U židov, rovnako, ako u kresťanov, bola služba v danom období zaužívaným modelom. Najatie slúžky / sluhu bolo praxou, ktorá zabezpečila pokrytie nároku na pracovné sily, ktoré vyžadovala bežná prevádzka domácnosti. Na druhej strane vstup do služby predstavoval často uplatňované riešenie existencionalnej situácie členov rodiny, ktorých z ekonomických dôvodov nebolo možné v rodičovskej domácnosti udržať (pozri kapitolu 3).

4.2.2. Právne úpravy v súvislosti s najímaním kresťanského služobníctva a iných námezdných síl židmi

V európskom meradle sa právne nariadenia, zakazujúce službu kresťanov u židov, vo svojej podstate odvodzujú z dávnych ustanovení cirkevného práva, zameraných na elimináciu kontaktov židovského a kresťanského obyvateľstva a deklarovanie nadradeného postavenia kresťanov nad židmi. Zásadný dopad v tomto smere mal výnos IV. lateránskeho koncilu z roku 1215, ktorý potvrdili úplnú segregáciu židovských obyvateľov kresťanských krajín (PĚKNÝ 2001: 19). Jeho ustanovenia boli postupne inkorporované do legislatívy kresťanských štátov Európy.

Zákaz držby kresťanského služobníctva v českých zemiach siaha až do 12. storočia, keď knieža Vladislav za peňažnú pokutu⁷, ktorú uvalili na židov, „vykúpil od nich všetkých kresťanských paholkov a slúžky a nariadil, že židia odteraz nesmú kresťanské služobníctvo vlastniť, kupovať ani predávať“ (D'ELVERT 1895: 43). Články IV. lateránskeho koncilu boli do legislatívy českých zemí vnesené prostredníctvom *Statuta Judeorum* Přemysla Otakara II. z 29. marca 1262, ktoré sa stali základnou úpravou právneho postavenia židov v českých zemiach, viac-menej platnou až do konca 18. storočia (NEZHODOVÁ 2006: 25).

---

⁷ Táto pokuta bola židov vyrúbená za odpadanie od kresťanského náboženstva, ktorého sa dopúšťali po násilných krstoch a za „poškodzovanie hostí“ (D'ELVERT 1895: 43).

Tieto prastaré zákazy zostali *de jure* v platnosti až do novoveku, a ani v 18. storočí neboli zrušené. Patrili však k tým, ktoré podľa spoločenskej a politickej situácie boli v niektorých zemiach v rozličných érach buďto ponechávané zabudnutiu, alebo naopak prísne pripomínané a ich porušenie postihované⁸. V období, ktoré skúmam, bolo v dedičných rakúskych zemiach zamestnávanie kresťanského služobníctva židmi stanovené právnymi úpravami pre jednotlivé zeme, ktoré sa medzi sebou často v zásadnej miere odlišovali. V českých zemiach bolo pritom držanie kresťanského služobníctva prísne zakázané. Dôležitým počínom v legislatíve 18. storočia bol patent z 26. novembra 1725, ktorý reagoval na protest v mene celého židovstva českých zemí, vznesený proti cisárskej rezolúcii z 22. septembra 1724, v ktorom židia prosili o povolenie využívania práce kresťanov, aspoň v určitých prípadoch. Nový patent z roku 1725, oproti zmienenej rezolúcii, niektoré formy zamestnaneckých vzťahov kresťanov voči židovským zamestnávateľom povolil, zakazoval však „*tie služby, ktoré sú spojené s žoldom, stravou a bytom (lôžkom)*“ a vykonávanie prác, klasifikovaných ako „*operas serviles*“ (slúžne práce), ktoré by boli spojené s podriadenosťou kresťanov (SCARI 1835: 171). Za presne vymedzených podmienok dovolil židom aj pomoc kresťanov počas šabatu (MZA_B1_J39_2; folio 26 – 27). Čo sa týka služby kresťanov v priebehu šabatu, bolo stanovené nasledovné⁹:

„Milostivo dovoľujeme, aby židia využívali výpomoc zo strany kresťanských mužských osôb (vyjmúc v tomto prípade úplne osoby ženské), v súvislosti s vykurovaním izieb, zapaľovaním a zhasínaním svetiel a v iných prípadoch, ktoré im [židom] ich Zákon nedovoľuje. [...] Nikto sa však nemá podujat' na to, aby prijal či najal kresťanské služobníctvo, či už mužského alebo ženského pohlavia, [a to] ani na pripustené kresťanské úkony, ani aby u seba poskytoval iným kresťanom pod nejakou zámenkou nod'ah“ (MZA_B1_J39_2; folio 26-27).

Povolenou službou počas šabatu a iných židovských sviatkov bola teda podľa Patentu roku 1725 len výpomoc mužských osôb¹⁰, tí však nesmeli u židov nocovať,

⁸ Elisheva Baumgarten, ktorá sa zaoberá výskumom stredovekého židovstva, hovorí o každodenných kontaktoch medzi kresťanmi a židmi v stredoveku, ktoré boli obzvlášť intenzívne medzi židovskými a kresťanskými ženami. „Na úrovni rodiny kresťanské ženy žili vnútri židovských domácností ako slúžky a dojky a zdieľali tak mnoho aspektov každodenného života rodiny.“ Kresťanské slúžky a dojky malo mnoho židovských rodín, vrátane veľmi chudobných (BAUMGARTEN 2004: 8).

⁹ MZA_B1_J39_2_folio 26-27; 26.11.1725; Cisár Karol VI. Moravskému zemskému tribunálu.

¹⁰ Scari pre týchto, na šabat povolených, pomocníkov, používa výraz „nádenníci“ (SCARI 1835: 171).

ani stravovať sa¹¹. Zamestnávanie kresťanov, mužov či žien, na práce v židovskej domácnosti mimo šabat, však bolo židom zakázané.

Na vykonávanie hrubých manuálnych prác židia mohli využívať kresťanské sily, lebo tieto boli chápané ako práce odlišnej kategórie (v dobovej terminológii: „*operas mechanicorum*“ – „práce mechanické“), pričom iste zohralo rolu, že boli vykonávané mimo židovský príbytok:

„Držanie kresťanských nádených síl, mužských či ženských, na domáce práce mimo šabat a sviatky je židom zakázané, a tak aj držanie povozníckych paholkov na prevádzku povozu. Mimo to môžu židia využiť služby kresťanských nádeníkov na hrubé práce, ako je rúbanie dreva, nosenie bremien a pod., pretože tieto práce sú obvykle platené na základe dohody¹² a zároveň sa obvykle vykonávajú len niekoľko hodín. Na druhej strane nie je dovolené, aby [židom] pásli ovce [kresťanskí] chlapci vo veku 12 – 14 rokov, a v prípade židov zaoberajúcich sa drobným podomovým obchodom, aby pre nich kresťanské ženské osoby, či muži, nosili balíky, pretože tu nastáva skutočný slúžny vzťah“ (SCARI 1835: 172).

Po Patente z roku 1725 nasledovali ďalšie úpravy, ktoré jeho nariadenia opäť sprísňovali¹³.

Cieľom týchto zákazov bolo v každodennej praxi dôsledne presadiť doktrínu o nadradenosti kresťanského náboženstva voči židovstvu. Z tohto zámeru vyplývala aj snaha odstrániť akékoľvek situácie, kde by sa kresťania nachádzali v podriadennom vzťahu voči židom, pričom slúžne práce („*operas serviles*“) boli chápané ako stelesnenie takejto podriadenej pozície. Spomínané zákazy boli ale zároveň motivované úsilím eliminovať kontakty medzi židmi a kresťanmi, z čoho vyplývali nariadenia zakazujúce ich fyzickú blízkosť. Bol to hlavne absolútny zákaz intímneho styku medzi kresťanmi a židmi, taktiež prísny zákaz bývania či nocľahu v jednej domácnosti, spoločného jedenia, ale aj zákaz židom dávať deti na kojenie kresťanským ženám.

V tomto kontexte je treba chápať úplný zákaz akejkoľvek práce kresťanských žien v židovskom domácom prostredí, ktorý vychádzal z predpokladu väčšieho rizika v porovnaní s mužskou pracovnou silou, a preto mala byť eliminovaná úplne. Pravdepodobnosť intímnych kontaktov žien v pozícii slúžky, s členmi domácnosti

---

¹¹ Porovnaj: SCARI 1835: 171.

¹² V nem. origináli: „*accordmässig*“.

¹³ Guberniálne nariadenie z 3. decembra 1725; židovský komerčný poriadok z roku 1754, odstavec XIV. (SCARI 1835: 171).

zamestnávateľa a otehotnenie, bola v tomto období dost' veľká¹⁴. Domnievam sa, že tento zákaz odrážal nielen vedomie neporovnateľne väčšej exponovanosti kresťanských žien – slúžok – voči zvedeniu či znásilneniu, ale aj presvedčenie, že sú všeobecne, viac než muži, náchylné podľahnúť najrôznejším vplyvom. Aj z hľadiska náboženstva malo predstavovať židovské prostredie pre ženy väčšie ohrozenie. Nebola tu obava priamo z náboženskej konverzie, ale skôr z odpadnutia od riadneho dodržiavania princípov viery a života podľa kresťanského katolíckeho „samospasiteľného“ náboženstva, či z ich spochybňovania.

Napriek snahám štátu, resp. väčšiny panovníkov 18. storočia¹⁵, o čo najdôslednejšiu segregáciu židovského obyvateľstva v českých zemiach¹⁶, nebolo toto vzhľadom na dobové pomery realizovateľné. Oblasťou, kde sa segregácia nedala bezvýhradne aplikovať, bola pracovná sféra. Povolenie židom najímať kresťanov na práce, ktoré „sú v spoločenskom styku nevyhnutné“, bolo židom priznané na základe deklarovaného záujmu štátnych inštitúcií na fungovaní miestnych židovských spoločenstiev. Išlo tu ale predovšetkým o umožnenie židom vykonávať ich ekonomickú činnosť, z ktorej plynul (okrem iného) priamy monetárny zisk. Pre prevádzku židovských živností boli kresťanské sily nutné hlavne pre zabezpečenie logistiky (poskytovanie povozov), ale aj na vykonávanie hrubých prác.

Z nášho moderného pohľadu veľmi pozoruhodným úkazom v kontexte týchto segregáčnych snáh štátu bolo povolenie kresťanskej výpomoci na šabat. Napriek tomu, že prítomnosť kresťanov v židovských príbytkoch bola eliminovaná do najmenej možnej miery, práve kvôli šabatu nebola táto miera absolútna. Táto výnimka vychádzala evidentne z presvedčenia (zdieľaného aj na štátnych pozíciách), že pre zabezpečenie šabatu, najesenciálnejšieho z židovských sviatkov, je pomoc kresťanov nevyhnutná. Keďže svätenie šabatu patrilo k základným náboženským povinnostiam židov, a pretože títo mali v českých zemiach garantované právo na praktikovanie svojho náboženstva, muselo

---

¹⁴ Nasvedčuje tomu aj môj vlastný výskum, pri ktorom som v archívnom materiáli, ktorý sa na uvedené problémy vôbec nezameriaval, narazila na niekoľko takýchto prípadov. V rámci spisu (MZA_B1_J39_2), pojednávajúcom obvinenie židovských paliarenských paholkov zo smilstva s kresťanskou slúžkou bolo hneď v počiatoch vyšetrovania obvinenie dotýčajúcich židov vyvrátené, avšak vypočúvanie svedkov poukázalo na niekoľko takýchto prípadov medzi kresťanmi. Vypočutý sused paliarne uvádza, že v časoch bývalého, kresťanského nájomcu paliarne, paliarenský paholok priviedol do druhého stavu tri slúžky (MZA_B1_J39_2-folio 49).

¹⁵ S výnimkou cisára Jozefa II.

¹⁶ Výrazné bolo úsilie o fyzické oddelenie židov a kresťanov, v rámci sídelných foriem, pozri kapitola 1.

im byť dodržiavanie šabatu umožnené. Šabat je podľa židovského náboženstva svätým dňom a po *Jom kipur*¹⁷, druhým najdôležitejším sviatkom (PĚKNÝ 2001: 173). V tento deň, ktorý je Bohom nariadeným dňom odpočinku, nesmú židia vykonávať prácu. Ako zakázaná práca sa tu, okrem výkonu profesie a väčšiny domácich prác, hodnotia aj najrôznejšie úkony, ako narábanie s peniazmi, ale aj manipulácia s ohňom¹⁸. Okrem rozličných techník pre zabezpečenie domácnosti a vydareného priebehu tohto sviatku, bolo tradičnou, stáročia pretrvávajúcou praxou (niekde i dodnes) využívanie asistencie nežidovských osôb, na niektoré židom zakázané práce, predovšetkým udržiavanie tepla a zažínanie či zhasínanie svetiel. Termín, ktorým sa títo nežidovskí pomocníci tradične označovali, je „šabat goj“¹⁹, resp. „šabat goja“, v prípade ženy (JACOBS 2010).

V kontexte všetkých prísnych nariadení a snáh o razantnú segregáciu, pôsobí povolenie tejto praxe zo strany utilitárne zameraného štátu, až udivujúco. Tento jav, predstavujúci tradíciu, v ktorej kresťanské osoby hrajú tak významnú rolu pre zabezpečenie židovskej náboženskej praxe, v intimitě židovských príbytkov, táto elementárna forma symbiózy, opakovane prekvapuje.

4.2.3. Rozbor materiálu

Základný súbor archiválií, z ktorých som čerpala údaje k problematike kresťanského služobníctva v židovských domácnostiach, boli spisy, zhromažďujúce úradnú korešpondenciu k vyšetrovaniu obvinení židov z nelegálneho zamestnávania kresťanov²⁰. Tieto písomnosti pochádzajú z rokov 1752-1754 a tvoria tri svojbytné a obsiahle zložky. Vzťahujú sa na 10 prípadov v moravských obciach, nachádzajúcich sa jednak v dnešnom okrese Jihlava: obec Beranov (v súčasnosti

---

¹⁷ „Deň zmierenia“, najväčší sviatok židovského náboženského roku. Pripomína deň, kedy Boh odpustil Izraelu zhotovenie zlatého teľaťa a kedy Abraham uzavrel zmluvu s Bohom. Súčasťou tohoto sviatku je dlhý pôst a intenzívne modlitby, ale tiež zmierenie sa s ľuďmi, požiadanie o odpustenie tých, ktorým človek ublížil.

¹⁸ Podľa halachy (súhrnu židovského náboženského práva) je stanovených 39 kategórií zakázanej práce - „*avot mlacha*“, týkajúcich sa prípravy jedla, odevu, písania, bývania a prenášania vecí z miesta na miesto (KYSLICOVÁ 2002: 25).

¹⁹ V jidiš: „*טבש ויג*“ [*šabes goj*], v modernej hebrejčine: „*טבש של יוג*“ [*goj šel šabat*].

²⁰ Moravský zemský archív v Brně, fond B1 - Moravské gubernium, kartón 719, inv. č. 1738, sign. J 39, č. 2, 3, 4.

Velký Beranov), Řehořov a Zhoř, v dnešnom okrese Žďár nad Sázavou obec Netín, a v okrese Šumperk obec Úsov.

Pre rekonštrukciu skúmaného využívam predovšetkým informácie „potvrdené“ v priebehu úradných šetrení daných prípadov. V niektorých z nich bolo vo výsledku protiprávne konanie židov preukázané, v iných nie. Musíme pochopiteľne počítať s tým, že aj u tých, ktorí z obvinení vyviazli, mohla mať práca kresťanských zamestnancov a ich pobyt v židovských domácnostiach väčší rozsah, než aký priznali, či než ako sa „potvrdilo“. Pre kompletnosť obrazu preto v niektorých prípadoch uvediem aj „nepotvrdené“ obvinenia a tvrdenia.

Vo všetkých skúmaných prípadoch boli židmi, obvinenými z držania kresťanského služobníctva, nájomcovia panských paliarní. Boli to menovite: Jacob Beresch v Úsove, Simon Jacob v Zhoři, Jacob Wolf v Netíne, Lazar v Beranove a Carl Lazar, nájomca paliarne a drasliarne v Řehořove.

Z materiálu nie je jasné, prečo boli obvinenia vznesené práve na židovských paliarníkov. Služobníctvo, ako také, si podľa výsledkov môjho bádania (pozri: kapitola 3) mnohí židia nemohli dovoliť. Nájomcovia panských regálov však patrili v rámci židovských spoločenstiev väčšinou k najzámožnejšej vrstve, a k tým, ktorí si služobníctvo (i keď v malých počtoch) najímali. Prítomnosť služobníctva tu mohla byť zároveň viac potrebná, než inde, pretože súčasná prevádzka paliarne a domácnosti zjavne kládla väčšie nároky na pracovné sily. Na druhej strane sa však domnievam, že dotčení obvinení paliarníci neboli jedinými židmi na Morave, ktorí si kresťanské služobníctvo najímali.

4.2.3.1 Výpomoc kresťanských osôb počas židovského šabatu

V súbore materiálu, ktorý som skúmala, sa vyskytli 4 prípady, kde v službe u židov figurovali ženy. V prípade všetkých 4 žien pri úradnom šetrení vyplynulo, že ich hlavnou úlohou v zamestnaní u židov bola starostlivosť o domácnosť v dobe šabatu. Úradné správy a záznamy z vypočúvaní prinášajú väčšinou len stručný popis tejto práce, len v niektorých sa ich úlohy bližšie špecifikujú. Vo všetkých prípadoch sa uvádza forma odmeny.

Záznam vypočúvania v záležitosti regálneho žida v obci Netín zaznamenáva závery zistené vypočúvaním niekoľkých osôb²¹: Židovský nájomca paliarne,

---

²¹ MZA_B1_J39_4_folio 15 – 16; 04.02.1752; Správa CK substitúta jihlavského krajského úradu, Frantza Ernsta von Malowitzu, z vypočúvania, ktoré uskutočnil dňa 19. apríla 1752.

Jacob Wolff, podľa toho uviedol, že „*Stabilne [zamestnané] kresťanské služobníctvo nemá, ale [že] stará žena menom Elizabeth Duchanyn mu na šabes opatrovala dobytok, za čo jej dával chlieb. Na noc tam však nezostávala*“ (MZA_B1_J39_4; folio 15). Dotyčná Elizabetha v súvislosti so svojím zamestnaním u žida doznela, „*že [mu] len v šabesové dni opatruje hovädzí dobytok, keďže kvôli veku inej služby ani nie je schopná. Žid jej nedáva iné, než denný chlieb. Nocľah má v kresťanskom dome u chalupníka*“ (MZA_B1_J39_4; folio 15-15 reverz). Tieto informácie potvrdil vo svojej výpovedi aj vrchný hospodársky úradník²² meziříčskeho panstva, ktorý sa zmienil, že dotyčná osoba „*nie je v stabilnej službe, ale že len počas šabatových dní [židovi] kŕmi dobytok a vymetá izby, za čo dostáva [...] chlieb*“ (MZA_B1_J39_4; folio 16).

V rámci toho istého vypočúvania bola prešetrovaná aj situácia v obci Zhoř²³: Miestny regálny žid, Simon Jacob, vypovedal, „*že má síce u seba starú slúžku Dorotheu Jozeffovu z Radslavic, ale že táto nedostáva žiadnu stravu, namiesto toho jej vraj platí týždenne vždy a zakaždým 15 xr.*“ (MZA_B1_J39_4; folio 15). Keď sa na povahu jej služby pýtali samotnej Drothei, vyjadrila sa, že „*nevie povedať iné, než že zhořskému židovi [...] len v šabesových dňoch opatruje dobytok a vymetá izby. Za túto prácu od neho dostáva 15 xr. Cez noc potom zostáva v paliarni, separovanej od židovského bytu, inak však prespáva vo vrchnostenskej práčovni*“ (MZA_B1_J39_4; folio 15 reverz). Vrchný hospodársky úradník²⁴ meziříčskeho panstva potvrdil, že ani v tomto prípade nešlo o „stabilnú službu“ a konštatoval rovnakú činnosť, ako v netínskom prípade (pozri vyššie). Uviedol okrem toho, že Dorothea dostávala za svoju prácu „*týždenne 15 xr.*“ (MZA_B1_J39_4; folio 16).

O pomeroch v obci Beranov sa dozvedáme zo správy o vypočúvaní, ktoré uskutočnil hajtman jihlavského kraja²⁵. Vypočutý vrchnostenský úradník Střítěže²⁶ a Beranova, Joseph Anton Olber, uviedol, že:

„na tomto panstve sa nachádza v službe zatiaľ len pol roka, o predošlých časoch [teda] nemôže nič povedať. Čo sa však týka posledného pol roka, nevie

²² V nem. origináli: „Ober Amtman“.

²³ MZA_B1_J39_č.4_folio 15-16; 04.02.1752; Správa CK substitúta jihlavského krajského úradu, Frantza Ernsta von Malowitzu, z vypočúvania, ktoré uskutočnil dňa 19. apríla 1752.

²⁴ V nem. origináli: „Ober Amtman“.

²⁵ MZA_B1_J39_4; folio 14 – 14 reverz; 19.04.1752; Správa CK hajtmána jihlavského kraja z vypočúvania, ktoré uskutočnil dňa 19. apríla 1752.

²⁶ V nem. origináli: „Schritzenz“.

[povedať] iné, než len to, že istá žena menom Margaretha Bunková²⁷ zaobstarávala židovi počas šabesových dní jeho dobytok, za čo jej žid dával patoky²⁸, inak však uňho nie je v stabilnej službe“ (MZA_B1_J39_4; folio 14).

Jihlavský krajský hajtman potom na základe výsluchu dotyčnej Margaréty vo svojej správe dodáva, že *„je už stará žena, [...] po tom, čo v šabesových dňoch židovi v Beranove sama dohliadne na dobytok, za to dostane patoky²⁹“* (MZA_B1_J39_4; folio 14 – 14 reverz).

V prípade zmienených troch žien, ktoré slúžili u regálnych židov v obciach Beranov, Netín a Zhoř len ako výpomoc na šabat, išlo teda o staré ženy, pričom u jednej z nich sa uvádza aj vek – 70 rokov. Čo sa týka pracovnej náplne, ako ich najdôležitejšia úloha sa popisuje dohľad nad dobytkom a jeho kŕmenie, ale spomínajú sa aj a iné jednoduché úkony, ako vymetanie izieb. Odmena bola buď v naturáliách - chlieb, patoky, alebo drobná peňažná suma.

Tomuto profilu sa vymyká posledný zaznamenaný prípad kresťanskej slúžky, ktorá slúžila u židovského nájomcu paliarne v obci Úsov, Marie Prosovej³⁰. V jej prípade sa nám zároveň zachovali aj o niečo detailnejšie informácie, pretože spis obsahuje nielen správu, ale aj záznam z vypočúvania³¹.

Marie bola 34-ročná vdova, ktorej služba v židovskej domácnosti sa neobmedzovala len na výpomoc počas šabatu, ako tomu bolo u predošlých žien. Z jej výpovedi vyplýva, že starostlivosť o domácnosť počas šabatu bola jej hlavnou pracovnou náplňou. V tejto súvislosti uvádza aj povšimnutiahodnú skutočnosť, že jej práca na šabat, resp. dohliadanie na dobytok, vyžadovalo aj jej nočnú prítomnosť. Marie, ktorá inak mala svoj príbytok, potom cez šabat prenocovala na lavici v šeknu, pričom zdôrazňuje, že tento bol oddelený od židovského príbytku.

Popri výpomoci počas šabatu, sa však Marie zmieňuje aj o vykonávaní rôznych nádennických prác v priebehu týždňa. Príležitostne vykonávala poľné a lúčne práce a dostávala dennú mzdu 6 xr., po každom odpracovanom dni. Podľa Mariinej výpovedi, nebola strava súčasťou jej odmeny. Niekedy dostala v židovskej domácnosti základné potraviny – mlieko, syr či chlieb. Vo výpovedi tvrdí, že varenú stravu nedostávala, zmieňuje sa však o zriedkavých prípadoch, keď dostala niečo

²⁷ V nem. origináli: „Margarethe Bunkin“.

²⁸ V nem. origináli: „Tröber“.

²⁹ V nem. origináli: „Tröbe“.

³⁰ V nem. origináli: „Maria Prossin“.

³¹ Výpoveď Marie Prossin v rámci vypočúvania, ktoré realizoval hajtman olomouckého kraja, dňa 06.11.1753; MZA_B1_J39_č. 2, folio 29-33.

zo zvyškov vareného jedla, čo sa stalo len ak výnimočne zostalo niečo po šabate. O povahe svojej služby u žida sa Marie vyjadřila v odpovediach na otázky, ktoré jej kládol krajský hajtman, takto:

„Otázka 10.

[vypočúvajúci:] Slúžila si v Úsove v paliarni u pachtovného³² žida?

[Marie:] Nie, len ako nádennička, kedy-tedy, keď mali nejakú prácu, tak to som robila, ako na šabat. [...]

Otázka 12.

[vypočúvajúci:] Ako ťa židovský paliarnik platil?

[Marie:] Ťažký deň, ktorý som pracovala, vždy 6 xr.

Otázka 13.

[vypočúvajúci:] Pracovala si u židovského paliarnika od Veľkej noci do Michala po všetky dni?

[Marie:] Ach nie, len niekedy, každý šabes, a niekedy jeden deň cez týždeň, niektoré týždne vôbec. [...]

Otázka 20.

[vypočúvajúci:] Ako často si u žida prespala?

[Marie:] Každý šabesový deň, musela som v noci pozerat' na dobytok v maštali“ (MZA_B1_J39_2, folio 29 – 33).

Marie bola teda v židovskej paliarni v Úsove zamestnaná dlhodobo, približne päť mesiacov, od apríla (Veľkej noci) do konca septembra (do dňa sv. Michala) roku 1753.

Archívne dokumenty naznačujú, že ženám bola táto funkcia pomocníčky počas šabatu zverovaná bežne. V rozsiahlom šetrení prípadov v Beranove, Netíne a Zhoři nachádzame niekoľko miest, ktoré indikujú, že nariadenie, platné od roku 1725, ktoré ženám úplne zakazovalo prácu v židovských domácnostiach, vrátane šabatovej výpomoci, prinajmenšom nebolo dostatočne v povedomí. Ani v jednom z vypočúvaní nevyznievajú obavy alebo obranné postoje vypočúvaných židov, v súvislosti s možným obvinením v tomto smere, čo naznačuje, že uvedený zákaz nemali v povedomí. Pritom si však očividne boli vedomí, že je protiprávne, aby zamestnávané kresťanské osoby v ich príbytkoch pobývali, prespávali a jedli, a aby tam vykonávali riadnu, každodennú službu. Beranovský žid Lazar sa neskôr obhajoval s tým, že mu uvedený zákaz nikdy nebol daný na vedomie a v rámci

---

³² Tj. regálny žid, nájomca panského hospodárskeho zariadenia.

vyšetrovania o tom učinil aj prísahu (MZA_B1_J39_4, folio 32)³³. S veľkou pravdepodobnosťou si tento zákaz neuvedomoval ani substitút jihlavského kraja, pretože vo svojej správe, zostavenej na základe realizovaného vypočúvania, uvádza ako podstatnú okolnosť len toto: „*Vysvitlo, že v tejto záležitosti udané služobníctvo sa u židov nenachádza stabilne, ale len počas šabatových dní im poskytuje pomoc a dohliada na dobytok*“ (MZA_B1_J39_4, folio 32). Pomerne prekvapivá je v tomto kontexte aj okolnosť, že netínsky židovský paliarnik, Jacob Wolf, ktorý zamestnával 70-ročnú ženu, ale len na šabatovú výpomoc, bol vo výsledku zbavený obvinení³⁴.

V skutočnosti, že legislatíva vztiahla povolenú výpomoc počas šabatu len na mužské osoby, vidím kus irónie. Úkony, na ktoré bolo počas šabatu potrebné pomoc od nežidov, boli muži iste schopní vykonávať, mnohé z nich však spadali do kategórie domácich prác, ktoré boli v dobovom chápaní doménou žien. Zákaz zamestnávania kresťanských žien tak mohol významne narušiť tradične zaužívané spôsoby. Otázka, ktorú na tomto mieste musíme položiť, ktorú však nemôžeme zodpovedať, je, či následkom pôsobenia tohto zákazu židia skutočne využívali na šabatovú výpomoc povolených mužských služobníkov, alebo ďalej, i keď protizákonne, najímali ženy.

4.2.3.2 Zamestnávanie mužského služobníctva – paholkovia

Kresťanskí muži, ktorí slúžili v židovských domácnostiach, boli podľa archívnych záznamov zamestnávaní predovšetkým na prácu pri dobytku a pri koňoch. O tomto ich zaradení svedčí výpoveď zhořského regálneho žida Simona Jacoba, ktorý na otázku, či v službe drží kresťanské osoby, odpovedal, že „*Rezača slamy mu zakaždým prideli vrchnostenský úrad z roboty. Okrem toho, že žiadneho paholka nepotrebuje, keďže nemá žiadne kone*“³⁵ (MZA_B1_J39_4, folio 15). Službu kresťanského paholka pri dobytku máme doloženú v roku 1753 v prípade paliarne v obci Úsov. Georg Hruschka bol mladý muž, ktorý nastúpil do zamestnania v úsovskej paliarni v októbri roku 1753. Prišiel sem aj so ženou

---

³³ MZA_B1_J39_4, folio 30 – 32; 17.06.1752; Uznesenie C.K. delegovaného koncesa pre Markrabstvo moravské, adresované C.K. reprezentácii a korune.

³⁴ MZA_B1_J39_4, folio 46 – 46 reverz; Dekrét z 20. 09.1752.

³⁵ MZA_B1_J39_4, folio 15; Záznam z vypočúvania, ktoré uskutočnil CK substitutus jihlavského kraja, Frantz Ernst von Malowitz, dňa 19.04.1752.

a dieťaťom. Jeho úlohou bolo starať sa o voly, o jeho mzde však údaje nemáme. Prebýval aj so svojou rodinou v paliarni, kde mali nocľah v maštali, pri voloch.

Ďalší prípad zamestnávania kresťanského paholka, ktorý pojednávajú guberniálne spisy, bol zaznamenaný v roku 1752 v obci Řehořov³⁶. Jeho pracovné zaradenie tu však žiaľ nie je špecifikované. Išlo o mladíka menom Georg Alepa, ktorý mal v dobe šetrenia 16 rokov. Židovský nájomca řehořovskej paliarne ho zamestnal 3 mesiace po tom, čo dostal paliareň do prenájmu. Chlapec v paliarni býval, aj sa tu stravoval. Okrem toho mal dostávať ročnú mzdu 12 fl. Správa zo šetrenia uvádza, že ho miestna vrchnosť po ôsmich týždňoch z tohto zamestnania stiahla (dôvody sa v spise neuvádzajú).

V priebehu úradného šetrenia sa v oboch uvedených prípadoch preukázalo, že kresťanskí paholkovia boli v rámci zamestnania prítomní u židov každodenne (Georga Hruschka po dobu 6 týždňov, Georga Alepa po dobu 8 týždňov) a mali tu stabilný nocľah. Ich pracovný pomer bol preto vyhodnotený ako „skutočný slúžny vzťah“ a držba dotýčajúcich kresťanských paholkov bola klasifikovaná ako nelegálna.

4.2.3.3 Zamestnávanie mužských nádennických síl

Okrem týchto foriem zamestnania, ktoré sa v dobovom chápaní radili do kategórie služba, dokladá skúmaný archívny materiál aj zamestnávanie nádennícku formu. Tejto formy pracovného vzťahu som sa už dotkla vyššie, v súvislosti so zamestnávaním kresťanských žien, kde sa vyskytol jeden takýto prípad. Čo sa týka najímania kresťanských mužov na nádennícku prácu, k dispozícii máme o niečo viac informácií. Viaceré výpovede uvádzajú sezónne najímanie nádenníkov na poľné a lúčne práce. Tak tomu bolo aj v prípade regálneho žida v Beranove³⁷:

„Dotyčný beranovský žid Lazar vypovedá, že žiadneho kresťanského paholka nemal stabilne, len v čase nejakých poľných prác [vždy] nejakého prijal na tri či štyri týždne, a ten v noci líhaval v stajni pri koňoch a na stravu dostával denne 15 xr.“ (MZA_B1_J39_4, folio14 reverz).

³⁶ MZA_B1_J39_2, folio 22 – 23. 18.11.1753. Správa hajtmána olomouckého kraja, Carla Gotharda von Allmensteina, adresovaná C.K. reprezentácii a komore.

³⁷ Správa z vypočúvania, ktoré uskutočnil jihlavský CK okresného hajtmána dňa 19.04.1752. MZA_B1_J39_4, folio 14.

Uvedené informácie potvrdil svojou výpoveďou aj vrchnostenský úradník Štrítěže a Beranova, Joseph Anton Olber, ktorý uviedol, že počas posledného pol roka, teda odkedy nastúpil do úradu: „Žid u seba nedržal žiadneho z kresťanských paholkov vyše štyroch týždňov, ani [žiadnych] neprenocoval, ale ich na prenocovanie vždy poslal do stajne a na stravu im platil denne 15 xr.“ (MZA_B1_J39_4, folio 14).

Špecificky uvádzaným druhom nádennej práce, na ktorú židia využívali kresťanských mužov, bolo rezanie slamy³⁸. I keď informácie o nich sú v spisoch zaznamenané v súvislosti s obvineniami židov z držania kresťanského služobníctva, z hľadiska zamestnaneckých vzťahov a práva išlo o diametrálne odlišnú formu. Sily na rezanie slamy väčšinou židom zabezpečovala miestna vrchnosť. Boli to muži, ktorí túto prácu vykonávali ako súčasť poddanskej roboty. Z materiálu vyplýva, že pravidelné, bezplatné poskytovanie týchto pracovných síl bolo zmluvne ukotveným záväzkom vrchnosti voči židom, ktorí mali v nájme jej regálne hospodárske zariadenia. Vo všetkých zaznamenaných prípadoch sa zhodne uvádza, že každý týždeň bol k dotýčnemu židovi poslaný iný človek na jeden deň.

V rámci šetrenia v obci Zhoř miestny žid Simon Jacob uviedol³⁹, že „rezača slamy mu zakaždým prideli vrchnostenský úrad z roboty“ (MZA_B1_J39_4, folio 15). Vrchnostenský úradník⁴⁰ Velkého Meziříčí k jeho výpovedi dodal, že:

„tento rezač slamy sa zdržiava u žida len v tie dni, ktoré sú mu týždenne vymierané ako robota a reže mu slamu, nepobýva uňho, ani nie je uňho na rezanie slamy stabilne zamestnaný, naopak, tak ako je bežné pri úradných dňoch, vyšlú [k nemu] raz jedného, raz iného chalupníka“ (MZA_B1_J39_4, folio 16).

Rovnaké okolnosti sa uvádzajú aj v zmluve o prenájme vrchnostenskej paliarne v Řehořove⁴¹ židovskému nájomcovi. Vrchnosť (jihlavská Spoločnosť Ježišova) sa tu v bode 4. zaväzuje, že židovskému nájomcovi poskytne, okrem iných služieb, „každý týždeň na 1 deň rezača slamy“ (MZA_B1_J39_3, folio 23-26).

³⁸ V nem. origináli: „Strohsneiden“.

³⁹ Správa jihlavského CK substituta okresného úradu Frantz Er. von Malowitz o vypočúvaní, ktoré uskutočnil dňa 19.04.1752.

⁴⁰ V nem. origináli: „Ober Amtman“.

⁴¹ MZA_B1_J39_3, folio 23-26; Opis zmluvy o prenájme paliarne a drasliarne v obci Řehořov uzavretá 1.októbra 1751 medzi miestnou vrchnosťou (Spoločnosť Ježišova so sídlom v Jihlave) a židom Carlom Lazarom.

4.2.3.4. Rozsah zamestnávania kresťanského služobníctva

Rozsah zamestnávania kresťanského služobníctva v židovských domácnostiach na Morave v skúmanom období zostáva otáznym. Na jednej strane tu boli veľmi prísne segregačné nariadenia, ktoré vo väčšine túto prax zakazovali, na druhej strane nachádzame doklady o ich porušovaní.

Tomáš Pěkný sa vo svojom diele zmieňuje, že „od doby predbielohorskej mávali židia u seba dosť často kresťanskú čeľaď: slúžky v bohatých židovských rodinách, konských paholkov“ (PĚKNÝ 2001: 311).

Musíme zároveň počítať s tým, že obvinení kresťania i židia logicky doznali obvinenia len v najmenšej možnej miere, čo sa dá očakávať rovnako aj od vrchnostenských úradníkov, ktorí nemali na postihovaní „svojich“ židov žiaden záujem.

Domnievam sa, že okrem skutočností, ktoré sa preukázali v priebehu úradných šetrení, a s ktorými som pracovala, je potreba uviesť v niektorých prípadoch aj nepotvrdené obvinenia. Keby aj išlo o číre ohováranie a nepravdy, tieto obvinenia predsa odrážajú dobové možnosti a realie, ktoré nám pomôžu rozšíriť obraz o tomto jave. Uvediem tu pre porovnanie udanie policajného komisára, ktoré dalo podnet k úradnému šetreniu v prípade obvinení, týkajúcich sa regálnych židov v Netíne, Beranove a Zhoří⁴²:

„Na základe nariadenia Krajského úradu, ktoré som obdržal 26. januára, som sa podrobne informoval ohľadom židovstva držiaceho kresťanské služobníctvo a obdržal som nasledovnú spoľahlivú informáciu, a síce, že:

Beranovský žid držal po celý rok kresťanského paholka [vo veku] do 27 rokov, ktorého okolo Václava prepustil a miesto neho prijal iného, ktorý je uňho v službe až do dnešného dáta, a takto držal dotyčný žid aj slúžku⁴³, ktorú však poslal preč okolo Jána.

Netínsky žid drží stabilne starú kresťanskú slúžku, ktorá bola v tejto paliarni aj predtým, u jeho predchodcov a uňho je teraz v službe už 6. rok a u žiadneho kresťana už nechce slúžiť.

A zhořský žid, ten má tiež kresťanskú slúžku, približne 20-ročnú, ktorej odovzdáva ročne plat 10 fl. Tomuto bol zároveň zo strany panstva pridelený človek z roboty⁴⁴ na sekanie slamy a iné práce, ktorý sa už vyše roka

⁴² MZA_B1_J39_4; folio 24. 04.02.1752; Udanie CK policajného komisára adresované krajskému úradu v Jihlave.

⁴³ V nem. origináli: „Dienstmensch“.

⁴⁴ V nem. origináli: „Robother“.

zdržuje stabilne, to jest vo dne a v noci, v židovskom dome, rovnako ako slúžka“
(MZA_B1_J39_4; folio 4-5).

V rozpore s výsledkami úradného šetrenia tu policajný komisár tvrdil, jednak, že dotyční židia držia kresťanské služobníctvo v stabilnej službe, ktorej súčasťou bol pobyt v domácnosti. Zároveň podľa neho išlo o osoby v mladom veku (okrem netínskej slúžky), pričom tento moment je podľa mňa treba chápať ako zdôraznenie rizika intímnych kontaktov medzi nimi a židmi. V prípade starej netínskej slúžky potom zasa poukazuje na „škodlivý“ vplyv židov, ktorý spôsobil, že „už nechcela slúžiť u žiadneho kresťana“.

4.2.3.5. Sociálne zaradenie kresťanov zamestnávaných židmi

V predchádzajúcich niekoľkých statiach bolo popísané predovšetkým pracovné zaradenie kresťanských osôb, zamestnaných u židov, o ktorom bolo možné z materiálu vyťažiť relatívne konzistentné informácie. O vzájomných vzťahoch týchto židovských a kresťanských osôb, spätých zamestnaneckými vzťahmi, ktoré pre mňa v rámci tejto problematiky predstavujú najlákavejšou oblasť, nepriniesol skúmaný archívny materiál takmer žiadne zmienky. Správy a záznamy z vypočúvaní však sprostredkovali určité bližšie informácie o kresťanských zamestnancoch, takže sa predsa len nemusíme uspokojiť iba s konštatovaním o existencii dotyčných ľudí a daného javu. Získané informácie umožnia aspoň rámcovo vyhodnotiť sociálne pozadie týchto kresťanských osôb. Obrázok o ich socioekonomickej situácii sa vynára predovšetkým z ich vlastných výpovedí, v súvislosti s otázkami, zisťujúcimi ich spôsob obživy a bývania, resp. nocľahu.

Prvou skupinou, o ktorej sme sa zmienili, boli ženy, ktoré asistovali židovským rodinám počas šabatu. V troch prípadoch išlo o staré ženy, len jedna bola mladá, 34-ročná vdova. U všetkých sa stretávame s biedou, ktorú dokumentuje situácia ich bývania. Evidentná je chudoba Dorothei Joseffovej, starej ženy, ktorá slúžila každý šabat v domácnosti Simona Jacoba v Zhoří. Správa o jej vypočúvaní⁴⁵ uvádza, že Dorothea počas šabatu „*cez noc zostáva v paliarni, separovanej od židovského*

---

⁴⁵ MZA_B1_J39_4, folio 15 – 16.20.04.1753. Správa o vypočúvaní, ktoré uskutočnil C.K. substitút jihlavského kraja, Frantz Ernst von Malowitz, dňa 19. apríla 1752.

bytu, inak však prespáva vo vrchnostenskej práčovni“ (MZA_B1_J39_4, folio 15 reverz).

Živý obraz o núdznej situácii slúžky sa pred nami rozprestrie, keď odpoveď po odpovedi prechádzame záznamom vypočúvania Marie Prossovej, predvolanej k súdu v roku 1753 v Novom Městě na Morave⁴⁶. Marie sa narodila v dedine Pískov (v súčasnosti okres Olomouc). Keď mala 19½ rokov, vydala sa za chudobného nádenníka do blízkeho Úsova. Po tom, čo vo svojich 30 rokoch Marie ovdovela, zostala odkázaná sama na seba. Na otázku vypočúvajúceho: „*Ako si sa vo svojom vdovskom stave živila, a kde si sa zdržiavala?*“ Marie odpovedá: „*Zdržiavala som sa v Úsove a keď bola práca na poli, pracovala som, keď nič nebolo, priadla som*“ (MZA_B1_J39_2, folio 30). Neskôr nastúpila Maria do služby k úsovskému pekárovi, u ktorého bola pol roka, v tom čase ale zároveň príležitostne pracovala aj v úsovskej paliarni. Nič snáď neilustruje jej biedu silnejšie, než okolnosti jej bývania:

„*Otázka 7.*

[vypočúvajúci:] „*U koho si sa po smrti tvojho manžela a v poslednej dobe zdržiavala?*

[Marie:] *U Faltu, a teraz, naposledy u Hanusa Klementa.*

Otázka 8.

[vypočúvajúci:] *Ako dlho sa už zdržiavaš Klementa?*

[Marie:] *Štvrt' roka, on [býva] v jednej komôrke⁴⁷, a ja som uňho, platím mu za rok jeden zlatý. [...]*

Otázka 21.

[vypočúvajúci:] *Spávala si snáď u žida stále [tj. každý deň]?*

[Marie:] *Ach, nie, len v šabesové dni, a keď som bola [s prácou] hotavá, inak som spala u Hanusa Klementa, ved' mám u Klementa na zemi postel' a byt⁴⁸ (MZA_B1_J39_2, folio 29-33).*

---

⁴⁶ MZA_B1_J39_2, folio 29-33; 13.11.1753. Výpoveď Marie Prossin v rámci vypočúvania, ktoré realizoval hajtman olomouckého kraja v Novom Městě na Morave dňa 6.11.1753. „*in Custodia Regiae Civitatis Neostadiensis presente Iudice Dno. Joanne Hönig, Assistentibus Dno. Martino Payer Dno. Joanne Tonsern et me, Syndico et Notario Stanislavo ex Capit Simplicis Adultery et respective Fornicationis...*“

⁴⁷ V nem. origináli: „*Stüb'*“.

⁴⁸ MZA_B1_J39_2, folio 29-33; 13.11.1753. Výpoveď Marie Prossin v rámci vypočúvania, ktoré realizoval hajtman olomouckého kraja v Novom Městě na Morave dňa 6.11.1753.

Muži, ktorí sa medzi kresťanskými zamestnancami objavujú, boli najímaní na fyzicky náročné poľnohospodárske práce a prácu s hospodárskymi zvieratami. Boli to muži v mladom a dospelom, produktívnom veku. O sociálnej situácii zamestnávanych poľnohospodárskych nádenníkov nemáme žiadne bližšie informácie. V prípade paholkov nachádzame konkrétne doklady núdznych pomerov. Obzvlášť veľavravný je popis stretnutia s paholkom Georgom Hruschkom v úsovskej paliarni v novembri roku 1753, ktorý uvádza vo svojej správe⁴⁹ hajtman olomouckého kraja:

„Ked' som si bol obzrieť zmienujú paliareň, stretol som tam mladíka⁵⁰ menom Georg Hruschka z Čiech, príslušného do Roudnice. [...] Pretože som ho považoval za vandráka⁵¹, nechal som ho vziať do väzby. Ked' sa však následne preukázal krstným a sobášnym listom, a mimo to sa 6 rokov zdržiaval v Lošticiach, kde sa živil nádenníkovou prácou, z väzby som ho prepustil a prostredníctvom mnou vystaveného ochranného preukazu⁵² som mu nariadil presunúť sa do jeho rodnej obce Roudnice“ (MZA_B1_J39_2, folio 22 – 23).

Postavenie kresťanského služobníctva v službe u židov odzrkadľuje forma a výška odmeny, ktorú od židovských zamestnávateľov dostávali. Za pomoc počas šabaty sa v dvoch prípadoch uvádza odmena v naturáliách, v jednom to bol chlieb, v druhom patoky z paliarne. Takáto forma odmeny vyplývala jednak z nenáročnosti vykonávaných úkonov, ale aj z tradičnej snahy, aby odmena za túto službu, ktorá bola skôr láskavosťou kresťanských susedov, nemala komerčný charakter, ale aby bola radšej malou pozornosťou, darčekom (JACOBS 2010). V ostatných prípadoch bola vyplácaná mzda v peniazoch. Podľa už uvedených údajov, paholok (Georg Alepa) zamestnaný u řehořovského žida mal ročnú mzdu 12 fl., muži nádenníci na poľné práce dostávali u beranovského žida dennú mzdu 15 xr., ženská nádenná sila v Úsove (Marie Prosová) dostávala za nádennícku poľnú či lúčnu prácu denne 6 xr., slúžka u žida v Zhoří dostávala 15 xr. týždenne.

Z rovnakého obdobia máme k dispozícii cenné údaje o ročných mzdách čelade, zamestnávanej u kresťanských hospodárov v dedine Loštice (v súčasnosti okres Olomouc). V roku 1746 bola ročná mzda u paholkov 11 fl. (=12,7 xr. na týždeň),

---

⁴⁹ MZA_B1_J39_2; folio 22-23; 18.11.1753; Správa olomouckého hajtmana, Carla Gotharda von Allmstein, adresovaná CK reprezentácii a komore, o výsledkoch jeho šetrenia v danom prípade.

⁵⁰ V nem. origináli: „Burschen“.

⁵¹ V nem. origináli: „vagierenden Menschen“.

⁵² V nem. origináli: „Schutzzettel“.

poháňač volov⁵³ dostával 9 fl., slúžka 5 ½ fl. (=6,35 xr. na týždeň) a pastier 5 fl. (KRYLOVÁ 2007: 4)⁵⁴.

Napriek tomu, že získané údaje o mzdách týchto kresťanských zamestnancov sú nekompletné, a že aj materiál z prostredia kresťanských zamestnávateľov je v tomto smere viac než skromný, poskytol nám aspoň možnosť rámcového porovnania. Môžeme konštatovať, že forma mzdy (peňažná), jej výška i spôsob vyplácania zo strany židovských zamestnávateľov zodpovedali praxi kresťanských zamestnávateľov. Toto zistenie dovoľuje predpokladať, že podmienky kresťanských zamestnancov v židovských domácnostiach boli porovnateľné s podmienkami v kresťanských domácnostiach.

Aj sociálne zaradenie kresťanských osôb, zamestnávaných židmi, pravdepodobne korešpondovalo s tými, ktorých zamestnávali ich kresťanskí susedia. Nič nenasvedčuje ani tomu, že by sa regrutovali z odlišnej socio-ekonomickej vrstvy, než služobníctvo a nádenníci pracujúci pre kresťanov. Je pravdepodobné, že sa nelíšili od davov živoriacich ľudí, ktorí tvorili veľkú súčasť vtedajšej populácie.

Vo všetkých známych prípadoch kresťanské služobníctvo pochádzalo spomedzi ľudí žijúcich v mieste či blízkom okolí⁵⁵.

4.3 Prax prenajímania priestorov pre židovské obchody – „kvelby“ – v domoch kresťanov

Pri bádání archívnych prameňov sa vo vzťahu k problematike interakcií židovského a kresťanského obyvateľstva vyskytli početné zmienky, ktoré dokumentujú ďalší neprehliadnuteľný fenomén. Ide o prenajímanie priestorov kresťanských vlastníkov židom, pre ich obchodnú činnosť. Skutočnosť, že židia mali obchody v kresťanských domoch, dokumentujú mnohé historické záznamy. Zikmund Winter sa v súvislosti so židmi v mestách českých zemí 17. storočia zmieňuje, že mali „sklepy“ (obchody) všade po kresťanských domoch (WINTER 1892: 552).

---

⁵³ Česky „pohůnek“.

⁵⁴ Viac údajov je pre 18. storočie k dispozícii ku mzdovým pomerom čelade pre Čechy. V obci Lužice nad Vltavou v roudnickom panstve boli v roku 1732 ročné mzdy poddanskej čelade nasledovné: šafár („nádvočník“) 15 fl., paholok k volom („volák“) 8 fl., slúžka 8 fl., pestúnka 2 fl. (KŘIVKA 1970: 103).

⁵⁵ Tak aj v prípade Georga Hruschku, paholka u úsovského žida, ktorý síce pochádzal z Čiech (Roudnice), ale pred nástupom do služby v Úsove dlhodobo žil a pracoval ako nádenník v neďalekých Lošticiach (11,5 km).

Ako bolo povedané, danú prax zaznamenávame aj počas 18. storočia, a to napriek platným nariadeniam, zakazujúcim židom nadobúdať do vlastníctva i nájmu nehnuteľnosti, ktoré predtým neboli v židovských rukách.

Takýto prípad zmieňuje vo svojom diele o židovskej obci v Boskoviciach Bránský. Uvádza tu dobový záznam (zápis z boskovickej „knihy sirotčí“⁵⁶) z roku 1701, o prenájme časti domovej parcely kresťanského vlastníka v Boskoviciach, miestnemu židovi, za účelom vystavania obchodu („krámu“) a izby:

„Václav Fiala projednal⁵⁷ při domě svém Kuhelkovým kus místa na stavění krámu a světničky Markovi Tabáčníkovi židovi [...] do pronájmu za 7½ sáhu zdýlí a 4½ sáhu zšíří⁵⁸, na kteréžto místě aby sobě Gewölb, totižto krám, a nad ním, i nad chlívkem vedle toho krámu, od přední strany, dáti vystavěti mohl. Nájemné čtyři rejnský zlatý ročně“ (Bránský 1999: 41).

Archívny materiál, pochádzajúci z môjho vlastného výskumu, obsahuje niekoľko zaujímavých spisov i drobnejších zmienok, ktoré tento jav dokumentujú.

Prípad, ktorý sa odohral v roku 1730 v Mikulove, poukazuje na prax kresťanských mešťanov, ktorí dávali sami vystavať „kvelby“ s bezprostredným úmyslom prenajať ich vzápätí miestnym židom. Mikulovský kresťan Mathias Schützhauer⁵⁹ dostal okolo roku 1730 na požiadanie od miestnej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina, povolenie vystavať kvelb. Keď bol kvelb hotový, prenajal ho miestnemu židovi Schlammelovi. O tejto záležitosti sa dozvedáme, pretože sa stala predmetom sporu s mikulovskou židovskou obcou, do ktorého musela zasiahnuť i miestna vrchnosť. Zo spisu je zrejmé, že o postavenie kvelbu sa okrem Schützhauera uchádzali aj židia, Abraham a Israel Pisker, ktorí však vrchnostenské povolenie nedostali. Prenajatie Schützhauerovho kvelbu inému židovi, Schlammelovi, bolo evidentne (z dôvodu, ktorý nepoznáme) proti vôli židovskej obce, ktorá reagovala vyhlásením kliatby na Schützhauerov obchod. Keďže obec nemohla napadnúť právo kresťana, Mathiasa Schützhauera na slobodné prenajatie jeho priestoru, využila najúčinnejší prostriedok, aký mala k dispozícii, teda vyhlásenie kliatby. Jej obsahom bol jednoducho zákaz všetkým členom židovskej obce, platný na dobu 9 rokov, vziať tento kvelb do prenájmu. Schützhauer, ktorý sa cítil nariadením židovskej obce poškodený, sa obrátil

⁵⁶ Zápis z 19.01.1701 (Bránský 1999: 41).

⁵⁷ Rozumej: „prenajal“.

⁵⁸ Tj. 14,22 m x 8,53 m.

⁵⁹ V rámci korešpondencie k tomuto prípadu je niekedy nazývaný ako „Schitzen“.

o pomoc ku kniežat'u Dietrichsteinovi. Z jeho listu⁶⁰ vyplýva previazanosť a ekonomická závislosť jeho, ako prenajímateľa kvelbu, s židovskými nájomcami, ktorá sa ukazuje o to zreteľnejšie, keď si uvedomíme, že podľa všetkého vôbec nezvažoval možnosť prenajať kvelb kresťanovi:

„Keď však vyšlo najavo, že sa sem [do kvelbu] Schlammel nasťahoval, bola v židovskej škole⁶¹ vyhlásená kliatba (kto to nariadil, neviem), že po dobu 9 rokov sa pod pokutou 20 ríšskych toliarov do môjho kvelbu nemá nasťahovať žiadny žid. Mne by však padlo veľmi zaťažko, keby na základe príkazu židovskej obce mal [môj kvelb] po toľké roky ležať ladom, pri tom, že predsa musím biedne odvádzať zemske⁶² i vrchnostenské dávky“ (AZM_Mikulov_47694; folio 1).

Mathias Schützhauser v tomto liste prosí knieža, aby židovskej obci nariadil stiahnutie kliatby⁶³. Knieža Dietrichstein skutočne vzápätí požiadal židovskú obec, aby kliatbu odvolala⁶⁴. Tento kniežací list obsahuje pasáž, ktorá je pre nás mimoriadne závažná, pretože objasňuje, ako boli tieto nájomné kontrakty ponímané zo strany židovskej obce a jej členov. Knieža Dietrichstein tu parafrázuje ustanovenie židovskej obce, ktorá podľa neho má za to, že:

„Ak v kresťanskom kvelbe žid predáva po celé 3 roky, je tu dotýčný tak pevne ustanovený, že v prípade, keby ho kresťan odtiaľto vyhodil, žiadny iný žid, pod kliatbou, nemá tento kvelb prevziať, a pán tohto kvelbu sem smie prijať len dotýčného, a žiadneho iného žida“ (AZM_Mikulov_47694, folio 1).

---

⁶⁰ AZM_Mikulov_47694; pravdepodobne 1730 (dokument nie je datovaný, datovanie do roku 1730 vyplýva z ostatnej korešpondencie v súvislosti s týmto prípadom). Sťažnosť Mathiasa Schützhausera adresovaná kniežat'u Dietrichsteinovi.

⁶¹ V nem. origináli: „Judenschule“ - môže teda ísť buď o synagógu, alebo o židovskú školu.

⁶² Rozumej: „štátne“.

⁶³ Schützhauser prosí knieža, aby prehlásil, že „kliatba ide proti všetkým právam, a bola vyhlásená bez milostivého vedomia Vašej Kniežacej Milosti a aby nariadil jej anulovanie, aby tak bolo každému židovi dovolené nasťahovať sa sem“ (AZM_Mikulov_47694; folio 1).

⁶⁴ „Ak židia túto kliatbu [...] nerevokujú a nezrušia, uisťujeme ich, že toto vzápätí nahlásime kráľovskému úradu ako nové aggarvium [priťažujúca okolnosť] a praejudicium [negatívny príklad] pre celé kresťanstvo“. AZM_Mikulov_45935; 09.05.1730; List kniežata Dietrichsteina adresovaný mikulovskej židovskej obci.

V reakcii na kniežacie nariadenie⁶⁵ hájila židovská obec svoje ustanovenie argumentom, že po uplynutí troch rokov zmluvne zjednaného nájmu, vzniká nájomcovi právo nároku:

„Na základe nového Policajného poriadku⁶⁶, najmilostivejšie potvrdeného Jej Majestátom, sú oprávnení, uvaliť kľatbu na ten kvelb, ktorý majú židia po 3 roky Vigore Contractis [na základe zmluvy] v nájme, a týmto im vyplýva Jus Quaestium [právo nároku], ktoré má byť rešpektované u všetkých židovských obcí“ (AZM_Mikulov_45935).

Daná argumentácia síce v tomto konkrétnom prípade nepomohla, takže na naliehanie kniežata musela židovská obec kľatbu odvolať⁶⁷, dokladá však veľmi dobre právne zvyklosti a normy, vzťahujúce sa na prenájom. Zo zmienených dokumentov vyplýva, že zaužívanou dobou prvého prenájmu boli tri roky⁶⁸. Táto lehota bola veľmi závažná, lebo pri zachovaní zmluvne stanovených podmienok prenájmu, po jej uplynutí vznikal nájomníkovi prednostný nárok na ďalšiu držbu danej nehnuteľnosti. Zmienený Policajný poriadok, ktorý toto právo ukotvoval v štátnej legislatíve, s veľkou pravdepodobnosťou aj v prípade tohto ustanovenia len zahrnul staršiu právnu zvyklosť⁶⁹.

Z roku 1726 pochádza dokument⁷⁰, ktorý dokladá mnohoročné trvanie prenájmu kvelbu židom v dome mikulovského kresťanského mešťana a udržiavanie vzájomných dobrých vzťahov. Orel Eygenspiegel, člen mikulovskej židovskej obce, bol profesiou krajčír, a napriek tomu, že mal (v roku 1726) 80 rokov, stále vykonával

---

⁶⁵ Na nariadenie kniežata Dietrichsteina stiahnuť kľatbu, reagovala židovská obec hneď na ďalší deň. AZM_Mikulov_45935;10.05.1730. List židovskej obce v Mikulove adresovaný kniežatu Dietrichsteinovi.

⁶⁶ „Všeobecný policajný poriadok, procesuálny a obchodný“ (v nem.: „General- Polizei- Prozess und Kommerzialordnung“), vydaný v roku 1754 cisárovnou Máriou Teréziou.

⁶⁷ „Takže týmto ešte raz prikazujeme, aby židovský richtár a prisažní nariadili, že bezprostredne túto kľatbu, ktorú uvalili na kvelb Mathiasa Schitzena zase revokujú, a to, že sa tak stalo, majú u nás oznámiť behom 24 hodín“. AZM_Mikulov_45935; 17.05.1730. Nariadenie kniežata Dietrichsteina adresované mikulovskej židovskej obci.

⁶⁸ Tento úzus dokladá napríklad aj zmluva, uzavretá 30.09.1747 medzi panstvom a židom Davidom Austerlitzom, ktorú vo svojom článku o židovskej obci v Prostějove uvádza Bertold Bretholz. V danom prípade išlo o prenájom monopolu na výkup surových koží a predaj vypracovaných na celom prostějovskom panstve (BRETHOLZ 1930: 403).

⁶⁹ Štatúty moravských židovských obcí, vydané Máriou Teréziou v roku 1754, ktoré však vychádzali z tradičnej legislatívy moravských židov, pozri kapitolu 1.

⁷⁰ AZM_Mikulov_47548; január 1726; Správa mikulovského židovského richtára Berla Goldschmida, adresovaná miestnej vrchnosti, kniežatu Walterovi Xavierovi Dietrichsteinovi.

svoju živnosť. I keď sám vlastnil dom, na prevádzku krajčírskych živností si prenajímal kvelb v dome kresťana Lipperta, ktorý mal v danom roku v prenájme už 40 rokov. Za zaznamenanie tohto prípadu vďaka okolnosti, že medzi nájomcom a prenajímateľom vznikol spor. Po tom, čo pôvodný majiteľ domu, Lippert, a neskôr i jeho manželka zomreli, prešiel dom do vlastníctva ich dcéry, Veroniky. Nová vlastníčka v priebehu jedného týždňa obvinila (podala sťažnosť mestskej rade) starého židovského nájomcu zo zavinenia požiaru a na základe toho mu prenájom kvelbu vypovedala. Následné šetrenie, realizované richtárom mikulovskej židovskej obce⁷¹, ukázalo, že obvinenie, ktoré na Eigenspiegla Veronika vzniesla, malo slúžiť ako zámienka, aby sa mohla starého nájomcu zbaviť:

„Len za tento jeden týždeň, odkedy vlastní dom Lippertova dcéra, vznikajú tieto fámy a neopodstatnené sťažnosti, ktoré sú zamerané len na to, aby jeho, žida [Eigenspiegla], z tohto kvelbu alebo komory vytlačila a vyhostila, a prenechala ho iným židom, ktorí mu závidia“ (AZM_Mikulov_47548, folio 1 reverz).

Aj z tejto pasáže však vyplýva, že kresťanská majiteľka kvelbu, napriek tomu, že chcela stávajúceho židovského nájomcu vypovedať, mala záujem prenajať ho potom zas len iným židom.

O pevnom ukotvení dlhodobých nájomných vzťahov a práv takýchto dlhodobých nájomcov svedčí okolnosť, že takéhoto nájomcu nebolo možné voľne vypovedať, ak sa nepreukázalo jeho „nepatričné správanie“, alebo jeho zámer „škodiť hospodárovi“⁷². Orel Eigenspiegel sa – slovami židovského richtára – hájil proti obvineniu okolnosťou, „že je mužom, ktorý sa od mladosti správal čestne a sporiadane“ a uvádzal, že v súvislosti so zmieneným právom nemôže byť vyhostený, pretože:

„nechcel škodiť, ani sa nezachoval nepatrične, a toto je len výmysel lippertovskej dcéry, keďže on, žid, už po 40 rokov [...], čo mal tento kvelb v Mikulove, za celý čas je známy nie pre svoje nepatričné, ale pre náležité správanie, a nie pre škodenie, ale naopak pre úžitok“ (AZM_Mikulov_47548, folio 4).

V tejto správe židovský richtár napokon vyjadruje prosbu Orela Eigenspiegela voči kniežatstvu, „aby ho ochránil dekretáciou proti násilliu a nepravosti“,

⁷¹ Miestna vrchnosť nariadila miestnemu rabínovi obvineného vypočuť a poverila židovského richtára, Berla Goldschmida podaním správy o šetrení záležitosti.

⁷² Zmieňuje sa, že ide o ustanovenia mestského práva, uvádza sa tu „K10 §1“.

aby mohol v tomto kvelbe, ktorý užíva na základe zmluvy, aj na svoju starobu zostať a čestne sa živiť.

V tomto dokumente, pojednávajúcom prípad krajčír Eigenspiegla, okrem zmienených dôležitých údajov, týkajúcich sa práv židovských nájomcov, nie je bez zaujímavosti ani niekoľko drobných detailov o tomto konkrétnom prenajatom kvelbe. V prvom rade tu môžeme vylúčiť, že by išlo o pivničný priestor, ako môže navodzovať (niekedy celkom správne) termín „*Gewölbe*“, ktorým je označený. Svedčí o tom jednak zmienka, že tu boli okná, a takisto termín „komora“, ktorým je tu niekoľkokrát alternatívne označený. Dozvedáme sa tiež, že kvelb mal tehlovú dlážku a že si sem krajčír nosil každý deň z domu piecku („*Feueroffen*“), na ktorú pokladal žehličku. Pravdepodobne tu nebolo veľa nábytku, pretože v súvislosti s možnosťou *vzniku požiaru v kvelbe sa uvádza, že „v danej komore [kvelbe] sa nenachádzajú žiadne lavice, ktoré by sa mohli vznietiť“* (AZM_Mikulov_47548, folio 1 – 1 reverz).

Z prípadov, ktoré priniesol archívny materiál, je evidentné, že prax, v rámci ktorej kresťanskí vlastníci prenajímali židom priestory vo svojich domoch či na svojich parcelách, aby si tu mohli zriadiť obchod, bola podľa svedectiev dlhodobou zaužívanou a bežnou. Toto možno tvrdiť napriek skutočnosti, že v 18. storočí nebola zo zákona povolená, keďže židia nesmeli (v dôsledku nariadení z 2. polovice 17. storočia, pozri kapitolu 1) nadobúdať nehnuteľnosti, ktoré predtým neboli v židovskej držbe, do prenájmu. Tento zákaz bol potom výrazne sprísnený ustanoveniami Translokačného reskriptu z 8. decembra roku 1726, ktoré nariaďovali separovanie židovského obyvateľstva od ich kresťanských susedov.

Napriek tomu, že nie je známe, do akej miery uvedené reštrikcie prax prenájmania krámov v kresťanských domoch židom obmedzili, z materiálu vyplýva, že boli prípady, o ktorých aj keď miestna vrchnosť vedela, vôbec proti nim nezasiahla. Je teda možné, že toto prenájmanie priestorov, v nejakej miere prebiehalo naďalej, a to práve pod záštitou vrchnosti. Na takéto tvrdenie oprávňuje vyššie zmienený prípad Mathiasa Schutzhausera z roku 1730, teda štyri roky po vydaní Translokačného reskriptu, z ktorého je zrejmé, že vrchnosť, ktorá v danom prípade konala v prospech kresťanského prenajímateľa, prax prenájmania obchodov židom nespochybnila.

ZÁVER

Poznatky, ktoré sú výsledkom môjho výskumu, ako ich prezentuje táto dizertačná práca, do veľkej miery naplnili moje očakávania a ciele, ukázali však tiež úskalia a limity archívneho bádania k danej problematike, ale aj ďalšie možnosti výskumu.

Dizertačná práca bola koncipovaná ako príspevok k málo poznanému každodennému životu moravských židov 18. storočia. Časový úsek, na ktorý som sa zamerala, vymedzený začiatkom 18. storočia a rokom 1780 (nástup Jozefa II. na trón), predstavoval v kontexte dejín židovských spoločenstiev českých zemí osobitú éru. V tomto období vyrcholila fáza tradičných židovských spoločenstiev, pred tým, ako sa začali rozpúšťať ich tradičné štruktúry a mechanizmy. Na druhej strane to bola doba, spojená so špecifickou politikou, ktorú v tomto období habsburský štát voči židom uplatňoval, a ktorú charakterizovali zhoršujúce sa podmienky a kumulujúce sa reštrikcie.

Táto práca je venovaná rôznym aspektom každodenného života židovských spoločenstiev na Morave v 18. storočí, ktoré osobitne pojednáva v troch kapitolách, tvoriacich jej jadro. Kapitoly sa zameriavajú na tri tematické okruhy – ekonomické stratégie židov, demografické a hospodárske stratégie židovských rodín, a interakcie s kresťanským obyvateľstvom, cez ktoré som sa snažila podať základné charakteristiky židovského spoločenstva na Morave 18. storočia a jeho zasadenie v spoločnosti.

Práca je založená na vlastnom výskume archívneho materiálu rôzneho druhu, pochádzajúceho z fondov niekoľkých archívov v Českej republike. V rámci zamerania jednotlivých okruhov danej problematiky, spracovaných v zmienených troch kapitolách, bolo mojou snahou vyvodiť základné charakteristiky moravských židovských spoločenstiev. I keď dané kapitoly netvoria jeden naratívny celok, výsledky bádania, v nich prezentované, sa navzájom dopĺňajú a prelínajú.

Uvedením do skúmanej problematiky bola kapitola 1, ktorú som vypracovala predovšetkým na základe poznatkov, získaných štúdiom odbornej literatúry. Popísala som tu historické rámce, ktoré boli pre existenciu židovských spoločenstiev na Morave v 18. storočí určujúce. Zhrnula som ich základné životné podmienky, pričom som rozobrala postoje, ktoré v danom období voči židom zaujímali rôzne vrstvy stavovskej spoločnosti. Sústredila som sa pritom hlavne na politiku, ktorú voči židom uplatňoval štát, a na súvisiace legislatívne ustanovenia voči nim.

Snažila som sa tu tiež podať analýzu sociálneho a demografického vývoja, ktorým tieto spoločenstvá prechádzali v priebehu 18. storočia, ale aj v období, ktoré mu tesne predchádzalo a malo naň významný dopad.

Po doznení tridsaťročnej vojny v polovici 17. storočia a „úspešnej“ rekatolizácii českých zemí, zanikla kľúčová rola židov v hospodárstve štátu, v podobe, akú získala práve počas vleklého a vyčerpávajúceho vojnového konfliktu. Najvyššie miesta štátnej nomenklatúry teraz videli v židoch a ich ekonomickom pôsobení naopak prekážku revitalizácie zdevastovaného hospodárstva habsburskej monarchie a snažili sa ich vplyv eliminovať. Počas tohto obdobia bolo mnohokrát naplánované vyhodenie židov z českých zemí, to však nebolo ani jedným z panovníkov realizované do veľkej miery vďaka odporu šľachty (či už z pozícií miestnych vrchností, alebo ako funkcionárov štátnej správy), ktorá v rámci svojho odmietavého postoja bezprostredne hájila svoje vlastné ekonomické záujmy. Od druhej polovice 17. storočia, ale s najväčšou razanciou práve v 18. storočí, tak boli proti židom zavádzané reštrikčné opatrenia. Ich hlavným zámerom bolo obmedziť počet židov, a to nielen nariadeniami, zákazujúcimi prijímanie imigrantov, ale predovšetkým za pomoci radikálnych obmedzení sobášenia, ktoré mali zabrániť prirodzenému nárastu židovskej populácie. Právne nariadenia sa zamerali aj na obmedzenie ich hospodárskych činností, s cieľom zamedziť akékoľvek ich konkurenčné pôsobenie voči kresťanom, ktoré bolo vo veľkej väčšine vnímané ako škodlivé. Dôraz sa kládol na prísne obmedzenia (pokiaľ to bolo možné) odbytu židovských produktov a služieb na židovský okruh zákazníkov. Aby sa predišlo rôznym nedovoleným formám obchodovania, nasledoval tiež zákaz podomového obchodu (odvolaný a opäť zavedený), ktorý bol v prostredí európskeho židovstva tradičným a charakteristickým spôsobom obživy. Paralelným zámerom štátu bolo tiež eliminovať do najväčšej možnej miery kontakty židov s kresťanským obyvateľstvom, s čím súvisela i snaha sústrediť židovské obyvateľstvá v rámci sídelných štruktúr. Prostredníctvom tzv. translokačného reskriptu¹ bolo židom zakázané bývanie medzi kresťanskými susedmi a nariadené ich zostahovanie do oddelených domov, ulíc, či štvrtí (podľa početnosti židovskej obce). Zvýšená pozornosť a prísnosť sa kládla na zákaz pobytu kresťanov v židovských príbytkoch

---

¹ Ustanovenia cisára Karola VI., ktoré vyšli reskriptom z 8. decembra 1726, zamerané na segregáciu židovského obyvateľstva, ktorá sa mala docieľiť presťahovaním židov do čisto židovských domov a ulíc či štvrtí.

(vychádzajúci zo stredovekého cirkevného práva, platného v celej rímskokatolíckej Európe, avšak dodržiavaný v rozličnej miere), vrátane profesionálnej sféry².

Židia si teda aj napriek zhoršeniu ich životných podmienok, uchovali v 18. storočí na Morave svoje základné práva, na rozdiel od mnohých iných krajín Európy i vlastnej habsburskej monarchie³. Bolo to právo pobytu v zemi – čo je v daných európskych pomeroch nutné zdôrazniť, s tým súvisiace aj právo na vykonávanie svojho náboženstva, práva na vykonávanie rôznych hospodárskych aktivít, v rámci obchodu, kde mali stále veľmi významné postavenie, v reálnom hospodárstve šľachty, ale aj vo sfére remesiel. Zachované zostalo právo na tradičnú samosprávu na úrovni zemského židovstva i na úrovni židovských obcí, ktoré požívali vysoký stupeň autonómie a disponovali aj rozsiahlymi súdnymi právomocami (v rámci civilného práva).

Kapitola 2 sa zaoberala židmi na poli ich hospodárskeho pôsobenia. V centre mojej pozornosti boli stratégie, ktoré židia uplatňovali v rámci svojich ekonomických aktivít, v kontextoch dobových podmienok a obmedzení. Archívne dokumenty, ktoré poskytli relatívne bohatý materiál k tejto problematike, mali vo veľkej väčšine charakter sťažností kresťanských mešťanov, organizovaných v cechoch, na hospodárske aktivity židov. Táto povaha prameňov pôsobila na jednej strane značne limitujúco, pretože materiál tak poskytoval prevažne negatívne reflexie činnosti židov. Na druhej strane táto konfrontácia priniesla cenné poznatky, ktoré umožnili sledovať skúmané stratégie v širších spoločenských kontextoch – cez stanoviská ďalších spoločenských zložiek (štátne úrady, miestne vrchnosti a pod.).

Ekonomické stratégie židov som sledovala predovšetkým so zreteľom na základné práva a povinnosti židov. Základnou povinnosťou bolo odvádzanie stanovených dávok. Splnenie tejto povinnosti podmieňovalo právo pobytu v zemi a panstve.

Podoba ekonomického pôsobenia židov, ako ju nachádzame na Morave v 18. storočí, sa vyvinula ako dôsledok špecifických a oproti kresťanskému

---

² Poskytovanie práce a služieb kresťanom židom bolo povolené len v takých prípadoch, ktoré boli z hľadiska dobových možností nevyhnutné – teda jednak v situáciách ohrozujúcich zdravie či život (pôrodné babice, lekári, apotiekári a pod.) a v prípade potreby prác, nevyhnutných pre výkon židovských hospodárskych prevádzok (povoz, hrubé práce vykonávané v nádennou formou). Povolená bola tiež asistancia kresťanov počas šabatu, nevyhnutná na to, aby židia mohli dostať svojim náboženským povinnostiam, možnosť vykonávania ktorých im bola štátom garantovaná, a ktoré bral aj katolícky štát s vážnosťou (ako božie nariadenie).

³ Je nutné podotknúť, že voľnejšie a priaznivejšie podmienky mali židia v Uhorsku, kam takisto smerovala aj silná migrácia židov z Moravy.

obyvateľstvu odlišných podmienok. Tieto podmienky plynuli v rozhodujúcej miere z úrovne štátu a mali silne diskriminačný charakter. Židom bolo predovšetkým vyrúbené vysoké daňové zaťaženie, ktoré aj v sledovanom období narastalo. Popritom pôsobili limitujúce a diskriminačné ustanovenia, zasahujúce židov v ekonomickej sfére, ktoré sledovali cieľ vytlačiť činnosť židov do priestoru, kde by nemohli kresťanov obmedzovať v ich existenčnom základe.

Židia v tomto období nefigurovali v daňových nárokoch štátu a vrchnosti vo väčšine prípadov ako jednotlivci. Zdaňovacím telesom voči štátu bolo zemské židovstvo a voči miestnym vrchnostiam jednotlivé židovské obce. Zemské židovstvo rozpisovalo štátne platby na jednotlivé obce. Jednotlivé obce potom rozpisovali štátne i vrchnostenské dávky na jednotlivcov – daňovníkov v židovských obciach. Preto aj zo strany vlastných židovských obcí vychádzal trvalý tlak na svojich členov, aby dostali svojim záväzkom. Daný mechanizmus viedol k tomu, že len tí, ktorí boli dostatočne finančne úspešní a schopní prispievať ako daňovníci obci, boli plnohodnotnými členmi židovských obcí. Od povinnosti odvádzať dávky sa odvíjala snaha židovského obyvateľstva ako priorita urobiť svoje podnikanie čo možno najviac ziskovým a byť z tohto hľadiska židovskej obci a svojim vrchnostiam prospešný.

Tradičnou doménou ekonomickej činnosti moravských židov bol, ako po predchádzajúce storočia, obchod na úrovni regionálnej i presahujúci zemské hranice. V 18. storočí nachádzame moravských židov v remeselných profesiách, ktorých dopad presahoval židovské prostredie a smeroval aj ku kresťanským zákazníkovi (napr. mäsiari, krajčíri, sklenári). Pozície v remeslách si židia upevnili počas 17. storočia, známy je napr. podiel židovských remeselníkov na odevných zákazkách pre vojsko. V 18. storočí nachádzame židov aj v lukratívnych pozíciách nájomcov vrchnostenských hospodárskych zariadení, na ktoré sa viazali vrchnostenské regálne práva, kam vo veľkej miere začali prenikať po 30-ročnej vojne.

Ekonomický priestor získavali židia vždy tým, že ich ponuka vysoko prevyšovala aktuálnu ponuku z kresťanských radov. Tu je aj dôvod konkrétnych preferencií židovskej ponuky zo strany vrchnosti a štátu.

Môj výskum preukázal, že šľachta i cirkevné vrchnosti v sledovanom období prenajímali svoje hospodárske zariadenia, na ktoré sa viazali jej regálne práva – paliarne, drasliarne a koželužne⁴, v drvivej väčšine židovským nájomcom. Dôvodom tejto preferencie bola jednoznačne okolnosť, že podmienky nájmu, s ktorými sa židia

---

⁴ Zo zákona bolo dovolené prenajímať židom na Morave len tieto hospodárske zariadenia.

ponúkali, boli pre vrchnosti omnoho výhodnejšie, predovšetkým boli ochotní a schopní odvádzať mnohonásobne vyššie poplatky, než kresťania. Zároveň židia ponúkali komplexnejšie služby, nakoľko vo všetkých profesijných sférach uplatňovali historickú skúsenosť zo svojej tradičnej profesie – obchodu. V dobovej snahe o rozvoj finančného hospodárenia sa práve toto od židov očakávalo.

Hlavná úloha židov ako nájomcov panských hospodárskych zariadení spočívala nielen v samotnom spracovaní poľnohospodárskych produktov panstva, ale aj vo výkupe týchto surovín a v ich uplatnení, resp. speňažení na trhu, buďto bezprostredne alebo v podobe spracovaných výrobkov. Takisto v rámci židovských remeselných živností sa v tomto období posilňuje trend, v ktorom majú židia skôr úlohu organizátorov výroby a uplatnenia jej produktov na trhu, popri primárnom zameraní zníženia nákladov výroby a zvýšenia zisku. O tom svedčí prax, že pre zefektívnenie a rozšírenie výroby židovskí prevádzkovatelia živností zamestnávali nájomné pracovné sily, často aj z radov mimocechových kresťanských remeselníkov – fušerov⁵. Dosahovali tak cenovú konkurencieschopnosť voči produktom cechov. Z týchto hľadísk nesie židovské podnikanie 18. storočia, napriek naviazanosti na tradičné remeslo a poľnohospodársku produkciu panského režíjného hospodárstva už známky budúcich kapitalistických spôsobov podnikania.

Ukazuje sa, že židovské hospodárenie na panských regáloch nebolo v danom období zdrojom častých sporov s kresťanským obyvateľstvom. Ako dôvod predpokladám pomerne výlučný charakter tejto činnosti viazaný vždy na individuálnu zmluvu vlastníka regálu (miestnej vrchnosti) s nájomcom a bezkonkurenčnosť v rámci panstva (monopol regálu v panstve).

Práve v súvislosti s židovskými remeselníkmi je zjavné, že táto sféra produkovala v ekonomickej oblasti najväčšie trecie plochy medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom, o čom svedčí objemný archívny materiál.

Veľmi zaujímavou stránkou týchto rozporov je pohľad na stratégie židov cez prizmu členov cechových organizácií, pretože poukazuje na rozdiely v etike podnikania na oboch stranách. Zameranie na ziskovosť podnikania vnímali cechy, zaviazané prísnyimi štandardmi pre kvalitu produktov a zaťažené zodpovednosťou voči miestnym zákazníkom, ako bezohľadné obohacovanie sa. Zníženie kvality produktov, ktoré umožnilo ich predaj za nižšie ceny vnímali ako podvod na zákazníkov. Hromadnú výrobu na sklad hodnotili cechy, viazané princípmi rovnosti členov, spravodlivého rozdelenia práce, a zachovávanía pravidla zákazkovej výroby, ako nečestnú konkurenčnú praktiku. Ochrana, ktorú miestne vrchnosti

---

⁵ Činnosť remeselníkov mimo cechu platný cechový monopol zakazoval.

poskytovali „svojim“ židom, neumožňovala cechom, aj napriek novým štátnym reštrikciám, dostatočne účinne sa brániť židovskej konkurencii. Odpor meštianskych cechov, ktoré boli v tomto období stále významnou hospodárskou i spoločenskou entitou, bol preto v 18. storočí významným zdrojom antijudaisticky ladených sentimentov spoločnosti.

Z pohľadu židovských výrobcov priestor obmedzený na židovský spotrebiteľský okruh a povolená účasť na týždenných a jarmočných trhoch, kde smeli predávať aj kresťanom, nebol dostatočný. Ich ekonomický priestor zužovali najrôznejšie, aj pribúdajúce reštrikcie (napr. zákaz podomového obchodovania z roku 1747) a pretrvávajúce monopolné pôsobenie cechov na lokálnych trhoch. Každá činnosť, ktorá práva cechov narúšala, bola postavená mimo zákon. Uvedené obmedzenia a reštrikcie, s ktorými sa židia museli v ekonomickej sfére vyrovnávať, nútili preto židov hľadať iné spôsoby a riešenia.

Úspech židovských živností vo všeobecnosti teda závisel predovšetkým v uplatnení na trhu. A keďže možnosti lokálneho trhu boli veľmi obmedzené, boli židia odkázaní na aktívne vyhľadávanie zákazníkov a v súvislosti s tým i nútení k veľkej priestorovej mobilite. Disponovali tradičnými skúsenosťami a vedomosťami v obchode, esenciálne bolo ich zapojenie v sieti kontaktov v zemi a za jej hranicami, ktoré umožňovali nielen tok financií a tovarov, ale aj výmenu cenných informácií. Takto získaný rozhľad, znalosť rôznych prostredí a schopnosť rýchlo zareagovať na meniace sa podmienky a príležitosti a senzitivita k zmenám v spoločnosti, ktoré ovplyvňovali trh, boli nutnosťou a poskytovali východiská. Situácii napomáhalo, že cechy, tieto exkluzívne organizácie sa v danom období už prejavovali ako neschopné dostatočne reagovať na meniace sa hospodárske podmienky.

Reštrikcie židov v ekonomickej sfére, existencia židovských živností mimo rámce cechov, ako prejav ich diskriminácie, boli silne obmedzujúcimi faktormi. Druhou stránkou bola absencia prísnych pravidiel, aké platili v cechoch, ktorá dala židovskému podnikaniu priestor pre oveľa väčšiu flexibilitu a presadenie životaschopných postupov. Netreba pritom zabúdať taktiež na významnú úlohu šľachty, ktorá držala nad židovským podnikaním vo vlastnom ekonomickom záujme ochrannú ruku. Všetky tieto pozitívne aj negatívne podmienky sa odrazili v praktikách a stratégiách židovských živností tohto obdobia.

Podmienky, ktoré mali moravskí židia vo sfére ich ekonomického pôsobenia, a stratégie, ktoré si v reakcii na ne vytvorili, určovali ekonomické aj spoločenské rámce živoa židovských rodín. Prebádať židovské spoločenstvá cez demografické a hospodárske stratégie rodín mala za cieľ kapitola 3 tejto práce. Poznatky a zistenia, ktoré boli prezentované v tejto kapitole, vychádzajú predovšetkým

z bádania židovskej obce v Uherskom Ostrohu, ktoré ako stredne veľké spoločenstvo s počtom okolo 290 osôb, mohlo poskytnúť reprezentatívne výsledky. Ťažiskovým prameňom boli pritom súpisy miestnych židov z roku 1727, poskytujúce cenné dáta, ktoré dovolili získať informácie o štruktúre rodiny a domácnosti a reprodukčnom cykle rodiny. Podľa toho, čo umožňoval materiál, boli v prvom rade vyvedené základné demografické charakteristiky židovskej rodiny a domácnosti, ako ich veľkosť, štruktúru, počet prítomných generácií a jej ekonomické charakteristiky. Na základe nich som potom popísala modely, ktoré sa v rámci židovského spoločenstva uplatňovali a ich dynamiku v čase. V tejto prípadovej štúdii som pri interpretácii výsledkov analýzy dát, získaných zo zmiených súpisov židov, využila tiež ďalšie archívne dokumenty, poskytujúce údaje kvalitatívnej povahy.

Výsledky, ktoré táto štúdia priniesla, vypovedajú o situácii spoločenstva, predtým ako jeho tradičné mechanizmy boli narušené drastickými zásahmi štátu, v podobe nariadení tzv. familiantského zákona⁶, ktorý povolil uzatvárať manželstvo len jednému synovi z rodiny, aby tak zamedzil prirodzenému populačnému prírastku židovských spoločenstiev v českých zemiach. Tento časový horizont bol zvolený zámerne, pretože problematika židovskej rodiny v obdobiach, ktoré predchádzali zavedeniu týchto reštrikčných opatrení, doposiaľ nebola prebádaná (k dispozícii máme až štúdie pre neskoršie obdobia, kedy sa dané nariadenia naplno prejavili – Nesládková 2000, Nesládková 2003).

Skúmaná židovská obec v Uherskom Ostrohu bola spoločenstvom so stratifikovanou profesijnou a ekonomickou skladbou. V rámci profesionálnej štruktúry tvorili najväčší podiel obchodníci – asi 26%, len o niečo menej bolo nájomcov panských hospodárskych zariadení (regálov) – asi 22%, a remeselných živností – asi 21%. Ľudia na špičke majetkovej pyramídy, a ďalší relatívne dobre situovaní ľudia s majetkom uvedeným ako „dobrý“ či „stredný“ sa takmer výlučne regrutovali zo skupiny obchodníkov a nájomcov regálov. Obchodníci a nájomcovia regálov však boli zastúpení aj naprieč majetkovým spektrom. Majetkové pomery remeselníkov veľmi boli rôzne. Aj slobodné povolania, zastúpené 7,9%, tvorili z hľadiska výšky majetku veľmi rôznorodú skupinu, vyčnieval medzi nimi rabín, ako piaty najmajetnejší člen židovskej obce, spadali sem však aj domáci učители, ktorí boli uvádzaní ako takmer úplne nemajetní. Zvyšok a vrstvu

---

⁶ Pod týmto označením vošiel do povedomia zákon cisára Karolom VI. z roku 1726 (a jeho ďalšie úpravy) ktorý upravoval právo židov českých zemí na ich pobyt v týchto zemiach a ich právo na uzatváranie manželstva. Zákon stanovil do budúcnosti pre každú zo zemí fixný počet židovských rodín s právom pobytu, ktoré v ďalších generáciách mohlo prejsť vždy len na jediného syna, a len tomu bolo dovolené oženiť sa.

na spodnom okraji ekonomického spektra, tvorili ľudia, uvedení ako „nosiči krabíc“ – 9 %, a živoriaci ľudia bez uvedenia profesie 8%⁷.

Napriek rôznorodej skladbe spoločnosti, bol model rodiny v celej šírke profesijného a majetkového spektra v zásade rovnaký. Bol to model nukleárnej rodiny, ktorý sa uplatňoval ako základný a nezávislý od majetkovej situácie, alebo sociálneho postavenia rodín. Z hľadiska dynamiky života nukleárnej rodiny bolo rozhodujúce, že muži i ženy vstupovali do manželstva relatívne skoro. I keď z dát, ktoré boli k dispozícii, nebolo možné určiť priemerný sobášny vek, je zrejmé, že vo veku 20 rokov boli muži už bežne ženatí, ich najnižší zistený sobášny vek bol 18 rokov, čo zodpovedalo platným právnym ustanoveniam. Údaje o veku žien prameň neposkytoval, ale domnievam sa, že v súlade s praxou v iných spoločnostiach, bol u žien priemerný sobášny vek o niečo nižší, podľa práva bola veková hranica pre uzavretie sobáša u žien 15 rokov.

Sobášny vek svedčí o nutnosti skorého existenčného osamostatnenia sa mladých ľudí, ktorého podmienkou bolo uzatvorenie manželstva. Vzhľadom na limitované príležitosti ekonomického uplatnenia sa v rodičovskom mieste nemohla sa mladá rodina bezvýhradne fixovať na konkrétne miesto ani druh živnosti a musela sa spoliehať len na vlastné pracovné sily. Tieto podmienky ovplyvňovali model rodiny a domácnosti.

Ďalšou, už spomínanou okolnosťou, ktorá sa odrazila na podobe židovských živností a pôsobila smerom ku skorému ekonomickému osamostatňovaniu sa detí, bola snaha mať taký spôsob obživy, ktorý by zaistil dostatočné prostriedky, aby bolo možné zvládnuť daňové zaťaženie, a byť tak plnohodnotným členom spoločnosti. Tento cieľ mohol byť splnený, len ak daný jednotlivec prevádzkoval svoju vlastnú živnosť, pretože v pozícii zamestnanca by si nebol schopný zodpovedajúce prostriedky zabezpečiť.

Všetky tieto faktory pôsobili k sformovaniu nukleárnej rodiny ako manévrovania schopnej a ekonomicky sebestačnej jednotky s relatívne malým počtom členov a nízkym počtom detí, prítomných v rodičovských domácnostiach. Na jednu domácnosť pripadalo v priemere 1,87 prítomných detí, vo vzťahu k jednotlivým pohlaviam to bolo 0,97 synov a 0,9 dcér. Zo skúmaného prameňa nebolo možné zistiť počet narodených detí, pripadajúcich na rodinu. V súvislosti s poznatkami o demografickom správaní, vo všeobecnosti charakteristickom pre tzv. starý

---

⁷ Štatistika, ktorá však vôbec nepočíta s ľuďmi živoriacimi (bez živnosti) či žobrákmi, uvádza pre Čechy a Moravu pre rok 1754: 52% obchod, 13% regály, 14% slobodné povolania, 20% remeslá (HEUMOS 1992: 17, pozri: kapitola 2, Tab. 2).

populačný režim⁸ a vzhľadom na porovnateľné dáta, týkajúce sa iných židovských spoločností daného obdobia, je aj tu potrebné počítať s vysokou pôrodnosťou, ale aj vysokou úmrtnosťou detí. Domnievam sa, že vysoká detská úmrtnosť, nebola jediným dôvodom nízkych počtov prítomných detí. Tento stav odrážal skoré osamostatňovanie detí, spojené so vstupom do manželstva, ale aj obmedzovanie počtu prítomných nezletilých detí, ktoré nebolo možné užiť, hlavne ich posielaním do služby do iných židovských domácností.

Rozšírené rodinné štruktúry sa vyskytovali zriedkavo, zaznamenala som ich len u 8,7% rodín (6 prípadov). Vznikali vtedy, keď po uzatvorení sobáša sa manželský pár hneď ekonomicky neosamostatnil a zostal v rezidenčnej a ekonomickej závislosti u rodičov manželky či manžela, pričom tendencia k patri- či matrilokalite manželstiev nebola zaznamenaná. Týchto prípadov nebolo mnoho, jednalo sa o movité rodiny, ktoré si mohli dovoliť na určitý obmedzený čas, 1 – 2 roky, živiť aj mladú rodinu dcéry či syna. Išlo tu o získanie skúseností, ktoré mali pomôcť mladému manželovi k profesionálnemu osamostatneniu. Táto prax nebola však ani u movitých rodín uplatňovaná v každom prípade. Po tom, čo sa mladá rodina z rodičovského zväzku osamostatnila, nadobudla sama, ako i rodičovská rodina, opäť formu nukleárnej rodiny.

Prekvapivým zistením bola absencia rozšírených rodinných štruktúr zahŕňajúcich zostarnutých rodičov. Táto skutočnosť je, podľa môjho názoru, jednak dôsledkom snahy o sebestačnú existenciu, ktorá smerovala nielen k čo najrýchlejšiemu ekonomickému osamostatneniu, ale aj k jej čo najdlhšiemu udržaniu. Ďalším faktorom, ktorý na tento stav pôsobil, bolo relatívne malé percento starých ľudí – v skupine mužov tvorili osoby vo veku 60 rokov a viac len 5,7% (4 prípady), čo mohlo byť dôsledkom relatívne nízkeho úmrtného veku. Daný stav v Uherskom Ostrohu z roku 1727 mohol byť pritom aj priamym následkom poslednej morovej rany, ktorá na Morave doznievala ešte v roku 1716.

Vo fáze pred narodením detí, alebo po ich osamostatnení, zostávali rodiny redukované na manželský pár. V prípade ovdovenia jedného z rodičov vznikali neúplné štruktúry nukleárnych rodín, tvorené ovdoveným rodičom a jeho slobodnými deťmi. Väčšinou išlo o vdovy, ktoré boli schopné samé, resp. s pomocou svojich detí hospodáriť. Tendencia uzatvárať ďalšie manželstvo bola vyššia u mužov, než u žien.

Naznačila som už, že podľa mojich zistení, židovské domácnosti, ako samostatne hospodáriace jednotky, neboli veľmi početné. V niektorých

---

⁸ Starý populačný režim bol charakteristický extenzívnym spôsobom reprodukcie populácie s vysokou mierou úmrtnosti i pôrodnosti. V Európe sa tento demografický režim začal opúšťať na prelome 18. /19. storočia (BACCI 2003: 116).

prípadoch ich okrem členov rodiny tvorili aj nepríbuzní členovia, predovšetkým židovské služobníctvo, u remeselníkov niekedy učni, alebo domáci učítelia. Ich počty však boli minimálne, v skúmanom spoločenstve boli nepríbuzní členovia prítomní len v 12 domácnostiach, čo tvorilo 17,39% z nich. Na jednu domácnosť pripadalo v priemere 0,28 osôb v službe. Služobníctvo a domáccich učiteľov si mohli dovoliť len dobre situované rodiny, vo väčšine prípadov sa jednalo o jedinú slúžku. Mužskí paholkovia boli najímaní k živnostiam, kde bola potrebná výpomoc pri fyzicky náročnej práci, ako napr. v prípade mäsiarov, alebo k dobytku (k volom, koňom).

Podľa mojich zistení sa skladala typická židovská domácnosť v Uherskom Ostrohu v roku 1727 z členov nukleárnej rodiny, rodičov a ich 2 slobodných detí a bez akéhokoľvek služobníctva.

Predstava o životných podmienkach, v ktorých židovské rodiny existovali, by však bola veľmi neúplná, ak by som sa nezmienila o situácii ich bývania. Informácie o pomeroch bývania a obložnosti domov a domových parciel⁹ mi poskytli jednak údaje o osobách, náležitostiach k jednotlivým domom v súpise pre rok 1727, ale aj údaje o stave a podobe domov z roku 1754.

V roku 1727, síce ešte neboli do praxe zavedené reštrikčné nariadenia spomínaného familiantského zákona a translokačného reštriktu, nariaďujúceho zosťahovanie židov do oddelených častí sídel, pre židov však platil zákaz nadobúdania nových nemovitostí, ktoré boli v rukách kresťanov. V tomto období obývali židia v Uherskom Ostrohu 21 domových parciel. Obytné pomery charakterizovalo nahustenie obyvateľov domov, na jednu domovú parcelu pripadalo priemerne 13,86 osôb, resp. 3,62 partají. Charakteristickým počtom (medián, t.j. stredná hodnota) bolo 12 osôb a 3 partaje na jednu domovú parcelu. I keď z dostupných archívnych dokumentov bolo možné získať informácie len o podobe niektorých domov, isté je, že prevažná väčšina domov bola jednopodlažná (prízemná), len 3 domy boli dvojpodlažné (prízemie, poschodie). Obytné pomery dobre vystihuje obložnosť vo vzťahu k počtu kuchyní. Na jednom podlaží sa vo všetkých zistených prípadoch nachádzala len jedna kuchyňa. O každú sa teda nutne delilo 2 až 5 partají.

Domy neboli majetkovo rozdelené na viac ako 2 diely (resp. medzi viac, než 2 vlastníkov), pomer domov s jedným a s dvoma vlastníkmi bol takmer totožný. Na niekoľkých parcelách boli v tejto dobe už vystavané prístavky. Vyše polovica partají (43 partají, t.j. 56,58%) nebola vlastníkmi domu, ale len nájomníkmi.

---

⁹ Počet osôb pripadajúcich na danú domovú parcelu, resp. dom.

Pri porovnaní tejto situácie s údajmi, ku ktorým dospeli výskumy, opierajúce sa o neskoršie obdobia, sa ukázal evidentný rozdiel v pomeroch zaznamenaných mojim výskumom pre obdobie pred dopadom radikálnych reštrikčných nariadení z roku 1726 a v obdobiach nimi naplno zasiahnutými, kedy obložnosť židovských domov a ich delenie na majetkové diely, čím ďalej narastalo. Pre porovnanie poslúži prípad Boskovic v polovici 19. storočia, kde na jeden židovský dom pripadalo priemerne 17-18 osôb (KLENOVSKÝ 1994A: 9).

Ďalším aspektom každodenného života židovských spoločností, na ktorý som sa zamerala, boli interakcie židov s kresťanským obyvateľstvom. Tejto problematike som venovala kapitolu 4.

Na základe prebádaného archívneho materiálu sa mi podarilo získať poznatky aspoň o niektorých oblastiach, v ktorých sa v 18. storočí realizovali interakcie židovského a kresťanského obyvateľstva na Morave. Podstatná časť informácií, ktoré sprostredkovali archívne dokumenty, sa týkala pracovnej sféry. Špeciálnu pozornosť som venovala hlavne problematike zamestnávania kresťanských osôb židmi, ku ktorej som mala relatívne dostatočné množstvo prameňov. V tejto kapitole som z pohľadu židovsko-kresťanských interakcií vo sfére zamestnávania kresťanských síl v židovských remeselných prevádzkach vyhodnotila aj poznatky, nazhromaždené pri výskume problematiky ekonomických stratégií (kapitola 2). Išlo o zakázanú prax, zdá sa však, že bola napriek tomu veľmi vitálna. Remeselníci, ktorých židia najímali, boli často vyučení v cechu, a teda prinášali so sebou overené technológie. Takýmto spôsobom mohli židia viesť prevádzky, aj keď sami v danom remesle nemali odbornosť. Je pravdepodobné, že pracovali za mzdy o niečo nižšie, než cechovní remeselníci, avšak údaje o ich mzdách poukazujú na to, že sa pohybovali v rozmedzí dobových štandardov. Na druhej strane vzťah predstavoval symbiózu. Išlo o ľudí, ktorí z rôznych dôvodov museli opustiť cech a boli (v súlade s platným právom) považovaní za fušetov, teda pokútnych remeselníkov, ktorí nesmeli svoju činnosť vykonávať. Židovskí zamestnávateľia, ktorí sa neriadili prísnyimi predpismi, aké boli záväzné v cechoch, poskytovali týmto ľuďom možnosť uplatnenia a zaistenia živobytia.

Ťažiskom tejto kapitoly však bola problematika najímania kresťanských osôb do služby v židovských domácnostiach, nielen z toho dôvodu, že predstavuje veľmi zaujímavý fenomén, ale aj preto, že na ňom bolo veľmi dobre možné ukázať postoj štátu v tomto období ku kontaktom židovského a kresťanského obyvateľstva, jeho reštriktívnu legislatívu, ale aj prax, ktorá išla často svojou vlastnou cestou.

Zamestnávanie kresťanského služobníctva bolo zakázané štátom kresťanskej Európy, ktoré v priebehu stredoveku prijali toto ustanovenie kanonického práva

(z 13. storočia). Dodržiavanie zákazu však bolo v rôznych regiónoch a obdobiach vyžadované s rôznou prísnosťou. Zámerom tohto zákazu bolo jednak zamedziť fyzickej blízkosti židov a kresťanov, ale tiež zamedziť tomu, aby kresťania vstupovali voči židom do podriadeného postavenia. Na Morave 18. storočia bol zákaz zamestnávania kresťanského služobníctva nariadený s veľkou prísnosťou, a zakázaná bola všeobecne práca kresťanov v židovských domácnostiach. Jedinú povolenú výnimku predstavovala obsluha počas šabatu, avšak od roku 1725 bolo židom dovolené využívať za týmto účelom len mužské kresťanské osoby.

Aj vznik archívneho materiálu, ktorý bol základom kapitoly 3, a ktorý doložil túto prax, súvisel s opätovným vydaním tohto zákazu. Dokumenty z polovice 18. storočia, venované praxi židov v rozpore s platnými zákazmi, poskytli cenné informácie o najímaní kresťanských pomocníčok na asistenciu počas šabatu, paholkov k dobytku a koňom. Priniesli však aj poznatky o uplatňovaní dovolených foriem zamestnávania kresťanov, teda o ženských i mužských nádenníkoch, najímaných na poľné i lúčne práce, a tiež o silách, ktoré za týmto účelom židom poskytovali vrchnosti z poddanskej roboty.

Archívne pramene poskytli tiež informácie o charaktere prác vykonávaných kresťanským služobníctvom a ich sociálnom zaradení. Údaje o mzdách som tu, tak ako pri zmienenej skupiny kresťanských zamestnancov, využila ako všeobecný ukazovateľ podmienok zamestnávania. Predovšetkým na základe nich, ale aj na základe výpovedí dotýčnych kresťanských osôb, je možné konštatovať, že podmienky, ktoré mali kresťanské sily v židovských domácnostiach, sa výrazne neodlišovali od podmienok v domácnostiach kresťanských.

Jedným zo zámerov, ktorý som sledovala vo všetkých kapitolách práce, a ktorému som venovala špeciálne 4. kapitolu, bolo preniknúť hlbšie do každodenných kontaktov a vzťahov židovského a kresťanského obyvateľstva. I keď pramene, ktoré som mala k dispozícii, priniesli len minimum informácií o vzťahoch konkrétnych osôb, sprostredkovali však hodnotné poznatky o súžití židov a kresťanov, a to predovšetkým vo vzťahu zamestnanec – zamestnávateľ. Z hľadiska zamestnávania kresťanských osôb židmi moje bádanie zdokumentovalo a potvrdilo, že išlo o tradičnú, zaužívanú prax, ktorá existovala aj na Morave, a ktorá tu nezanikla ani v 18. storočí, napriek platným zákazom a ich opakovanému zdôrazňovaniu a sprísňovaniu.

Dizertačná práca priniesla pohľad na židovské spoločenstvá Moravy 18. storočia cez tri rôzne, ale navzájom sa dopĺňajúce sféry ich každodenného

života, sféru ekonomických stratégií, socio-demografických mechanizmov v rámci života rodiny a domácnosti a interakcií s kresťanským prostredím.

Predpokladom adekvátnosti v práci prezentovaných zistení a záverov bol rozsiahly a dôkladný archívny výskum, ako aj precízne spracovanie archívnych dokumentov a ich analýza a interpretovanie, pri ktorom som sa maximálne snažila nevybočiť z medzí, ktoré predstavovali výpovedné možnosti materiálu. Prezentované výsledky a poznatky, čo sa týka historického bádania židovských spoločenstiev, nie sú revolučnej povahy. Nové poznatky tu majú často charakter čiastkových zistení, ktoré sú však pre vytvorenie bližšieho obrazu skúmaných spoločenstiev nevyhnutné. Ich hodnota pritom vyplýva hlavne z okolnosti, že sú založené na primárnych prameňoch. Práca však podľa môjho názoru významne presahuje charakter materiálového príspevku, jednotlivé zistenia sú uvedené do vzájomných vzťahov a zaradené hlavne do širších historických, sociálnych a právnych kontextov.

V súvislosti s pramennou bázou, na ktorej som založila svoje bádanie, je zrejmé, že som nevyčerpala všetky možnosti, avšak rozsiahlejší archívny výskum by prekročoval časové možnosti a rámce predkladanej dizertačnej práce. Relevantný materiál pre štúdium moravských židovských komunít v období 18. storočia by mohli poskytnúť nielen ďalšie súbory z fondu Moravského zemského gubernia Moravského zemského archívu v Brne a predpokladám, že veľmi prínosné by boli určite aj dokumenty z fondov moravských panstiev a veľkostatkov, z ktorých mnohé sú uložené takisto v uvedenom Moravskom zemskom archíve.

Domnievam sa, že predložená dizertačná práca splnila väčšinu svojich cieľov, a že je prínosným príspevkom nielen k bádaniu problematiky židovských spoločenstiev, ale aj k prehĺbeniu poznania spoločnosti českých zemí v príslušnom historickom období od začiatku 18. storočia do roku 1780.

ZOZNAM POUŽITÉJ LITERATÚRY A INTERNETOVÝCH ZDROJOV

Skratky k použité v zozname literatúry

Památník = Památník vydaný při 250 letém výročí vyplenění židovské obce Uherského Brodu Uhrů, které se stalo dne 20. Tamusu 5443 (14. července 1683). Uherský Brod: vl. n., 1936

RSDŽ = Ročenka pro dějiny židů v Československé republice

VSSSM = Vlastivědný sborník středné a severní Moravy BB

ZGJT = Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei

ZVGMS = Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens

Literatúra

BACCI 2003: Bacci, Massimo Livi, *Populace v evropské historii*, Praha: Lidové noviny, 2003

BAUFELD 1996: Baufeld, Christa, *Kleines Frühhochdeutsches Wörterbuch*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996

BAUMGARTEN 2004: Baumgarten, Elisheva, *Mothers and Children*, Princeton: Princeton University Press, 2004

BĚLINA 1985: Bělina, Pavel, *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*. Praha: Academia, 1985

BERGL 1933: Bergl, Josef, *Judaica v archivu ministerstva vnitra v Praze*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra Republiky československé, sv. VI. (edd. Klicman, Ladislav). Praha: Ministerstvo vnitra Republiky československé, 1933, s. 7 – 64.

BIHL 1976: Bihl, Wolfdieter: *Das Judentum Ungarns 1780 – 1914*. In: SCHUBERT, K. (edd.): *Studia Judaica Austriaca*. zv. III. Studien zum ungarischen Judentum. Eisenstadt: Rötzer Druck, 1976, s. 17 – 31.

BONDYOVÁ 2003: Bondyová, Ruth, *Mezi námi řečeno. Jak mluvili Židé v Čechách a na Moravě*. Praha: 2003

- BRÁNSKÝ 1999: Bránský, Jaroslav, Židé v Boskovicích. Boskovice: Nakladatelství Albert, 1999
- BRETHOLZ 1930: Bretholz, Bertold, *Die Judenschaft einer Mährischen Kleinstadt: Markt Pírnitz im 18. Jahrhundert*. In: RSDŽ roč. 2., 1930, s. 391 – 443.
- BRETHOLZ 1932: Bretholz, Bertold, *Die Judengemeinde von Ungarisch-Brod und ihr Streit mit dem Grundherrn Grafen Leo Wilhelm von Kaunitz, gest. 1655*. In: RSDŽ roč. 4, 1932, s. 101 – 175.
- BROCKE 1992: Brocke, Edna (edd.), *Jüdisches Leben in Böhmen und Mähren*. Vortragsreihe im Rahmen des Begleitprogramms zur Ausstellung Das Jüdische Museum in Prag, Essen: Alte Synagoge Essen, 1992
- BURKE 1992: Burke, Peter (edd.), *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge: Polity Press, 1992
- BURKE 2005: Burke, Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha: Argo: 2005
- BŮŽEK 2006: Bůžek, Václav & Keller, Katrin & Kowalská, Eva & Pálffy, Géza, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526 – 1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*. In: *Český časopis historický*, č. 5, 2006, s. 485 – 525.
- BŮŽEK 2007: Bůžek, Václav (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha: Argo, 2007
- CERMAN 2000: Cerman, Markus & Maur, Eduard, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750*. In: *Český časopis historický*, 98 /2000, č. 4, s. 337 – 374.
- ČAPEK 1947: Čapek, Alois, *Tabák v Čechách: kouření a šňupání. Pěstování, zpracovávání a zdaňování tabáku, jakož i vývoj jeho monopolu, jeho spotřeby a výnosu*. Praha: Technické knihkupectví, 1947
- ČÁŇOVÁ 1992: Čáňová, Eliška, *Soupis poddaných podle víry*. In: *Paginae Historiae*, Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1992, s. 69 – 81.
- ČECHUROVÁ 2004: Čechurová, Jana & Štaif, Jiří (eds.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*. sv. 6, *Sociální dějiny dnes*. Praha: Karolinum, 2004
- D'ELVERT 1895: D'Elvert, Christian Ritter von, *Zur Geschichte der Juden in Mähren und Oesterr.-Schlesien: mit Rücksicht auf Oesterreich-Ungarn überhaupt und die Nachbarländer*. Brünn: C. Winiker, 1895
- DAVIS 1975: Davis, Natalie Zemon, *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford: Stanford University Press, 1975
- DE FELICE 1776: De Felice, Bartolomeo Fortunato, *Encyclopédie ou Dictionnaire universel raisonné des connoissance humaines*, III., 1776

- DELUMEAU 1997: Delumeau, Jean, Strach na Západě ve 14. – 18. století. Praha: Argo, 1997
- DÜLMEN 2003: Dülmen, Richard van, Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku. Praha: Dokořán, 2003
- DOKOUPIL 1999: Dokoupil, Lumír & Fialová, Ludmila & Maur, Eduard & Nesládková, Ludmila, Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století. Praha: Sociologický ústav ČAV, 1999
- DONATH 1926: Donath, Oskar, Böhmische Dorfjuden. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1926
- DRABEK 1984: Drabek, Anna M., *Die Juden in den Böhmischen Ländern zur Zeit der Emanzipation*, In: Prag – Czernowitz – Jerusalem. Der Österreichische Staat und die Juden vom Zeitalter des Absolutismus bis zum Ende der Monarchie. Eisenstadt: 1984 (Studia judaica austriaca, 10), s. 5 – 30.
- DUCREUX 2006: Ducreux, Marie-Elizabeth, Několik Úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech. In: Folia Historica Bohemica 22, Praha: 2006. s. 143 – 177.
- EBEL 2003: Ebel, Martin, *Furnologie aneb hledání cesty k úspornému topení do poloviny 19. století v soudobých vzornících*. In: Svorník 1/2003, Praha: Státní památkový ústav v Ústí nad Labem & Sdružení pro stavebně historický průzkum, 2003, s. 241 – 254.
- FILIP 2004: Filip, Aleš, V zámku a podzámčí. Barokní urbanismus na Moravě. In: Morava v době Baroka, Brno: Moravské zemské muzeum, 2004
- FLESCHE 1929: Flesch, Heinrich, Geschichte der Juden in Ung. Ostra. In: Gold, Hugo (edd.), Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929, s. 563 – 570.
- FLESCHE 1933: Flesch, Heinrich, *Aus den Statuten der mährischen Beerdigungbrüderschaften*. In: RSDŽ roč. 5., 1933, s. 153 – 170.
- FRANKL 1997: Frankl, Michal, Bibliografie k dějinám židů v Čechách a na Moravě v 18. a 19. století. Praha: v. n. 1997
- FRANKL-GRÜN 1896: Frankl-Grün, Adolf, Geschichte der Juden in Kremsier mit Rücksicht auf die Nachbargemeinden I. Breslau: S. Schottländer, 1896 – 8
- FRANKL-GRÜN 1905: Frankl-Grün, Adolf, Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod. Wien: Moriz Waizer, 1905
- FRANKOVÁ 1970: Franková, Anita, *Erfassung der jüdischen Bevölkerung in Böhmen im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jh. und die Bestrebungen, den Anteil der jüdischen Bevölkerung einzuschränken, im Lichte einiger historischer Quellen*. In: Judaica Bohemiae. roč. VI (2), 1970, s. 55 – 69.

- FREIMANN 1923: Freimann, *Geschichte der Juden in Prosnitz*. In: Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft, XV, 1923, s. 26 – 58.
- FRUNC 2007: Frunc, Ondřej, *Židovské ghetto, na podkladech plánů z let 1727* [Bakalárska diplomová práca, Masarykova univerzita v Brně], Brno: 2007
- GLASER 1936: Glaser, Moses, *Briefe aus der Zeit der Not (1740-50)*. In: Památník, 1936, s. 101 – 111.
- GOLD 1929: Gold, Hugo (edd.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929
- GROTTE 1932: Grotte, Alfred, *Eine Eheschliessung vor 80 Jahren*. In: ZGJT 1932 – 1933, s. 209 – 212.
- GROTTE 1935: Grotte, Alfred, *Historische Baudokumente jüdischer Wanderung in Böhmen und Mähren*. In: RSDŽ roč. 7, 1935, s. 371 – 382.
- GRÜNFELD 1929: Grünfeld, Max, *Äusserer Verlauf der Geschichte der Juden in Mähren bis 1890*. In: Gold, Hugo (edd.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929, s. 8 – 22.
- HABÁŇOVÁ 2003: Habáňová, Tereza, *Židovská obec v Stupave v 18. storočí – pokus o historicko-antropologickú analýzu*, [Diplomová práca, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave], Bratislava 2003
- HANNÁK 1923: Hanák, Josef, *Domáci řád židovské obce v Bzenci z roku 1717*. In: Hlídka, 1923, č. 2 – 5.
- HASOŇOVÁ 1995: Hasoňová, M., *Příspěvek k dějinám holešovské židovské náboženské obce od sklonku feudalismu do roku 1918* [Diplomová práca, Ktedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity], Ostrava: 1995
- HEILIG 1932A: Heilig, Bernhard, *Eine Mährische Stadt und ihr Ghetto (Prostějov)*. In: ZVGMS 34
- HEILIG 1933: Heilig, Bernhard, *Hospodářský vliv židů na Prostějov*. In: Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova, 1933, s. 27 – 36.
- HEILIG 1931: Heilig, Bernhard, *Vorläufer mährischer Konfektionsindustrie in ihrem Kampf mit der Zünften*. In: RSDŽ roč. 3, 1931, s. 307 – 448.
- HEILIG 1932B: Heilig, Bernhard, *Ziele und Wege einer Wirtschaftsgeschichte der Juden*. In: RČŽ 4, s. 7 – 57.
- HERRISCH 1932: Herrisch, Isidor, *Die Judengemeinde zu Eisgrub in Mähren*. In: RSDŽ roč. 4., 1932, s. 487 – 489.

- HEŘMAN 1980: Heřman, Jan, *The Evolution of the Jewish Populaton in Bohemia and Moravia*. In: Papers in Jewish Demography 1977. (Jeruzalem 1980)
- HEUMOS 1992: Heumos, Peter, *Zur Sozialgeschichte der Juden in den bôhmischen Ländern vom 17. bis zum späten 19. Jahrhundert*. In: Brocke, Edna (edd.), *Jüdisches Leben in Böhmen und Mähren*, Essen: Alte Synagoge Essen, 1992, s. 5 – 21.
- HILLEL 1928: Hillel, F., *Die Rabbiner und die Verdienstvollen Familien der Leipniker Gemeinde im 17., 18. und 19. Jahrhundert: ein Beitrag zur Geschichte der mährischen Judenheit. I. Teil, Das 17. und 18. Jahrhundert*. Mähr.-Ostrau: R. Färber, 1928
- HLOŠEK 1925: Hlošek, J., *Židé na Moravě*. Brno: Česká hospodářská společnost pro markrabství Moravské, 1925
- HOCH 1933: Hoch, Karel, *Židé u nás před r. 1848*. Praha: Státní tiskárna, 1933
- HOFFMANN 1998: Hoffmann, František, *Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech*. IN: (Pešek, Jiří & Ledvinka, Václav, eds.) *Documenta Pragensia XVI*, Praha: Scriptorium, 1998, s. 17 – 25.
- HOFFMANN 1984: Hoffmann, Gustav, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni, 1984
- HRUBÝ 1981: Hrubý, Vladimír, *Entstehung und Entwicklung der jüdischer Matriken in Böhmen*. In: *Judaica Bohemiae* 17, 1981, s. 90 – 102.
- HUDEČKOVÁ 1999: Hudečková, Silvie, *Historicko-demografická analýza bzeneckých židů od druhé poloviny 19. století do první světové války*. [Diplomová práce, Ktedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity], Ostrava: 1999
- IGGERS 1998: Iggers, Wilma: *Die Juden in Böhmen und Mähren*, München: C. H. Beck, 1986
- ISRAEL 1998: Israel, Jonathan I., *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550 – 1750*. London: The Littman Library of Jewish Civilization, 1998
- JAKOBOVITS 1938: Jakobovits, Tobias, *Das Prager- und Bôhm. Landesrabbinat Ende des 17- und Anfang des 18. Jahrhunderts*. In: *RSDŽ* roč. 10, 1938, s. 269 – 303.
- JÉHLAVEC 1973: Jéhlavec, J., *Židé na panství zbraslavském na počátku 18. Století*, In: *Zpravodaj* sv. 5, 1973, s. 5 – 54.
- JIRČÁK 1933: Jirčák, Jozef, *Příspěvky k dějinám jičínských židů ve století sedmnáctém a osmnáctém, ve stol. 18. a 19.* In: *RSDŽ* roč. 5, 1933 – 1934
- KAPLAN 2003: Kaplan, Marion (edd.), *Geschichte des Jüdischen Alltags in Deutschland. Vom 17. Jahrhundert bis 1945*. München: C. H. Beck, 2003

- KARNIEL 1985: Karniel, Joseph, *Die Toleranzpolitik Keiser Josephs II.*, Gerlingen: Bleicher 1985
- KÁRNÍK 1999: Kárník, Zdeněk & Štaif, Jiří (eds.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. sv. 1, Čechy mezi tradicí a modernizací 1566 – 1848.* Praha: Karolinum, 1999
- KOLNÍKOVÁ 1999: Kolínková, Taťána, *Proměny životního stylu uherskobrodské židovské obce v letech 1890 – 1930* [Diplomová práce, Ktedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity], Ostrava: 1999
- KRAL 2004: Kral, Michaela, *Auswirkung des Familientengesetzes auf eine jüdische Familie in der Südböhmischen Stadt Patzau zwischen 1726 und 1849. Eine Fallstudie.* In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 53, č.1, Marburg: Herder-Institut, 2004, s. 83 – 98
- KAUFMANN 1888: Kaufmann, David, *Samson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner, (1658 – 1724) und seine Kinder*, Wien: Friedrich Beck, 1888
- KAYSERLING 1991: Kayserling, Meyer, *Die jüdische Frauen in der Geschichte, Literatur und Kunst.* (Leipzig 1879), Nachdruck Hildesheim u.a.: 1991 (Bibliothek des deutschen Judentums. Abteilung 5, Literatur- und Kulturgeschichte).
- KESTENBERG-GLADSTEIN 1967: Kestenberg-Gladstein, Ruth, *Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Landjuden des 18. Jahrhunderts.* In: *Judaica Bohemiae* roč. III (2), 1967, s. 101 – 134.
- KESTENBERG-GLADSTEIN 1969: Kestenberg-Gladstein, Ruth, *Neuere Geschichte der Juden in Böhmen und Mähren. Teil I.: Das Zeitalter der Aufklärung 1780 – 1830*, Tübingen: 1969
- KIEVAL 2000: Kieval, Hillel J., *Languages of Community: the Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley: University of California Press, 2000
- KILIAN 1999: Kilian, Vladislav, *Židé v Čechách.* In: *Základy genealogie 2. díl. Soubor přednášek pro laické genealogy* (edd. Boleslav Lutanský), Praha: Česká genealogická a heraldická společnost v Praze, 1999, s. 132 – 142.
- KISCH 1972: Kisch, Guido: *Judaistische Bibliographie.* Basel: Helbing und Lichtenhahn, 1972
- KLENOVSKÝ 1993: Klenovský, Jaroslav, *Židovská čtvrť v Úsově*, Brno: Židovská obec v Olomouci, 1993
- KLENOVSKÝ 1994A: Klenovský, Jaroslav, *Židovská čtvrť v Boskovicích*, Boskovice: Nadace pro záchranu židovského města, 1994
- KLENOVSKÝ 1994B: Klenovský, Jaroslav, *Židovská čtvrť v Jemnici*, Jemnice: Městský úřad v Jemnici, 1994

- KLENOVSKÝ 1995A: Klenovský, Jaroslav, *Židovská obec v Osoblaze*, Olomouc: Židovská obec v Olomouci, 1995
- KLENOVSKÝ 1995B: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Brna*, Brno: Moravské zemské muzeum, Židovská obec Brno, 1995
- KLENOVSKÝ 1996A: Klenovský, Jaroslav, *Plány separace židovského osídlení na Moravě z let 1727 – 8*. In: Židé a Morava. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 8. listopadu 1995 v Kroměříži. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska 1996, s. 54 – 62.
- KLENOVSKÝ 1996B: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Kroměříže*, Kroměříž: Pálková, 1996
- KLENOVSKÝ 1997A: Klenovský, Jaroslav, *Židovská obec v Dolních Kounicích*, Dolní Kounice: Obecní úřad Dolní Kounice ve spolupráci se Židovskou obcí v Brně, 1997
- KLENOVSKÝ 1997B: Klenovský, Jaroslav, *Židovská obec v Olomouci*, Olomouc: Židovská obec v Olomouci, 1997 – 1998
- KLENOVSKÝ 1997C: Klenovský, Jaroslav, *Židovské město v Prostějově*, Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1997
- KLENOVSKÝ 1997D: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Ostravy*, Ostrava: Moravskoslezské nakladatelství, 1997 – 1998
- KLENOVSKÝ 1997E: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Velkého Meziříčí*, Brno: Židovská obec v Brně, Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí, 1997
- KLENOVSKÝ 1998: Klenovský, Jaroslav, *Slavkovští Židé*, Brno: Židovská obec v Brně, 1998
- KLENOVSKÝ 2000: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Uherského Ostrohu*. In: Uherský Ostroh (edd.: Blanka Rašticová), Uherský Ostroh: Město Uherský Ostroh, 2000, s. 369 – 380.
- KLENOVSKÝ 2000A: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Lipníku nad Bečvou*, Olomouc: Votobia, 2000
- KLENOVSKÝ 2000B: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Mikulova*, Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově, 2000
- KLENOVSKÝ 2001: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Moravy a Slezska*, Brno: ERA, 2001
- KLENOVSKÝ 2002: Klenovský, Jaroslav, *Brno židovské*, Brno: ERA, 2002
- KLENOVSKÝ 2003: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Třebíče*, Brno: CERM, 2003
- KLENOVSKÝ 2004: Klenovský, Jaroslav, *Česká republika, židovské památky* [kartografický dokument], Rožnov pod Radhoštěm: B.A.T. Program, 2004

- KLENOVSKÝ 2004: Klenovský, Jaroslav, *Židovské památky Holešova, Holešov: Město Holešov, 2004*
- KLETZ 1990: Kletz, Heinrich, *Die deutsche Druckersprache. Scheltenwörterbuch*, Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1990
- KOWALSKÁ 2006: Kowalská, Eva, *Spoločnosť Horného Uhorska v rokoch 1526 – 1740 v slovenskej historiografii posledného desaťročia*. In: Bůžek, Václav & Král, Pavel (eds.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 93 – 102.
- KRYLOVÁ 2007: Krylová, Petra, *Nářeční slovní zásoba v oblasti hospodářství a zemědělství v Liboši na Olomoucku* [Diplomivá práce, Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta, Masarykova Univerzita v Brně], Brno: 2007
- KŘIVKA 1970: Křivka, Josef, *Mzdové poměry poddanské čeledě po třicetileté válce*. In: *Český lid*, č. 57, 1970, s. 100 – 105.
- KUDĚLA 1997: Kuděla, Jiří, *Zeitgenössische Reaktionen auf die Josephinische Toleranz der Juden in Böhmen und Mähren*. In: *Judaica Bohemiae XXXII.*, Praha: Židovské muzeum v Praze, 1997, s. 115 – 144.
- KUDĚLA 1998: Kuděla, Jiří, *Judeus Pauper*. In: Pešek, Jiří & Ledvinka, Václav (eds.). *Documenta Pragensia XVI.*, Praha: Scriptorium, 1998, s. 67 – 72.
- KUKÁNOVÁ 1992: Kukánová, Zlataše & Matušíková, Lenka, *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784 až 1949*. In: *Pagienae historiae*, roč. 0, Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1992
- KUKLOVSKÝ 2002: Kuklovský, Rudolf. *Šalianski židia, Ša'la: Oto Németh, 2002*
- KYRILovič 1932: Kyrilovič, Petr, *Přerovské ghetto*. In: *VSSSM* 1932 – 3, s. 72 – 74.
- LIPSCHER 1983: Lipscher, Ladislav, *Die Juden in Habsburgerreich des 17. und 18. Jahrhunderts am Beispiel Böhmens und Mährens: zwischen Keiser, Fiskus, Adel, Zünften*. Zürich: Zentralstelle der Studentenschaft, 1983
- LOHRMANN 1980: Lohrmann, Klaus: *Das österreichische Judentum zur Zeit Maria Theresia und Joseph II. Ausstellungskatalog*. Eisenstadt: Roetzer, 1980
- MACŮREK 1969: Macůrek, Zdeněk, *České země a Slovensko (1620 – 1750). Studie z dějin politických, hospodářských a interetnických vztahů*, Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1969
- MATUŠÍKOVÁ 1996: Matušíková, Lenka, *Konskription der Juden in der Herrschaft veselí nas Moravou (Wessely a.d. March) im Jahre 1727*. In: *Judaica Bohemiae* 32, Praha: Židovské muzeum v Praze, 1996, s. 104 – 114.

- MĚŠŤANÉ... 1997: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století): sborník příspěvků z konference, Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1997
- MOOSBERG 1924: Moosberg, Kurt, Die Rolle der Juden in der Wirtschaftsgeschichte der österreichisch-ungarischen Gebiete (ohne Galizien) mit besonderer Berücksichtigung des Mittelalters. Giesen: 1924
- MOSES 1936: Moses, L., *Die wirtschaftliche Beziehungen der Nikolsburger Juden zu Österreich im 17. U. 18. Jahrhundert.* In: Památník 1936, s. 9 – 101.
- MÜLLER 1903: Müller, Willibald, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert herausgegeben von Willibald Müller, Olmütz: Laurenz Kullii, 1903
- NAVRÁTILOVÁ 1999: Navrátilová, Alexandra, *Porodní babičky v Čechách a na Moravě.* In: Folia Ethnographica 33, Brno: 1999, s. 79 – 88.
- NESLÁDKOVÁ 2000: Nesládková, Ludmila, *Přirozená reprodukce židovského obyvatelstva Moravy v éře familiantů.* In: Pálka, Petr (edd.), *Židé a Morava.* Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 10. listopadu 1999 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2000, s. 33 – 41.
- NESLÁDKOVÁ 2003: Nesládková, Ludmila, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů.* Praha: Česká demografická společnost, 2003
- NEZHODOVÁ 2005: Nezhodová, Soňa, *Židovský Mikulov,* Brno: Matice moravská v Brně, 2006
- JUDEN IN MITTELEUROPA 2005: *Nicht in einem Bett – Juden und Christen in Mittelalter und Frühneuzeit.* Juden in Mitteleuropa, St. Pölten: 2005
- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1964: Nohejlová-Prátová, Emanuela, *Krátký přehled českého mincovnictví a tabulky cen a mezd,* Opava: 1964
- OPPENHEIM 1886: Oppenheim, Moritz Daniel, *Bilder aus dem altjüdischen Familienleben,* Frankfurt am Main: Heinrich Keller, 1886
- PÁLFFY 2006: Pálffy, Géza, *Die Gesellschaft der ungarischen Länder 1526 – 1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehntens.* In: Václav Bůžek - Pavel Král (eds.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740),* České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 61 – 92.
- PÁLKA 1999: Pálka, Petr, *Postavení holešovských židů v polovině 17. století a Rottalovo "Židovské privilegium".* In: *Židé a Morava: sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 11. listopadu 1998,* Kroměříž: Muzeum Kroměřížska: 1999, s. 60 – 68.

- PĚKNÝ 2001: Pěkný, Tomáš, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001
- PLACHT 1957: Placht, Otto, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. – 18. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957
- PŘÍHODOVÁ 1999: Příhodová, Galina, *Historicko-demografický výzkum strážnické židovské populace*. In: *Židé a Morava*. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 11. listopadu 1998 v Kroměříži. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 1999, s. 26 – 31.
- RACHMUTH 1933: Rachmuth, Michál: *Zur Wirtschaftsgeschichte der prager Juden*. In: *RSDŽ* roč. 5, 1933, s. 9 – 78.
- ROUBÍK 1948: Roubík, František, *Z českých hospodářských dějin*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1948
- ŘEZNÍČEK 1900: Řezníček, Václav, *Žide v zemích Českých: dle pramenů a různých pojednání*, Praha: [s.n.], 1900
- SINGER 1935: Singer, Ludwig: *Die Entstehung des Juden.systemalpatentes von 1797*. In: *RSDŽ* roč. 7: 1935, s. 191 – 256.
- STOJAN 2004: Stojan, Zdeněk, *Židé v Holešově ve druhé polovině 18. století*. In: Klenovský, Jaroslav (ed.), *Židovské památky Holešova*, Holešov: Město Holešov, 2004
- STOKLASOVÁ 2002: Stoklasová, Zdeňka, *"Střední vrstvy" a konskripce obyvatelstva. Sociální stratifikace konskripčních patentů z let 1777 a 1804*. In: *Studie k sociálním dějinám 10*, Opava: Slezský ústav ČSAV, 2002. s. 44 – 52.
- SVORNÍK 2003: *Svorník 1/2003*, Praha: Státní památkový ústav v Ústí nad Labem & Sdružení pro stavebně historický průzkum, 2003
- ŠEDINOVÁ 1996: Šedinová, Jiřina, *Židovské ženy v Praze v 16. – 18. století*, In: *Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 91 – 100.
- ŠTĚPÁN 2000: Štěpán, Václav, *Účast Židů na obchodu se sklem a rozvoj výroby skla na Moravě*. In: Petr Pálka (edd.), *Židé a Morava [6]*. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 10. listopadu 1999 v Muzeu Kroměřížska Kroměříž 2000, s. 18 – 27.
- TEUFL 1991: Teufel, Helmut, *Neuere Literatur zur Geschichte der Juden in Böhmen un Mähren (Berichtszeitraum 1945 – 1990)*. In: *Aschkenas* 1, 1991, s. 173 – 193.
- TEUFL 1995: Teufel, Helmut, *Obchodníci, dvorní faktori a židovští hauzíři: Tisíc let židovských vztahů mezi Čechami, Moravou a Rakouskem*. In: *Kultury na hranici*. Wien: Promedia, 1995, s. 117 – 122.

- TEUFL 1996: Teufel, Helmut, *Das Schicksal der Juden*. In: Antonín Bartoněk (edd.), Kulturführer Waldviertel – Weinviertel – Südmähren. Wien: 1996, s. 169 – 176.
- TEUFL 1983: Teufel, Helmut: *Juden im Ständestaat. Zur politischen, wirtschaftlichen und sozialen Geschichte der Juden in Mähren zwischen 1526 und 1620*. In: Ferdinand Seibt (edd.): *Die Juden in den böhmischen Ländern 1983*, s. 57 – 71.
- TEUFL 2003: Teufel, Helmut, *Mährisch-jüdische Geschichtsschreibung: Entwicklung, Zustand, Perspektiven*, In: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780 – 1918), Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2003
- TRANTÍREK 1962: Trantírek, Miroslav & Radimský, Jiří (eds.), *Tereziánský katastr moravský: prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 1962
- VÁLKA 1996: Válka, Josef, *Dějiny Moravy díl 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1996
- VELKOVÁ 1999: Velková, Alice, *Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století*. In: *Časopis Národního muzea – řada historická*, 169, č. 3 – 4, 1999, s. 53 – 73.
- VELKOVÁ 2002: Velková, Alice, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. In: *Studie k sociálním dějinám 10*, (eds. Macháčová, J. & Matějček, J.), Opava, Slezské muzeum v Opavě, 2002, s. 53 – 66.
- VILLARI 1995: Villari, Rosario (edd.), *Baroque Personae*, Chicago: The University of Chicago Press, 1995
- VOREL 2004: Vorel, Petr, *Od pražského groše ke koruně české, průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha: Havran, 2004
- WINTER 1890: Winter, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v 15. a 16. věku. Díl 1*. Praha: Matice česká, 1890
- WINTER 1892: Winter, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v 15. a 16. věku. Díl 2*. Praha: Matice česká, 1892
- WINTER 1906: Winter, Zikmund, *Dějiny řemesla a ochodu v Čechách v 14. a 15. století*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906
- WINTER 1909: Winter, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách: (1526 – 1620)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909
- WINTER 1913: Winter, Zikmund, *Český průmysl a obchod v 16. věku*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913

- WINTER 1916: WINTER, Zikmund. *V ohradě měst a městských zdech*. Svazek 9. Praha: Otto, 1916.
- WODZIŃSKI 1999: Wodziński, Marcin, *Židovská materiální kultura ve Východních Čechách. Hřbitovy*. In: Václav Petrbock, Radek Lunga, Jan Tydlitát (eds.), *Východočeská duchovní kultura v 18. století* Boskovice: Albert, 1999, s. 464 – 471.
- WOITSCH 2003: Woitsch, Jiří, *Zapomenutá potaš, Drasláři a draslářství v 18. a 19. století*, Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2003
- WOLF 1880: Wolf, Gerson, *Die alten Statuten der Jüdischen Gemeinden in Mähren*. Wien: Alfred Hölder, 1880
- ŽÁČEK 1933: Žáček, Václav, *Židovské koželužny na Moravě poč. 18. století*. In: RSDŽ roč. 5, 1933, s. 171 – 190.
- ŽIDÉ A MORAVA 1996: *Židé a Morava*. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 8. listopadu 1995 v Kroměříži. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1996

Internetové zdroje

- ESTERKA 2003: Esterka, Petr, *Vizovice v 18. století*. [on-line]. [15.06.2010].
Dostupné z: <<http://www.vizovice.info/index.php?vizovice-historie-18>>.
- JACOBS 1899: Jacobs, Joseph & Einstein, Judah David, *Shabbat Goy*. [15.06.2010].
[on-line]. Dostupné z:
<<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=518&letter=S&search=shabat%20goy>>.
- JEWISH VIRTUAL LIBRARY 2008: [20.07.2010]. [on-line]. Dostupné z:
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0014_0_14167.html>.
- KOTOUS 2004: Kotous, Jan, *Ke kořenům pracovního práva*. In: *Aplikované právo*. 2/2004, s. 43 – 57 [on-line]. [16.05.2010]. Dostupné z:
<<http://www.aplikovanepravo.cz/clanky-pdf/21.pdf>>.
- KRÜNITZ 1858: Krünitz, Johann Georg, *Oeconomischen Encyclopädie (1773 – 1858)*. [on-line]. [21.04.2010]. Dostupné z: <<http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>.
- LABORATOŘ GEOINFORMATIKY 2010: [20.07.2010]. [on-line]. Dostupné z:
<http://oldmaps.geolab.cz/map_region.pl?z_height=70&lang=cs&z_width=0&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=mo>.

- LÜBKE 2010: Lübke, Mirijam, Das Judentum und die Gilden: Wirtschaft und Konkurrenz im Mittelalter. [on-line]. [27.02.2010]. Dostupné z: http://www.talmud.de/cms/Das_Judentum_und_die_Gild.158.0.html.
- PESCHORN 2009: Peschorn, Wolfgang, Die Geschichte der Finanzprokurator. [on-line]. [08.12.2009]. Dostupné z: http://finanzprokurator.bmf.gv.at/Historisches/GeschichtederFinanz_47/Die_Geschichte_der_Finanzprokurator.pdf.
- SCARI 1835: Scari, Hieronymus von, Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k. k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen. Brünn: L. W. Seidel, 1835. [on-line]. [20.06.2010]. Dostupné z: http://books.google.com/books?id=nOgAAAAMAAJ&pg=PR2&dq=scari+hieronymus&hl=en&ei=uv4dTJisJdOmsAbUqv2IDg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDgQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false.
- SCHWON 1793: Schwon, Franz Josef, Topographie vom Markgrathum Mähren. 2. Bd., Wien: Joseph Hraschanky, 1793. [20.06.2010]. Dostupné z: http://books.google.com/books?id=A9cvAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=Topographie+vom+Markgrathum+M%C3%A4hren&hl=en&ei=LAAeTILdCpulsQbsmfSHDg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCwQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false.
- Soupis duší 2006: Soupis duší z roku 1776 ve Třech Dvorech. [on-line]. [22.07.2010]. Dostupné z: <http://www.rodopis.estranky.cz/clanky/zajimavosti/soupis-dusi-z-roku-1776-ve-trech-dvorech>.
- SPORSCHIL 1830: Sporschil, John, A Complete Dictionary of the English and German and German and English Languages, Conataining the Words in General Use, Vol. II German and English, Leipsic: 1830. [14.10.2009]. Dostupné z: http://books.google.com/books?id=9u4tAAAAYAAJ&pg=RA2-PA700&dq=Volume+2+%22A+Complete+Dictionary+of+the+English+and+German+and+German+and+English+Languages%22&hl=en&ei=HgMeTLwNpCjsQbXyZSJDg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=6&ved=0CD4Q6AEwBQ#v=onepage&q&f=false.
- VINTR 2010: VINTR, Josef, Zásady transkripce českých textů z barokní doby. [on-line]. [05.01.2010]. Dostupné z: <http://www.flu.cas.cz/Com/stcl/vintr.htm>.

ZOZNAM POUŽITÝCH ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV A PRÍSLUŠNÝCH SKRATIEK

- AZM_Mikulov_8419: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 79, sign. 8419. Prepúšťací list z panstva – vydal knieža Dietrichstein pre Kaylu, dcéru Jacoba Hirschla Koritschanera. 29.08.1752.
- AZM_Mikulov_45935: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 222, sign. 45935. Zákaz prenájmu kresťanských kvelbov. Máj 1730.
- AZM_Mikulov_45950: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 58, sign. 45950. Nariadenie vrchnosti o zákaze prijímania cudzích židov, adresované židovskej obci Mikulov. 11.02.1724.
- AZM_Mikulov_47010: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 59, sign. 47010. Zemské nariadenia o vypovedaní cudzích židov. 23.08.1725
- AZM_Mikulov_47170: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 137, sign. 47170, Zákaz práce tovaryšov v židovskej štvrti v Mikulove, bez dovolenia ich majstrov. 09.02.1783.
- AZM_Mikulov_47186: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 253, sign. 47186, Nariadedie mikulovskej vrchnosti, adresované hejtmanovi (Johann Joseph Orazekh), v súvislosti s bývaním židov. 24.09.1737.
- AZM_Mikulov_47197: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 60, sign. 47197. Zemské nariadenie proti cudzím židom. 03.12.1736.
- AZM_Mikulov_47203: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 226, sign. 47203. Prosba meštianskych mäsiarov v Mikulove, ohľadom im uloženej taxy, adresovaná Kráľovskej reprezentácii v Brne; sťažnosť na praktiky mikulovských židovských mäsiarov. Máj 1749.
- AZM_Mikulov_47239: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 77, sign. 47239. Žiadosť židovskej vdovy z Mikulova (Machle), adresovaná miestnemu panstvu, o vydanie prepúšťacieho listu pre dcéru.1741.
- AZM_Mikulov_47242: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 61, sign. 47242. Nariadenie Moravského zemského hejtmanstva adresované židovskej obci v Mikulove – zákaz prijímania cudzích židov (potulní, žobráci, chorí). 1737-1750

- AZM_Mikulov_47243: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 345, sign. 47243. Záznam z vypočpúvania svedkov, v súvislosti s rozšírením požiaru v noci dňa 22. apríla 1737. 1737.
- AZM_Mikulov_47252: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 65, sign. 47252. Vypovedanie vdovy Hany Salomonovej z Mikulova. Jún, júl 1747.
- AZM_Mikulov_47261: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 165, sign. 47261. Zakázaný nárast počtu židovských sklenárov v Mikulove. Júl – september 1743
- AZM_Mikulov_47273: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 367, sign. 47273. Správa miestnej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina mikulovskému hejtmanovi o tom, že záležitosť pozostalosti zosnulého Jospha Reichelesa a jeho kreditorov má zostať plne v kompetencii židovského súdu. 25.11.1748.
- AZM_Mikulov_47337: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 164, sign. 47337. Sťažnosť židovských príštipkárov proti prijímaní nevyučených osôb. 02.08.1741.
- AZM_Mikulov_47363: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, sign. 47363. Zákaz práce židovských sklenárov v kresťanských domoch, vydaný miestnou vrchnosťou a adresovaný židosvskému richtárovi Mikulova. 14.10.1732
- AZM_Mikulov_47365: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 100 sign. 47365. Kniežacie nariadenie mikulovskej židovskej obci, o opatreniach proti cudzím židom, požiarom a vypuknutiu chorôb, organizovaní translokácie. 07.12.1725.
- AZM_Mikulov_47367: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 158 sign. 47367. Sťažnosť viedenských obchodníkov na mikulovských obchodníkov so súknom. 1733.
- AZM_Mikulov_47394: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 344 sign. 47394. Požiar v Mikulove u Nathana Teutscha. 1720(?).
- AZM_Mikulov_47397: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 151 sign. 47397. Karol VI. Moravskému tribunálu o nekatolíckych obchodníkoch; židovská dávka a obmedzenie bývania. 1717
- AZM_Mikulov_47400: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 328 sign. 47400. Dekrét mikulovskej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina, vydaný na žiadosť Kroměřížskej židovskej obce o tom, že Jacob Gabriel nie je, ani nebol židovským richtárom, za ktorého sa vydával. 08.07.1716.
- AZM_Mikulov_47542: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 332, sign. 47542. List Gabriela Jacoba, obvineného z odcudzenia mejetku počas

- a po požiaru 9. a 10. aug. 1719 adresovaný miestnej vrchnosti, kniežaťu Walterovi von Dietrichsteinovi. December 1719.
- AZM_Mikulov_47548: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 221, sign. 47548. Obvinenie Orela Eigenspiegla zo zavinenia požiaru zo strany Veroniky Lieppertovej, ktorá si z toho titulu nárokuje na Eigenspieglov kvelb. 06.12.1725.
- AZM_Mikulov_47647: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 339, sign. 47647. Rôzne udania na členov židovskej obce v Mikulove, podpísané Jacobom Gabrielom, adresované miestnej vrchnosti. Nedatované.
- AZM_Mikulov_47694: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 223, sign. 47694. Prosba Mathiasa Schützhausera, vo veci sporného prenájmu kvelbu, adresovaná miestnej vrchnosti. Nedatované.
- AZM_Mikulov_47700: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 333, sign. 47700. Správa, adresovaná kniežaťu Dietrichsteinovi, v súvislosti s prešetrením údajných prečinov Jakuba Gabriela. Nedatované.
- AZM_Uherský Ostroh_20781. Archiv Židovského muzea v Praze, fond Uherský Ostroh, sign. 2081. Súpis židov v meste Uherský Ostroh. 1727.
- AZM_Uherský Ostroh_20782. Archiv Židovského muzea v Praze, fond Uherský Ostroh, sign. 20781. Súpis židov v meste Uherský Ostroh. 1727.
- AZM_Uherský Ostroh_34002. Archiv Židovského muzea v Praze, fond Uherský Ostroh, sign. 34002. Súpis židovských domov v meste Uherský Ostroh. 1745.
- MZA_B1_J39_2: Moravský zemský archiv v Brně, fond B1 – Moravské gubernium, kartón 719, inv. č. 1738, sign. J 39, č. 2. Šetrenie obvinenia zo zamestnávania kresťanskej slúžky židovským nájomcom paliarne v obci Úsov. 1753 – 1754.
- MZA_B1_J39_3: Moravský zemský archiv v Brně, fond B1 – Moravské gubernium, kartón 719, inv. č. 1738, sign. J 39, č. 3. Šetrenie obvinenia zo zamestnávania kresťanského služobníctva židovským nájomcom paliarne na statku Meziříčko v obci Řehořov. 1752.
- MZA_B1_J39_4: Moravský zemský archiv v Brně, fond B1 – Moravské gubernium, kartón 719, inv. č. 1738, sign. J 39, č. 4. Šetrenie obvinení zo zamestnávania kresťanského služobníctva židovskými nájomcami paliarní v obciach Beranov, Netín, Zhoř. 1752.
- MZA_B1_J42_1: Moravský zemský archiv v Brně, fond B1 – Moravské gubernium, kartón 721, inv. č. 1741, sign. J 42, č. 1. Spory medzi kresťanskými a židovskými remeselníkmi. 1752 – 1772.
- OAUH_Uherský Brod_1a: Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, fond Uherský Brod, sign. 1a. Záznamy židovského súdu. 1755 – 1757.

ZOZNAM POUŽITÝCH ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV A PRÍSLUŠNÝCH SKRATIEK

- AZM_Mikulov_8419: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 79, sign. 8419. Prepúšťací list z panstva – vydal knieža Dietrichstein pre Kaylu, dcéru Jacoba Hirschla Koritschanera. 29.08.1752.
- AZM_Mikulov_45935: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 222, sign. 45935. Zákaz prenájmu kresťanských kvelbov. Máj 1730.
- AZM_Mikulov_45950: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 58, sign. 45950. Nariadenie vrchnosti o zákaze prijímania cudzích židov, adresované židovskej obci Mikulov. 11.02.1724.
- AZM_Mikulov_47010: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 59, sign. 47010. Zemské nariadenia o vypovedaní cudzích židov. 23.08.1725
- AZM_Mikulov_47170: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 137, sign. 47170, Zákaz práce tovaryšov v židovskej štvrti v Mikulove, bez dovolenia ich majstrov. 09.02.1783.
- AZM_Mikulov_47186: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 253, sign. 47186, Nariadedie mikulovskej vrchnosti, adresované hejtmanovi (Johann Joseph Orazekh), v súvislosti s bývaním židov. 24.09.1737.
- AZM_Mikulov_47197: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 60, sign. 47197. Zemské nariadenie proti cudzím židom. 03.12.1736.
- AZM_Mikulov_47203: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 226, sign. 47203. Prosba meštianskych mäsiarov v Mikulove, ohľadom im uloženej taxy, adresovaná Kráľovskej reprezentácii v Brne; sťažnosť na praktiky mikulovských židovských mäsiarov. Máj 1749.
- AZM_Mikulov_47239: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 77, sign. 47239. Žiadosť židovskej vdovy z Mikulova (Machle), adresovaná miestnemu panstvu, o vydanie prepúšťacieho listu pre dcéru.1741.
- AZM_Mikulov_47242: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 61, sign. 47242. Nariadenie Moravského zemského hejtmanstva adresované židovskej obci v Mikulove – zákaz prijímania cudzích židov (potulní, žobráci, chorí). 1737-1750

- AZM_Mikulov_47243: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 345, sign. 47243. Záznam z vypočpúvania svedkov, v súvislosti s rozšírením požiaru v noci dňa 22. apríla 1737. 1737.
- AZM_Mikulov_47252: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 65, sign. 47252. Vypovedanie vdovy Hany Salomonovej z Mikulova. Jún, júl 1747.
- AZM_Mikulov_47261: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 165, sign. 47261. Zakázaný nárast počtu židovských sklenárov v Mikulove. Júl – september 1743
- AZM_Mikulov_47273: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 367, sign. 47273. Správa miestnej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina mikulovskému hejtmanovi o tom, že záležitosť pozostalosti zosnulého Jospha Reichelesa a jeho kreditorov má zostať plne v kompetencii židovského súdu. 25.11.1748.
- AZM_Mikulov_47337: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 164, sign. 47337. Sťažnosť židovských príštipkárov proti prijímaní nevyučených osôb. 02.08.1741.
- AZM_Mikulov_47363: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, sign. 47363. Zákaz práce židovských sklenárov v kresťanských domoch, vydaný miestnou vrchnosťou a adresovaný židosvskému richtárovi Mikulova. 14.10.1732
- AZM_Mikulov_47365: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 100 sign. 47365. Kniežacie nariadenie mikulovskej židovskej obci, o opatreniach proti cudzím židom, požiarom a vypuknutiu chorôb, organizovaní translokácie. 07.12.1725.
- AZM_Mikulov_47367: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 158 sign. 47367. Sťažnosť viedenských obchodníkov na mikulovských obchodníkov so súknom. 1733.
- AZM_Mikulov_47394: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 344 sign. 47394. Požiar v Mikulove u Nathana Teutscha. 1720(?).
- AZM_Mikulov_47397: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 151 sign. 47397. Karol VI. Moravskému tribunálu o nekatolíckych obchodníkoch; židovská dávka a obmedzenie bývania. 1717
- AZM_Mikulov_47400: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 328 sign. 47400. Dekrét mikulovskej vrchnosti, kniežaťa Dietrichsteina, vydaný na žiadosť Kroměřížskej židovskej obce o tom, že Jacob Gabriel nie je, ani nebol židovským richtárom, za ktorého sa vydával. 08.07.1716.
- AZM_Mikulov_47542: Archiv Židovského muzea v Praze, fond Mikulov, inv. č. 332, sign. 47542. List Gabriela Jacoba, obvineného z odcudzenia mejetku počas

- a po požiarí 9. a 10. aug. 1719 adresovaný miestnej vrchnosti, kniežatŕu Walterovi von Dietrichsteinovi. December 1719.
- AZM_Mikulov_47548: Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Mikulov, inv.  . 221, sign. 47548. Obvinenie Orela Eigenspiegla zo zavinenia poŹiaru zo strany Veroniky Lieppertovej, ktor  si z toho titulu nárokuje na Eigenspieglov kvelb. 06.12.1725.
- AZM_Mikulov_47647: Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Mikulov, inv.  . 339, sign. 47647. Rôzne udania na členov Źidovskej obce v Mikulove, podp san  Jacobom Gabrielom, adresovan  miestnej vrchnosti. Nedatovan .
- AZM_Mikulov_47694: Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Mikulov, inv.  . 223, sign. 47694. Prosba Mathiasa Sch tzhauseera, vo veci sporného prenájmu kvelbu, adresovaná miestnej vrchnosti. Nedatovan .
- AZM_Mikulov_47700: Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Mikulov, inv.  . 333, sign. 47700. Správa, adresovaná knieŹatŕu Dietrichsteinovi, v súvislosti s preŹetren m údajných prečinov Jakuba Gabriela. Nedatovan .
- AZM_Uhersk  Ostroh_20781. Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Uhersk  Ostroh, sign. 2081. Súpis Źidov v meste Uhersk  Ostroh. 1727.
- AZM_Uhersk  Ostroh_20782. Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Uhersk  Ostroh, sign. 20781. Súpis Źidov v meste Uhersk  Ostroh. 1727.
- AZM_Uhersk  Ostroh_34002. Archiv Źidovsk ho muzea v Praze, fond Uhersk  Ostroh, sign. 34002. Súpis Źidovsk ch domov v meste Uhersk  Ostroh. 1745.
- MZA_B1_J39_2: Moravsk  zemsk  archiv v Brně, fond B1 – Moravsk  gubernium, kartón 719, inv.  . 1738, sign. J 39,  . 2. Źetrenie obvinenia zo zamestnávania kresťanskej sl Źky Źidovsk m nájomcom paliarne v obci  sov. 1753 – 1754.
- MZA_B1_J39_3: Moravsk  zemsk  archiv v Brně, fond B1 – Moravsk  gubernium, kartón 719, inv.  . 1738, sign. J 39,  . 3. Źetrenie obvinenia zo zamestnávania kresťanského sluŹobn ctva Źidovsk m nájomcom paliarne na statku Meziř tko v obci Řehořov. 1752.
- MZA_B1_J39_4: Moravsk  zemsk  archiv v Brně, fond B1 – Moravsk  gubernium, kartón 719, inv.  . 1738, sign. J 39,  . 4. Źetrenie obvinen  zo zamestnávanie kresťanského sluŹobn ctva Źidovsk mi nájomcami paliarní v obciach Beranov, Net n, Zhoř. 1752.
- MZA_B1_J42_1: Moravsk  zemsk  archiv v Brně, fond B1 – Moravsk  gubernium, kartón 721, inv.  . 1741, sign. J 42,  . 1. Spory medzi kresťanskými a Źidovsk mi remeselníkmi. 1752 – 1772.
- OAUH_Uhersk  Brod_1a: Státní okresn  archiv v Uherském HradiŹti, fond Uhersk  Brod, sign. 1a. Záznamy Źidovsk ho súdu. 1755 – 1757.

ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ

- Obr. 1 VYSVEDČENIE O ZLOŽENÍ MAJSTROVSKEJ SKÚŠKY ŽIDOVSKÉHO MYDLÁRA DAWIDA BENESCHA Z MIROSLAVI, vydané 03.01.1771. Fotografia (T.H.) archívneho dokumentu (MZA_J42_1; folio 378).
- Obr. 2 ŽIDOVSKÝ HOKYNÁR V HAMBURGU. „*Jewish Hawker of Hamburg*“
Reprodukcia podľa maľby Christopa Suhra (1771 – 1842), 18. storočie.
©www.jewishencyclopedia.com Publikované na internetovej stránke:
<http://www.jewishencyclopedia.com/images.jsp?artid=381&letter=H&imgid=962>
- Obr. 3 OBCHODNÍK S POUŽITÝM ŠATSTVOM.
Medirytina, Daniel Nikolaus Chodowiecky (1726 – 1801), 1780.
<http://dancutlermedicalart.com> Publikované na internetovej stránke:
<http://dancutlermedicalart.com/AlbertEinstein%27sZionism/01EinsteinBeforeZionism.htm>
- Obr. 4 ŽIDOVSKÁ RODINA ODPOČÍVAJÚCA POČAS ŠABATU NA PRIEDOMÍ.
“*Sabbath-Ruhe auf der Gasse*“, Moritz Daniel Oppenheim (1799 – 1882),
(OPPENHEIM 1886: list 10).
- Obr. 5 TABULKOVÁ VERZIA SÚPISU ŽIDOV V UHERSKOM OSTROHU Z ROKU 1727.
Fotografia (T.H.) dvojstrany súpisu židov v Uherskom Ostrohu z 29. januára 1727. (AZM_Uherský Ostroh_20781).
- Obr. 6 UHERSKÝ OSTROH S VYZNAČENÍM JADRA HISTORICKÉHO ŽIDOVSKÉHO OSÍDLENIA (a) A SYNAGÓGY (b). Plán mesta Uherský Ostroh z roku 1827 z fondu archívnych máp ČŽÚK. ©www.archivnimapy.cuzk.cz
Publikované na internetovej stránke:
<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=124857>
Ďalšie spracovanie – T.H. na základe vlastného archívneho výskumu (T.H.) a publikovaných údajov (KLENOVSKÝ 2000: 371).

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK

CECH – mestská, ekonomicko-sociálna organizácia, založená na profesijnej báze, združujúca remeselníkov jedného, či viacerých príbuzných remesiel, disponujúca v danom mieste monopolom na výrobu a predaj určitého druhu výrobkov. Cechy ako inštitúcia, vznikli v stredoveku a existovali až do 19. storočia. (pozri tiež → UČEŇ, → TOVARIŠ, → MAJSTER).

C.k. – skratka pre „Cisársko-kráľovský“; v habsburskej monarchii toto adjektívum vo vzťahu k inštitúciám označovalo ich štátny charakter.

ČESKÁ DVORSKÁ KANCELÁRIA → orgán štátnej správy, ktorý v rámci habsburskej monarchie zastupoval české zeme ako celok. Predstavoval medzičlánok medzi panovníkom a Českým štátom. Významný orgán od 13. storočia. Po jeho zrušení v roku 1749, boli miesto neho zriadené na jednej strane najvyššie štátne inštitúcie, spoločné pre Rakúsko i české zeme: pre politické a finančné záležitosti → DIREKTÓRIUM a pre súdne záležitosti Najvyššia súdna inštančia (nem.: „*Oberste Justizstelle*“). České zeme boli odteraz reprezentované len ako jednotlivé zeme, prostredníctvom → ZEMSKÝCH ZASTUPITELSKÝCH ORGÁNOV, podriadených → DIREKTÓRIU.

DEKRÉT – právne nariadenie alebo ustanovenie s platnosťou zákona, vydávané vládou alebo panovníkom.

Deputácia → ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY

DIREKTÓRIUM – (lat.: „*Directorium in internis*“ alebo „*Directorium in Publicis et Cammeralibus*“); spoločný orgán pre Rakúsko a české zeme, najvyššia inštančia riadiaca všetku správu týchto zemí, okrem zahraničných vecí (v kompetencii Tajnej domácej, dvorskej a štátnej kancelárie (→ DVORSKÁ (ŠTÁTNA) KANCELÁRIA)) a vecí obrany (v kompetencii Dvorskej rady). Direktórium bolo zrušené v roku 1761. Jeho politickú agendu prebrala v roku 1762 novo vytvorená, vnútrne zdokonalená spojená Česká a rakúska dvorská

kancelária; finančné záležitosti novovzniknuté inštitúcie: Generálna pokladňa, Dvorská komora, Účtovná komora.

DRASLO – (chemicky: uhličitan draselný, K_2CO_3) biela silne hygroskopická soľ kyseliny uhličitej, ktorá vo vode vytvára silne alkalický roztok. Draslo malo (a má) široké využitie, bolo nevyhnutné pri výrobe skla, papiera, mydla, v textilnej výrobe, vo farbiarstve, bielení a praní vlny. Tradičná technológia výroby drasla sa od 16. do 19. storočia v podstate nezmenila. Pred vstupom moderných technológií v sa vyrábalo tak, že pálením dreva vznikol drevený popol, jeho prelievaním vodou sa z neho získal lúh, ktorý sa potom vyvárať do sucha na surové draslo (flus, potaš).

DRŽBA – z hľadiska majetkového práva stav, kedy určitá osoba fakticky vec ovláda a nakladá s ňou ako s vlastnou, alebo keď vykonáva určité právo pro sebe. Držbu je nutné rozlišovať od vlastníctva (v nem. právnej terminológii: „*Besitz*“, na rozdiel od „vlastníctva“ – „*Eigentum*“).

DVORSKÁ (ŠTÁTNA) KANCELÁRIA – zriadená v rámci reformy štátnej správy v roku 1742 – „Tajná domáca, dvorská a štátna kancelária“ (nem.: „*Haus- Hof- und Staatskanzlei*“), ktorej úlohou bola správa zahraničných záležitostí. Na jej čele bol kancelár (Kounic, Metternich).

FAMILIANTSKÝ ZÁKON – pod týmto označením vošiel do povedomia zákon cisára Karolom VI. (a jeho ďalšie úpravy, preto niekedy množné číslo „famiantské zákony“), ktorý upravoval právo židov českých zemí na ich pobyt v týchto zemiach a ich právo na uzatváranie manželstva. Pre Moravu vyšiel reskriptom z 25. septembra 1726. Famiantský zákon bol súčasťou série diskriminačných nariadení voči židom českých zemí, ktoré v tomto období (hlavne medzi rokmi 1724 – 1727) panovník vydal. Zákon stanovil do budúcnosti fixný počet židovských rodín, ktoré mali právo pobytu v českých zemiach („inkolát“) (na Morave na 5.106, v Čechách 8.541 systematizovaných rodín; v danom momente počet zodpovedal súdobému stavu). Toto povolenie k pobytu však mohlo v ďalších generáciách prejsť vždy len na jediného syna, ktorý sa ako jediný, na základe neho smel oženiť (obmedzenie sa na dcéry nevzťahovalo). Neskôr bola časť týchto reštrikčných nariadení zmiernená, tieto nariadenia zmiernené, boli pripustené židovské sobáše nad rámec stanovenej normy, za predpokladu preukázania sa určitou výškou majetku

a zaplata taxy (Karol VI., Mária Terézia). Nariadenia Familiantského zákona zostali v platnosti až do roku 1849.

Flus → DRASLO.

FLORIN – minca, nazývaná tiež „zlatý“ (nem.: „*Gulden*“, „*Silbergulden*“). Jeho označenie pochádza od pôvodne zlatej mince, razenej v stredovekej Florencii. V prípade mince, označovanej ako florin v habsburskej monarchii 18. storočia, však išlo o mincu striebornú. Jednému florinu zodpovedalo 60 → GRAJCIAROV.

fl. – značka pre → FLORIN.

FUŠER – (z nem. „*Pfuscher*“) remeselník, vykonávajúci prácu bez toho, aby bol členom cechu, teda neoprávnene. V češtine existovali aj ďalšie synonymné výrazy, ktoré majú svoj pôvod takisto v nemčine: „*Hudlíř*“, „*Stolíř*“.

GRAJCIAR – (česky: „*krejcar*“, nem: „*Kreutzer*“); Drobná minca, pôvodne strieborná, ale od 17. storočia prevažne len medená, rozšírená v oblasti južného Nemecka, Rakúska a Švajčiarska. Do českých zemí bol grajciar zavedený v 16. storočí a platil až do zavedenia korunovej meny (1892). Od 16. storočia, až do roku 1857 (v habsburskej monarchii) zodpovedalo 60 grajciarov jednému → FLORINU (striebornému).

„*Hudlíř*“ → FUŠER.

KOMERČNÁ RADA PRE OBCHOD A PRIEMYSEL – samostatný centrálny úrad pre celú monarchiu, ktorý vznikol v roku 1762 v rámci reformy štátnej správy.

Komerčné kolégium → UNIVERZÁLNE KOMERČNÉ KOLÉGIUM.

Komerčné komisie → KOMERČNÉ KONCESY.

KOMERČNÉ KONCESY – hospodárske orgány, ustavené v českých zemiach v roku 1749 (na Morave Manufaktúrny úrad, v Čechách Manufaktúrne kolégium), ktoré riadili → CECHY a sledovali manufaktúrnu výrobu prostredníctvom zemských inšpektorov. Na čele komerčného koncesu bol prezident a jemu boli

podriadení komerční radovia. Na úrovni → KRAJOV pôsobili komerční inspektori a manufakturní komisári. Na činnosť koncesov dohliadali → ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY. Komerčné konsesy boli zrušené v roku 1772, miesto nich boli zriadené Komerčné komisie.

KOMORNÉ MESTÁ – mestá, ktoré patrili do priameho vlastníctva kráľa (kráľovskej komory), ktoré však nemali výsady a postavenie kráľovských miest. Museli voči kráľovskej komore plniť poddanské povinnosti a kráľ ich mohol kedykoľvek predať.

KOMORNÝ PROKURÁTOR – (nem.: „*Kammerprokurator*“) najvyšší zástupca cisára vo fiškálnych záležitostiach.

KRAJE – (nem.: „*Kreise*“); územno-správne jednotky v rámci jednotlivých českých zemí. Kým počiatky krajského zriadenia v Čechách spadajú do 13. storočia, rozdelenie Moravy na kraje sa neuskutočnilo prirodzeným formovaním, vzniklo až v 16. storočí pod vplyvom tureckého nebezpečenstva (4 kraje). Od roku 1569 bolo na Morave 5 krajov, brnenský, olomoucký, hradištský, jihlavský, a znojemský, v roku 1735 sa potom z olomouckého vyčlenil ako samostatný, 6. kraj – pferovský. Kraje boli spravované → KRAJSKÝMI ÚRADMI.

KRAJSKÉ ÚRADY – (nem.: „*Kreisämter*“); druhá inštancia zemskej správy; v ich kompetencii správa → KRAJOV, ktorá bola vykonávaná prostredníctvom menovaných a platených úradníkov, ktorí slúžili korune. Krajské úrady sídlili v krajských mestách (na Morave: Brno, Olomouc, Uherské Hradišče, Jihlava, Znojmo, Přešov). Na čele každého krajského úradu bol krajský hajtman, väčšinou miestny šľachtic.

Krajský hajtman → KRAJSKÉ ÚRADY.

MAJSTER – najvyššia pozícia v hierarchii → CECHU. Bol majiteľom a vedúcim remeselnej dielne, súčasťou jeho funkcie bolo školenie → UČŇOV. Predpokladom k získaniu titulu majstra bolo zloženie majstrovských skúšok a zaplatenie poplatku do cechovej pokladnice (pozri tiež → TOVARIS).

MEDIÁN – štatistický pojem, tak ako napr. aritmetický priemer, patrí medzi stredné hodnoty; je to hodnota, ktorá delí postupnosť podľa veľkosti zoradených

výsledkov na dve rovnako početné polovice. Ide o prostrednú hodnotu v rámci tejto postupnosti. Základnou výhodou mediánu ako štatistického ukazovateľa je fakt, že (na rozdiel napr. od aritmetického priemeru) nie je ovplyvnený extrémnymi hodnotami a pohybuje sa medzi hodnotami obmedzeného súboru.

MERKANTILIZMUS - ekonomická teória, ktorá vznikla v 16. storočí v západnej Európe. Charakterizujúcou črtou merkantilizmu je jeho ekonomický nacionalizmus, teda dôraz nad domácu kontrolou ekonomiky. Hlavnými zásadami tejto teórie bolo, že bohatstvo štátu je určené množstvom drahých kovov. Bohatstvo rastie vďaka medzinárodnému obchodu, ktorého cieľom je pozitívna obchodná bilancia, teda prevaha exportu nad importom. Prostriedky, ktoré slúžia tomuto účelu, sú protekcionizmus, štátne subvencie a ochranné clá. Teória merkantilizmu dominovala na poli ekonomickej politiky krajín západnej Európy od 16. do konca 18. storočia.

Moravské zemské gubernium → ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY.

Moravský zemský tribunál → ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY.

OCHRANNÝ PLAT – (nem.: „*Schutzgeld*“) zmluvne stanovená pevná čiastka (na rok), ktorú bola povinná odvádzať židovská obec svojej miestnej vrchnosti, ako hlavný záväzok voči vrchnosti. Predstavovala kompenzáciu za to, že vrchnosť povolila židom na svojom panstve pobyt a udelila im určité práva, ktoré sa zaviazala ich garantovať.

PARTAJ – dobový termín, označoval rodinnú jednotku, tvorenú manželským párom (prípadne ovdoveným rodičom) a k nim prislúchajúcimi nezosobášenými deťmi, či manželský pár bez detí.

PATOK – produkt, vzniknutý pri produkcii piva, skvasený dodatočný výluh zo sladového mláta, ktorý bol podradnejší a o polovicu lacnejší než pivo „predné“.

Potaš → DRASLO

PRIVILÉGIUM – výsadné právo, udelené (formou dokumentu) jednotlivcovi alebo skupine od zákonodarcu. Právo udeľovať privilégia náležalo v prvom rade

panovník, ale (v rámci svojej pôsobnosti) tiež pápež či miestne vrchnosti. Pre privilégiá je charakteristické, že vytvárali nový právny stav, ktorý mal trvalú, alebo aspoň dlhodobú platnosť, niekedy boli dokonca dedičné. Privilégiá nestanovovali vždy len výsady, v zmysle práv, slúžiacich prospechu jeho recipienta, mali často charakter zmluvy, ktorá kládla určité podmienky a zaväzovala obe strany k istým povinnostiam.

PRIRODZENÝ POHYB OBYVATEĽSTVA – (čes.: „*přirozená měna obyvatelstva*“; angl.: „*population development*“); demografický pojem označujúci procesy rodenia a vymierania v ľudských populáciách, ako dvoch základných zložiek demografickej reprodukcie, teda s vylúčením migrácie.

Regál → REGÁLNE PRÁVA

REGÁLNE PRÁVA – (lat. „*iura regalia*“ – „kráľovské práva“) - výhradné majetkové práva panovníka, štátu alebo vrchnosti, ktoré jeho držiteľovi ako výsady prinášali prospech. Tieto práva pôvodne náležali panovníkovi, najdôležitejší bol pozemkový regál, ktorý znamenal panovníkove právo na všetku pôdu, neskôr na nezabranú pôdu. Keďže panovník mohol so svojimi regálnymi právami voľne disponovať, nadobúdať ich ale ich aj prepožičiavať, resp. prenajímať, mnohé z nich prešli postupne na vrchnosti. Tak sa od 16. storočia rozlišovali regály na tzv. väčšie (lat.: „*iura regalia maiora*“) – práva nerozlučne späté so štátnou mocou, resp. panovníkom (pozemkový, banský, mincový) a tzv. menšie (lat.: „*iura regalia minora*“) – vrchnostenské práva (právo výčapu, výseku mäsa, mletia obilia, mýta, prevozu, a pod.).

Reprezentácia a komora → ZEMSKÉ ZASTUPITEĽSKÉ ORGÁNY.

RESKRIPT – právny dokument cisárskej právnej kancelárie, vydaný nie z iniciatívy autora, ale ako reakcia na špecifickú otázku, či problém, jej adresovaný. Formou reskriptov sa riešili čiastkové právne otázky, nevzťahovali sa na všeobecnejšie zákonodarstvo. Reskript, teda odpoveď, či rozhodnutie kancelárie potom bolo právne záväzné.

ŠABAT – (hebr. „שבט“ [šabat], odpočinok) podľa judaizmu siedmy deň v týždni, je dňom odpočinku a modlitby, ktorého dodržiavanie je nariadené priamo

v dekalógu („desatoro božích prikázání“). Šabat patrí k najdôležitejším sviatkom judaizmu, považuje sa za deň, kedy je človek zbavený každodenných povinností, môže sa venovať kontemplácii a duchovným aspektom života a tráviť čas s rodinou. Pre tento deň je charakteristický zákaz činností, chápaných ako „práce“ a považovaných za nesviatočné. Židovské náboženské právo (hebr.: „*halacha*“) stanovuje 39 kategórií zakázanej práce (hebr.: „*avot mlacha*“), týkajúcich sa hlavne prípravy jedla, odevu, písania, bývania a prenášania vecí z miesta na miesto.

SIAHA – (česky: „sáh“, nem.: „Klafter“); stará dĺžková miera, cca 1,8 – 1,9 m; rakúska siaha (používaná aj na Morave v 18. storočí) = 1,8965 m.

„*Stolír*“ → FUŠER.

Česká a rakúska dvorská kancelária → DIREKTÓRIUM.

TOVARIŠ – vyučený remeselník, člen → CECHU, ktorý mohol samostatne vykonávať prácu, nemohol však ešte mať vlastnú dielňu.

TRANSLOKAČNÝ RESKRIPT – reskript cisára Karola VI. z 8. decembra 1726. Bol súčasťou série diskriminačných nariadení voči židom českých zemí, ktoré v tomto období (hlavne medzi rokmi 1724 – 1727) panovník vydal. Ustanovenia translokačného reskriptu boli zamerané na segregáciu židovského obyvateľstva, nariaďovali hlavne jednak odstránenie židov z domov, nachádzajúcich sa v blízkosti rímskokatolíckych kostolov, cintorínov a trás náboženských procesií, a na prestížnych lokáciách (námestia), ale tiež separovanie židov od kresťanského obyvateľstva jeho zost'ahovaním do svojbytných ulíc či štvrtí.

UČEŇ – najnižší stupeň v hierarchii → CECHU, žiak ktorý sa učil remeslu v remeselnej dielni → MAJSTRA. Po zložení tovarišských skúšok se z neho stal → TOVARIŠ.

UNIVERZÁLNE KOMERČNÉ KOLÉGIUM – centrálny štátny úrad pre správu komerčných záležitostí, ktorý vznikol pri reforme štátnej správy v roku 1746. Jeho sídlo bolo vo Viedni. V roku 1753 bolo včlenené do „*Direktoria in publicis et cameralibus*“.

xr. – dobová značka pre → GRAJCIAR.

Zemská správa → ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY; → KRAJE; → KRAJSKÉ HEJTMANSTVO.

ZEMSKÉ ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY – prepôvodne v Čechách Zbor miestodržiteľov na čele s najvyšším hradným grófom (česky: purkrabí) a na Morave Moravské zemské hajtmanstvo (nem.: „*Landeshaubtmanschaft*“), ktoré v roku 1636 nahradil Kráľovský zemský tribunál, na čele so zemským hajtmanom. Tieto staré zemské zastupiteľské orgány v roku 1748 zrušené. Na ich mieste bol v Čechách i na Morave zriadené orgány, pod názvom Kráľovská deputácia (nem.: „*Deputation*“). Tieto boli podriadené → DIREKTÓRIU. Názov týchto zemských zastupiteľských orgánov sa ešte niekoľkokrát zmenil, na Morave to bola od roku 1749 Kráľovská reprezentácia a komora (nem.: „*Repräsentation und Kammer*“) a od roku 1763 Kráľovské zemské gubernium (nem.: „*Gubernium*“).

PRÍLOHY

Príloha č. 1

ZMLUVA O NÁJME VRCHNOSTENSKEJ PALIARNE v obci Řehořov z 1. októbra 1751, medzi židom Carlom Lazarom, a vrchnosťou - Spoločnosťou Ježišovou so sídlom v Jihlave. Kompletné znenie archívneho dokumentu v preklade z nemeckého originálu (MZA_B1_J39_3, folio 23 – 26; apríl 1752).

„Anno 1751, 1. októbra, bola řehořovská paliareň a drasliareň prenechaná do nájmu na 2 roky Carlovi Lazarovi, nasledovným spôsobom:

1. Zmienenému Carlovi Lazarovi sa prenecháva do prenájmu uvedená paliareň a drasliareň proti odvedeniu štvrtročného anticipačného poplatku s týmito podmienkami: že bude viesť život v súlade s božími prikázaniami, počas nediel a sviatkov nebude v čase omše zdržiavať žiadnych ľudí, a v tejto dobe nebude ani šenkovať pálenku, v prípade prestúpenia má byť potrestaný [pokutou] 20 tt¹. vosku. S poddanými, drožkármi a podobnými ľuďmi nemá na škodu vrchnosti, či verejnosti robiť podvody² (naopak, keby si povšimol na niekom niečo nečestné, nech to je čokoľvek), je povinný to bezpodmienečne nahlásiť, a pozorne dozerať na oheň a svetlo, aby náhodou nedbanlivosťou svojou či svojej čelade nespôsobil nešťastie. Okrem toho, pokiaľ by kominár, ako mu káže povinnosť, štvrtročne nevymietol [komíny], má mu [Lazarovi] tiež prislúchať, aby to, kvôli ďalšej náprave hneď nahlásil.

2. Neposkytovať pobyt cudzím vagabundom alebo podozrivým ľuďom, či už kresťanom alebo židom, s keby sa stalo, že by takíto ľudia u neho chceli prenocovať, je povinný nielen že ich odkázať do hostinca, ale tiež, pokiaľ by si všimol niečo podozrivé, toto na príslušnom mieste nahlásiť, aby kvôli takémuto nebola na zodpovednosť braná vrchnosť, či poddaní.

3. Je zaviazaný z tejto paliarne odvádzať jednorodne a bez priet'ahov anticipado 50 fl. a to takým spôsobom, že raz odvedená anticipácia bude bez navýšenia pokračovať, v opačnom prípade by bolo nutné si zaobstarat' iného nájomcu.

¹ Skratka pre objemovú, alebo váhovú jednotku, nečitateľné.

² V nem. origináli: „Unterschleif“.

4. Kým mu zo strany vrchnosti poskytnutý každý týždeň odvoz do mlyna, tak aj každý týždeň na 1 deň rezač slamy, ako aj každoročne mu bude bez úhrady vydaných a k paliarni dovezených 52 siah dreva a debnár. Keby mu ale toto drevo nebolo [dostatočné³], je mu dovolené v panských lesoch, na mieste, stanovenom hospodárskymi úradníkmi, na vlastné náklady vyrúbať a nechať si priviezť 20 siah dreva, za čo bude povinný zaplatiť do panskej renty po 18 xr. za každú siahu.

5. Udeľuje sa mu slobodné čapovanie pálenky na celom statku Meziříčko, a to tým spôsobom, že každý jeden výčapník (okrem řehořovských a lipnických) je povinný zobrať [od nájomcu paliarne] ku každému čapovanému sudu piva 2 mázy pálenky a zaplatiť ich po 12 xr., ale sú takisto povinní odoberať od neho všetku pálenku, ktorú by potrebovali, za cenu v zemi bežnú.

A po 6., napriek tomu že řehořovskí a lipnickí nie sú k žiadnemu odberu zaviazaní, sú avšak povinní od žida odoberať všetku potrebnú pálenku a ohľadom ceny sa s ním dohodnúť.

7. Keďže mu súčasne prenajímame drasliareň, má dostávať popol z pivovaru, sladovne, ako aj zo všetkých ostatných panských budov, proti platbe po 6 xr. za mericu.

8. Ďalej mu prideliť predkupné právo na výkup popola od poddaných, a síce mu ho budú poddaní privážať až k řehořovskej drasliarni, židovou povinnosťou však bude, zmienený popol poddaným par Cateris zaplatiť, takisto odovzdať panstvu všetok odpad⁴ z popola, v opačnom prípade do panského rentovného úradu zložiť za 1 fúru¹ odpadu [z popola] po 45 xr.

9. Ďalej má obdržať všetky kože z padlého panského dobytká, a to proti zaplateniu nasledujúcej taxy:

	fl.	xr.	d.
Z 1 kravy, 4 či 3 ročnej jalovice	1	10	--
z 2 a 1 ročnej dobytčej kože	--	21	--
z odstaveného tel'aťa	--	12	--
z tel'aťa (ciciaka)	--	10	--
Z bahnice ¹ , 3 – 4 ročnej ovce	--	8	--
Z 2 ročnej ovce	--	6	--
z jednoročnej či tohoročnej	--	4	--

³ Nečitateľné.

⁴ V nem. origináli: „Auswurf von Aschen“.

10. Čo sa týka koží z dobytky poddaných, židovi tiež prislúcha predkupné právo ako panský regál¹, avšak len pokiaľ sa dohodne s poddanými ohľadom platby a ceny.

11. Má z pivovaru z každej várky dostať grátis 2 sudy patokov z vrchnej aj spodnej sadliny⁵, avšak musí si ich doviezť na vlastné trovy⁶.

12. Panský debnár je povinný ho zásobovať riadom k jeho potrebe, a tento na židovo prianie zakaždým opraviť.

13. A na koniec, keďže táto zmluva sa neuzatvára na dlhšie, než na 2 roky, ak by bola vôľa ponechať tu žida dlhšie, alebo, ak by vrchnosti nevyhovovalo pri tejto zmluve zotrvať, v tomto prípade má byť na oboch stranách dodržaná štvrtročná výpovedná lehota.

Pre lepšie zaistenie boli vyhotovené 2 exempláre rovnakého znenia, jeden bol odovzdaný židovi, jeden sa uložil do kancelárie úradu.

Tak sa stalo v Jemnici, 1. októbra 1751.

L S.

P. Theophilus Girth m.p.

[tu podpis židovského

S. J. p. t. Collegy Procurator m.p.

nájomcu, hebrejsky]

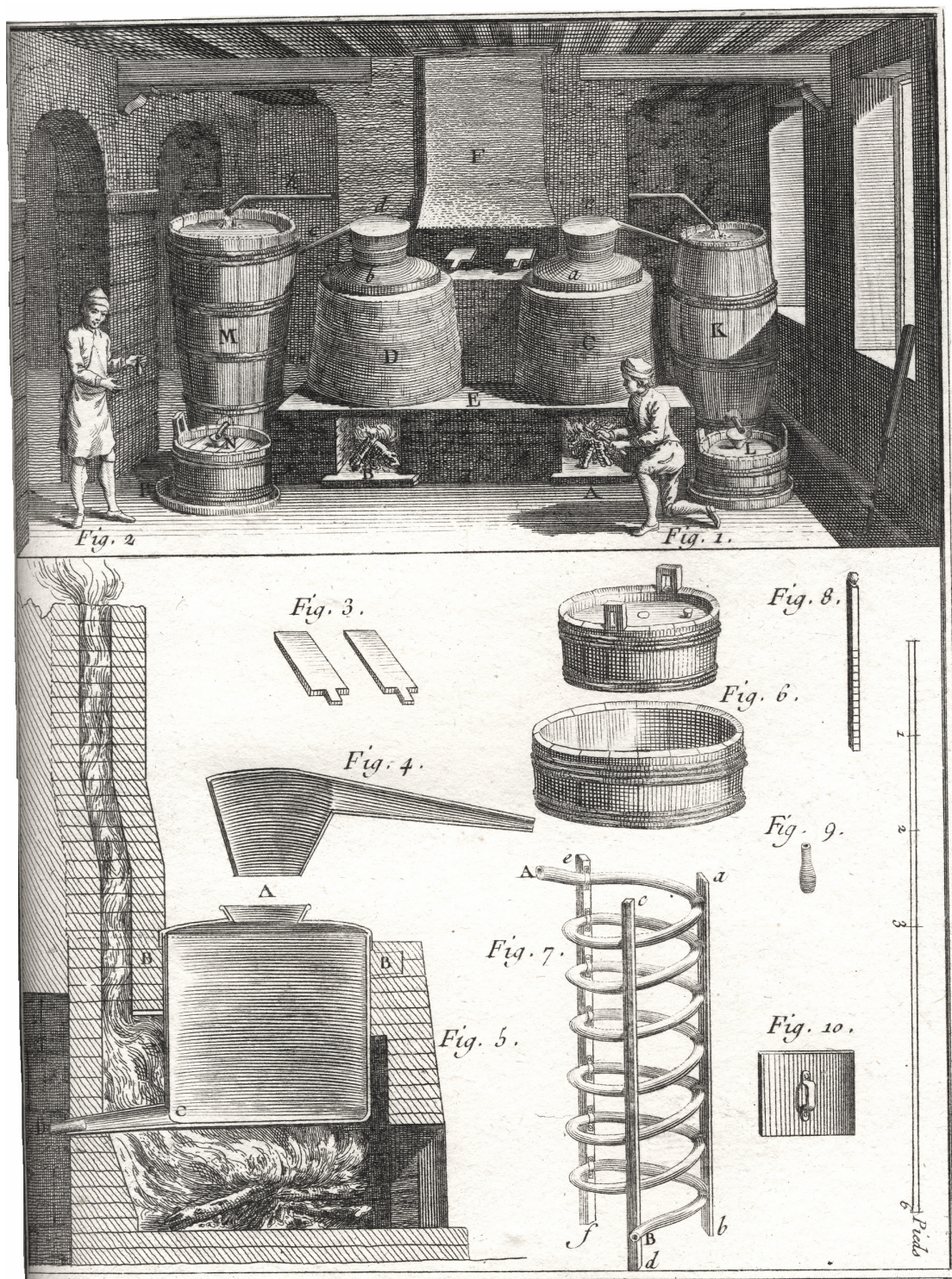
⁵ V nem. origináli: „Gall“ - (?) sadlina /kal

⁶ V nem. origináli: „Speesen“.

Príloha č. 2

PRÁCA PALIARNIKA PÁLENKY V 18. STOROČÍ. Ilustrácia „Destilateur de d'Eau-de-Vie“ z dobovej francúzskej encyklopédie (DE FELICE 1776: XXI.).

Príloha č. 3

VÝPOVEĎ ŽIDOVSKÉHO PALIARNIKA CARLA LAZARA, o tom, ako sa dostal do beranovskej paliarne a v súvislosti s držaním kresťanského služobníctva. Príloha k správe substitúta jihlavského C.K: krajského úradu z 20. apríla 1752. Kompletné znenie archívneho dokumentu v preklade z nemeckého originálu (MZA_B1_J39_3, folio 16 – 18).

Výpoveď

žida Lazara na statku Meziříčko náležiacemu k dedine Řehořov, na základe dekrétu vydaného Milostivou Cis. kráľ. reprezentáciou a komorou, kvôli kresťanskému služobníctvu, držanému proti vydaným generáliám.

Otázky:

1. *Ako sa voláš a akého si náboženstva?*
2. *Kde si sa narodil?*
3. *Si slobodný, alebo ženatý?*
4. *Akú činnosť a prácu vykonávaš?*
5. *Akým spôsobom si prišiel na Moravu?*

Odpovede:

1. *Lazarus Carl, žid.*
2. *V Proseči v Čechách, v [B?] kraji.*
3. *Ženatý.*
4. *Mám teraz v nájme paliareň v Řehořove, ktorá patrí jezuitom v Meziříčku.*
5. *Asi pred 20 rokmi som ako chlapec prišiel do Oponešice, míľu od Police v znojemskom kraji, kde ma zobral do služby miestny židovský paliarnik. Asi pred 13 rokmi som odišiel do Beranova a v roku 1739 som sa, so súhlasom vtedajšieho Střítežského hospodárskeho hejtmana, Martina Höffera, oženil s Feile, či Apolloniou, dcérou beranovského paliarnika, Salamona a pomáhal som svokrovi hospodáriť. Po uplynutí 5 rokov som odišiel do Nových Syroviciach, v znojemskom kraji, kde som si zobral do prenájmu paliareň, a zostal som tam 1½ roka.*

Ale keď potom môj svokor zomrel, vrátil som sa naspäť do Beranova, kde som zostal až do konca septembra 1751. Avšak 1. októbra ma zobrali ako nájomcu do paliarne na statku Meziříčko v dedine Řehořov.

6. Kto ti dal povolenie usadiť sa v zemi?

6. Nehľadal som žiadne iné povolenie, len, ako som uviedol, zosnulý střítežský hospodársky hejtman Höffner, ktorý zároveň spravoval aj statok Beranov, mi prenechal do prenájmu beranovskú paliareň a povolil mi oženiť sa, ako že ma potom puklický Schulklopper Löbl Jacob aj oddal.

7. Čo je zač kresťanský paholok, ktorého máš v službe?

7. Od januára som zobral som do služby 16 ročného chlapca, zvaného Georg Alepa, náležiacého do Meziříčka a dohodol som sa s ním na mzde 12 fl. ročne, avšak vrchnosť mi tohto paholka po uplynutí 8 týždňov odobrala. Počas týchto ôsmich týždňov sa u mňa zdržiaval vo dne v noci a bol u mňa aj na strave.

Actum Jihlava 19. apríla r. 1752.

Že všetko hore uvedené bolo vypočúvaným židom vypovedané, potvrdzuje podpis.

*Frantz Ernst von Malowitz m.p.,
substitút cis. kráľ. krajského úradu*

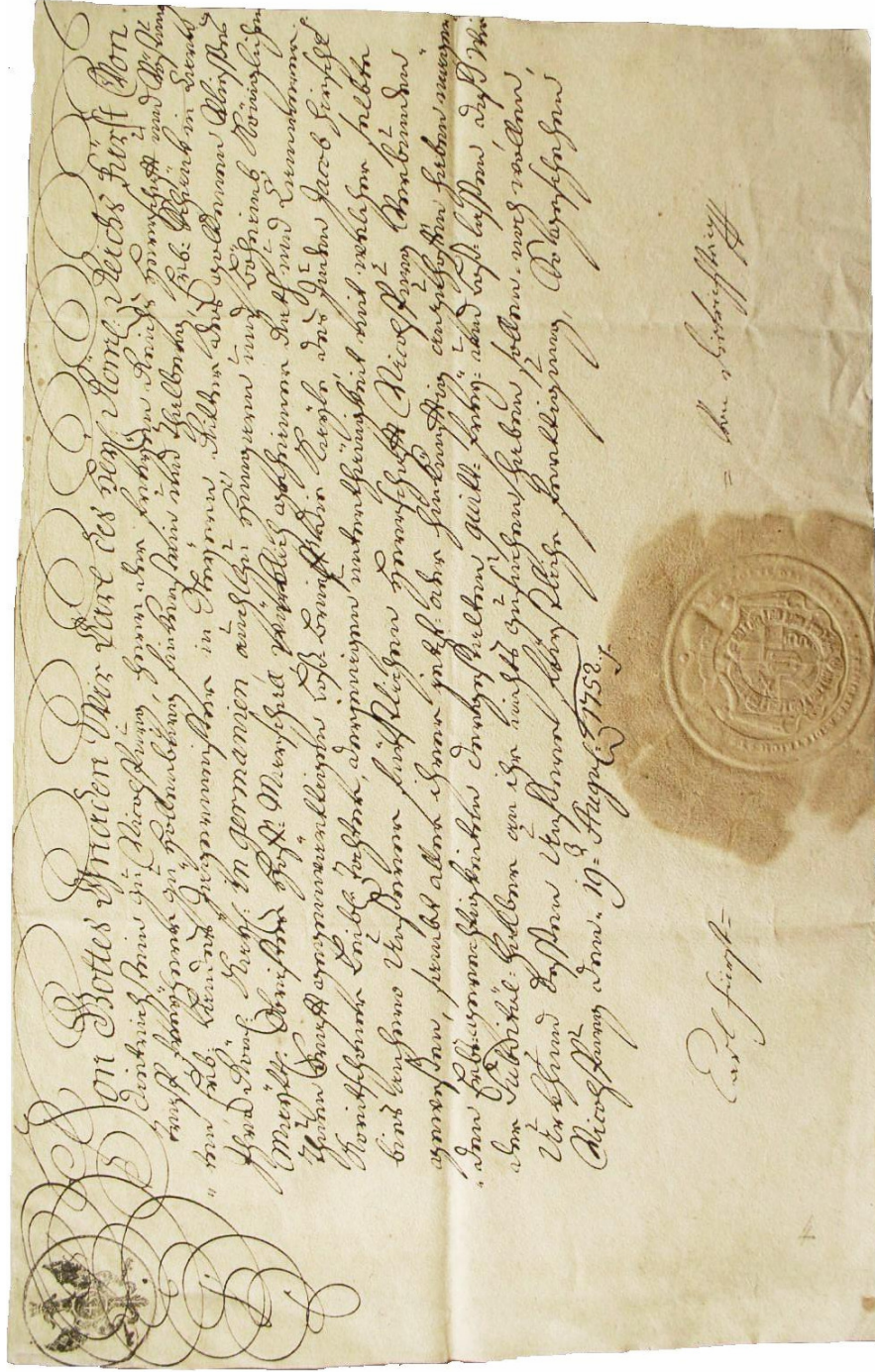

Príloha č. 4

PREPÚŠŤACÍ LIST Z MIKULOVSKÉHO PANSTVA, PRE MIESTNU ŽIDOVSKÚ ŽENU, Kaylu, dcéru Jacoba Hirschla Koritschanera.

List vystavila Kayle
miestna vrchnosť,
kieža Karl von
Dietrichstein,
29. augusta 1752,
najpravdepodobnejšie
za účelom vydaja
do iného panstva.

Foto: T.H.
(AZM_Mikulov_8419).

Príloha č. 5

ZÁZNAM SÚDNEHO VYPOČÚVANIA MARIE PROSSOVEJ, KREŠŤANSKEJ ŽENY, ZAMESTNANEJ U ŽIDOVSKÉHO NÁJOMCU PALIARNE V ÚSOVE. Príloha k správe hejtmana olomouckého kraja, z 13. novembra 1753. Kompletné znenie archívneho dokumentu v preklade z nemeckého originálu (MZA_BA_J39_2, folio 29 – 33).

Súdne vypočúvanie,

ktoré sa uskutočnilo 6. novembra roku 1753, s delikventkou Marínou Prosovou, docitovanou sem, in custodia regiae civitatis neostadiensis presente iudice, dno. Joanne Hönig, assistentibus: dno. Martino Payer, dno. Joanne Tonsern et me, syndico et notario Stanislao Monse, ex capit simplicis adultery et respective fornicationis:

Otázky:

Odpovede:

- Otázka 1.: Ako sa voláš, ako si stará a kde si sa narodila?*   *Ad 1um: Marina Prosová⁷, mám 34 rokov, som narodená v Přískove neďaleko Úsova, a poddaná v Úsove.*
- Ot. 2.: Akej viery si?*   *Ad 2do: Som katolíčka.*
- Ot. 3.: Si slobodná, alebo vydatá?*   *Ad 3^{tio}: Som vdova.*
- Ot. 4.: Ako dlho si vdovou, a kto bol tvojím manželom?*   *Ad 4to: Štyri a pol roka. Môj muž bol chudobný nádenník v Úsove, volal sa Georgy Proß.*
- Ot. 5.: Ako dlho si bola zaňho vydatá?*   *Ad 5to: Desať rokov.*
- Ot. 6.: Ako si sa vo svojom vdovskom stave živila a kde si sa zdržiavala?*   *Ad 6to: Zdržiavala som sa v Úsove a keď bola práca na poli, pracovala som, keď nič nebolo – priadla som.*
- Ot. 7.: U koho si sa po smrti tvojho manžela a v poslednej dobe zdržiavala?*   *Ad 7^{em}: U Faltu, a teraz naposledy u Hanusa Klementa.*

⁷ V dokumentoch (v nem. origináli) nazývaná striedavo ako „Maria“ a „Marina“.

- Ot. 8.: *Ako dlho sa už zdržiavaš Klementa?* Ad 8.: *Štvrť roka, on je u domáceho služobníctva v komôrke⁸, a ja som uňho, platím mu za rok jeden zlatý.*
- Ot. 9.: *Neslúžila si ako vdova niekde?* Ad 9.: *Áno, u pekára Frantza Kluka pol roka, a tiež som dochádzala do paliarne.*
- Ot. 10.: *Slúžila si v Úsove v paliarni u pachtovného žida?* Ad 10.: *Nie, len ako nádennička, kedy-tedy, keď mali nejakú prácu, tak to som robila, ako na šabes.*
- Ot. 11.: *Ako dlho je to už, čo chodievaš do paliarne?* Ad 11.: *Je to od Veľkej noci, do Michala toho roku, predtým nie.*
- Ot. 12.: *Ako ťa žid páleník platil?* Ad 12.: *Taždý deň, čo som pracovala, vždy 6 xr.*
- Ot. 13.: *Pracovala si u židovského páleníka od Veľkej noci do Michala po všetky dni?* Ad 13.: *Ach nie, len niekedy, každý šabes, a niekedy jeden deň cez týždeň a niektoré týždne vôbec.*
- Ot. 14.: *Bývala si snád' v paliarni?* Ad 14.: *Nie, [bývala som] u Klementa.*
- Ot. 15.: *Kde si potom mala stravu?* Ad 15.: *Keď som pracovala v páleníci, tak som si u žida zobrala mlieko a chlieb a kvarglu.*
- Ot. 16.: *Mala si zakaždým stravu v paliarni?* Ad 16.: *Len na šabat, inak cez týždeň nie, to som dostala len tých 6 xr., mimo to, že som si kedy-tedy zobrala kúsok chleba.*
- Ot. 17.: *Aké jedlá si mala na šabat?* Ad 17.: *Chlieb, mlieko a syr, inak nič, lebo oni v tie dni nič nevaria.*

⁸ V nem. origináli: „Stübl“.

Ot. 18.: Dostala si ale v ostatné dni
niečo varené?

Ad 18.: Ach židia veľa nevaria,
keď, tak vtedy, ak kuchárke
niečo zvýšilo z hrachu,
či krúпов, tak mi to dala.
To sa však nestávalo často,
veľa jej nezostalo, ich samých
je štrnásť pri stole.

Ot. 19.: Kde si potom spala?

Ad 19.: Keď som prišla z poľnej práce,
keď som bola na lúkach,
prišla som domov neskoro,
tak som si ľahla u žida v šenku
na lavicu.

Ot. 20.: Ako často si u žida
prespala?

Ad 20.: Každý šabesový deň,
musela som v noci pozerat'
na dobytok v stajni.

Ot. 21.: Spala si snáď u žida
stále?

Ad 21.: Ach, nie, len v šabesové dni,
a keď som bola hotavá, inak som
spala u Hanusa Klementa,
veď mám u Klementa na zemi
postel' a byt.

To, že delikventka takto vypovedala a doznala, potvrdzuje týmto prostredníctvom
súdneho podpisu. Actum in praetoriae regiae civitatis Neostadiensis,
Die 13^{tia} Novembris [1]753.

Johann Erid. Hönig m.p.,
p.t. Stads Richter
Martin Joseph Bayer m.p.
Johan Nepomuk Tonser m.p.
Stanisl. Frid. Monse m.p.,
syndicus et notarius juratus.

Príloha č. 6

POPIS A ODHAD CENY ŽIDOVSKÝCH DOMOV V MESTE UHERSKÝ OSTROH Z ROKU 1745. Kompletné znenie archívneho dokumentu v preklade z nemeckého originálu (AZM_Uherský Ostroh_34002; 20.05.1745).

**„Odhad židovských domov,
ktorý bol vyhotovený dole podpísanými remeselníkmi v prítomnosti
hejtmanského úradu, pri emigrácii židovstva nariadenej
z najvyššieho miesta, nasledovne:**

Židovské domy:

- č. 1 – **Gabriel Moyses**, jeho dom 2 siahly široký a 13 siahov dlhý, v ňom: dva prístavky, v hornom a dolnom podlaží sa nachádza 5 izieb, z nich jedna je klenutá, kvelb, 2 kuchyne, 3 komory, komora na pálenie pálenky, vedľa klenutá sieň, dláždený dvoček, maštal, veľmi chatrn[?á]. Murári a tesári hodnotia na 350 fl.
- č. 2 – **Isaac Fabian**, jeho dom celkom pustý a má otvorenú strechu, 3 siahly široký a $4\frac{1}{3}$ siahly dlhý, ohodnotený na 8 fl.
- č. 3 – **Aron Moyses**, dom s 2 prístavkami, v rámci toho: 5 izieb, kvelb, 2 kuchyne, 6 komôr, paliareň⁹ s príhlou klenutou sieňkou, dláždený dvorček, 2 maštale, klenutá sieň na hornom podlaží a v dolnom klenutá [tu asi omylom vynechané slovo] a klenutá pivnica, [dom] tak $7\frac{1}{3}$ siah široký a $16\frac{1}{3}$ dlhý, ohodnotený na 400 fl.
- č. 4 – **Aaron Simon**, vpredu je pustý dom, ale vzadu, oprori Morave domček zbudovaný zo zlých tehál, ktorý je $2\frac{1}{3}$ siah široký a 5 siah dlhý, ohodnotený na 100 fl.

⁹ V nem. origináli: „Brandwein Haus”.

- č. 5 – **Harschl Lazarus**, jeho dom, v ktorom sa nachádzajú 4 malé izbičky postavené zo zlých sutinových tehál¹⁰, 2 kuchyne, ohodnotený na 150 fl.
- č. 6 – **Joseph Berl**, jeho dom s dvoma izbami a komorou, ohodnotený na 80 fl.
- č. 7 – **Panská paliareň**
- č. 8 – **Schmay Salomon**, jeho dom s dvoma izbami, jednou kuchyňou, komorou a dvorčekom, ohodnotený na 100 fl.
- č. 9 – **Rosina Schubrin**, vpredu sa nachádza pustý dom, vzadu pustá izba, ohodnotený na 70 fl.
- č. 10 – **Marcus David**, dom s dvoma izbami, tromi komorami, kuchyňou, maštalou a malým dvorčekom, ohodnotený na 90 fl.
- č. 11 – **Jacob Löbl**, dom s jednou izbou, kuchyňou, 2 komorami, maštalou a dvorčekom, ohodnotený na 110 fl.
- č. 12 – **Herschl Mändl**, jeho dom s 4 malými izbami, 4 komorami, 2 kuchyňami, maštalou, ktorý [dom] sa nachádza v strednom stave, ohodnotený na 120 fl.
- č. 13 – **David Pollach**, jeho dom s 3 izbami, z nich je jedna klenutá, a dva prístavky, hore je kvelb, kuchyňa, má klenutú sieň pri klenutej pivnici a malom dvorčeku, ohodnotený na 600 fl.
- č. 14 – **Herschl Nathan**, pusté miesto, ohodnotený na 20 fl.
- č. 15 – **Lyda Chaniakin**, chatrný dom, ohodnotený na 20 fl.

---

¹⁰ V nem. origináli: "Schoth-Zügeln".

- č. 16 – **Gallia Fabian**, jeho dom, i keď je chatrný, má však veľkú parcelu. Ohodnotený na 60 fl. a **Isaac Fleischhacker**, [jeho príbytok] je časťou tohto domu a má jednu izbu. Ohodnotený na 20 fl. Spolu ohodnotené na 80 fl.
- č. 17 – **Moyses Marcus so švagrom Schnürmacherom**, dve časti, ktoré sú ale veľmi chatrné, sú ohodnotené na 30 fl.
- č. 18 – **Joseph Muschl**, jeho dom ohodnotený na 60 fl.
- č. 19 – **Abraham Jacob**, jeho dom s 2 izbami, kvelbom, dláždenou sieňou, kuchyňou, ohodnotený na 150 fl.
- č. 20 – **Simon Löbl**, zvaný Götzlovský dom¹¹, ktorý je veľmi chatrný a má dve izby a kuchyňu, ohodnotený na 30 fl.
- č. 21 – **Mändl Jacob**, jeho dom s jednou izbou, dvoma komorami, kuchyňou a pivnicou a malým dvorčekom, ohodnotený na 50 fl.
- č. 22 – **Gabriel Herschl**, jeho domček, odhadnutý na 30 fl.
- č. 23 – **Salamon Jacob**, židovský richtár, jeho dom s jednou izbou, dvoma komorami, kuchyňou a pivnicou, ohodnotený na 70 fl.

Suma 2.718 fl.

Ostrov¹², 20 Mája 1745.

L.S. Joh. Petr v. Khautz m.p., hejtman

L.S. J. S. Hallašek¹³ m.p.

L.S. Urban Breüer m.p.

L.S. Wenzl Panek m.p., murársky majster z Veselí¹⁴

L.S. Johann Kassa m.p., murársky majster

L.S. Andres Hoffman m.p., tesársky majster v [nečitateľné]

L.S. Wentzl Michna m.p., tesársky majster.“

¹¹ V nem. origináli: „das Götzliche Haus“.

¹² V nem. origináli: „Ostrau“.

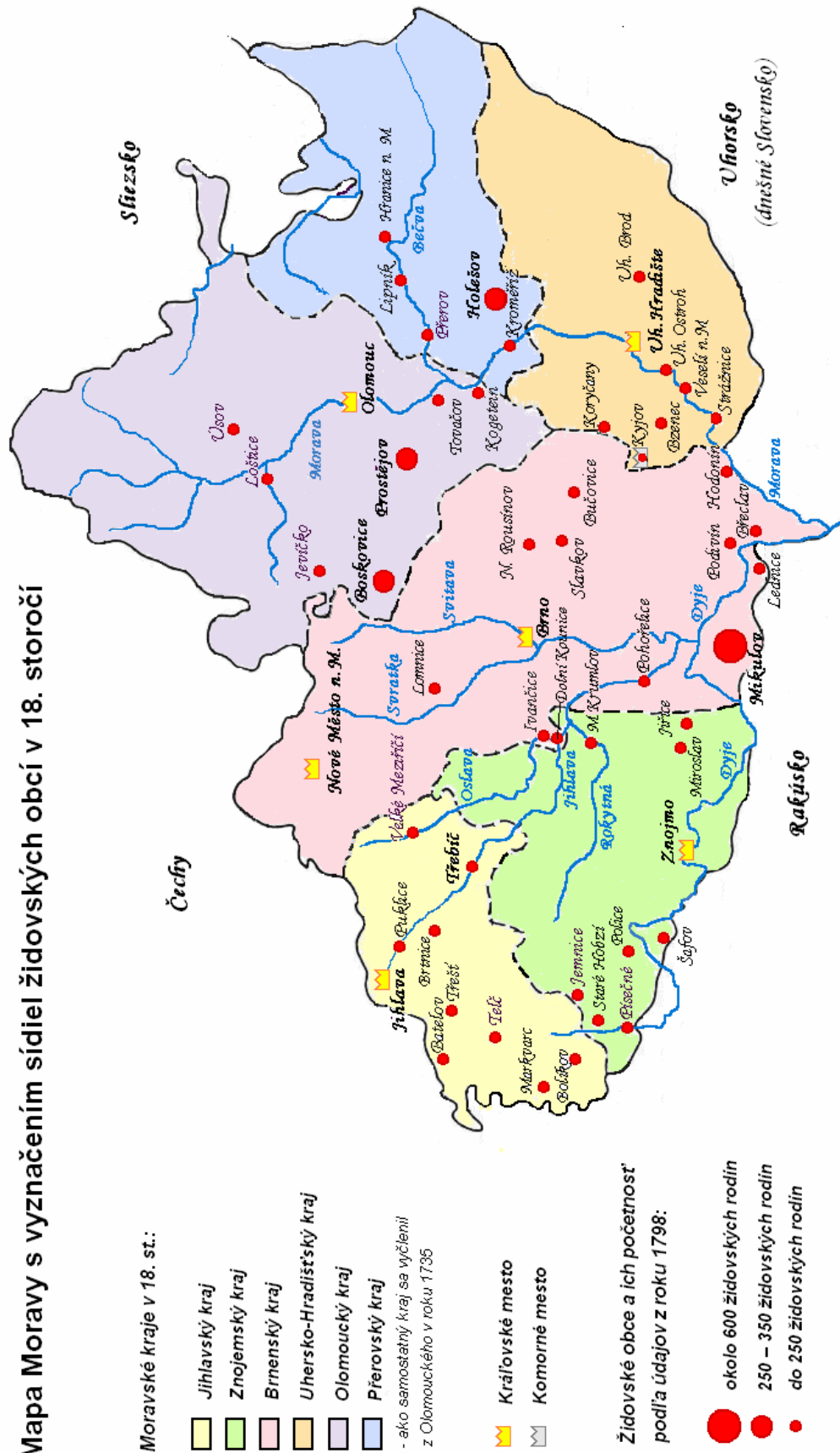
¹³ (?) Zle čitateľné.

¹⁴ Dnes Veselí nad Moravou, okres Uherské Hradiště.

Príloha č. 7 *

Mapa Moravy s vyznačením sídiel židovských obcí v 18. storočí

Moravské kraje v 18. st.:

- Jihlavský kraj
- Znojemský kraj
- Brněnský kraj
- Uhersko-Hradištský kraj
- Olomoucký kraj
- Přerovský kraj

- ako samostatný kraj sa vylčnil z Olomouckého v roku 1735

- Kráľovské mesto
- Komorné mesto

Židovské obce a ich početnosť podľa údajov z roku 1798:

- okolo 600 židovských rodín
- 250 – 350 židovských rodín
- do 250 židovských rodín

***Príloha č. 7**

MAPA MORAVY S VYZNAČENÍM SÍDIEL ŽIDOVSKÝCH OBCÍ NA MORAVE V 18. STOROČÍ

Mapu som vypracovala na základe kombinácie viacerých podkladov – rozdelenie Moravy na dobové kraje podľa historických máp Müllerovho I. vojenského mapovania českých zemí, vytvoreného v 60. a 80. rokoch 18. storočia, dostupného na internete (Laboratoř geoinformatiky 2010); vyznačenie sídiel židovských obcí podľa mapy Dr. Theodora Haasa, publikovanej v knihe „*Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*“ (GOLD 1929); početnosť židovských obcí podľa údajov z roku 1798, dostupných na internetovej stránke www.jewishvirtuallibrary.org (Jewish Virtual Library 2008).